عەزیز گەردی

رەوانبێژی

لە ئەدەبی کوردیدا

بەرگی دووەم

جوانکاری

وەزارەتی راگەیاندن - بەڕێوەبەرێتی گشتی رۆشنبیری کوردی - یاریدەی داوە

١

بەلاغەتێکی هەیە هیچ زمانێ نایکاتێ
لە بێ تعصبی کوردانە بێ رەواج و بەها
« حاجی »

رەوانـــبێژی

لە ئەدەبی کوردی دا

بەرگی دووەم

جوانکاری ـ البدیع ـ

عەزیز گەردی

چاپخانەی شارەوانی — هـەولێر — ١٩٧٥

وەزارەتی راگەیاندن ـ بەڕێوەبەرێتی گشتی رۆشنبیری کوردی ـ یاریدەی داوە

١

پێشەکی

خوێنەری ئازیز !

ساڵی ١٩٧٢ بەرگی یەکەمی ئــەم کتێبەم پێشکەش کردی ، کە [روونبێژی]یە گفتیشم پێ دای هەرکاتێ دەرفەتم بوو بـەرگی دووەم و سێیەمیشت باوێمە بەردەست ، خۆ دیاریشە تەنگ و چەڵەمەی چاپـەمەنی کوردی ئەوەندە زۆرە پیاو لەژێریا دەرزێتەوە.. بەڵام هەرچی و چۆنێك بێ وا ئەم جارەش خۆم هاویشتە بەر چەرخی خەم و ئەشکەنجەو ئازارەوە بۆ ئەوەی بەرگی دوو-مت بخەمە بەردەست..

لێرەدا دەمەوێ ئەم راستی‌یەش وەبیر بێنمەوە کە [رەوانبێژی] بە هەرسێ بەشی‌یەوە ؛ بەرهەمی رەنجی دوو ساڵی رەبەقە ، ساڵی [١٩٦٨ — ١٩٦٩] کە توانیم لەماوەی ئەم دوو ساڵەدا ئەم نووسینە ئامادە بکەم ، بەڵام لەبەر گرانی ئەرکی چاپەمەنی و ئەو کەند و لەند و کۆسپ و تەگەرانەی دێنە سەر رێی ئەو کەسەی کتێب چاپ دەکا ، چاپ کردنی کتێبەکە وا پچڕ پچڕ بوو و دواش کەوت ، نەك هەر دوا کەوت و بەس بگرە بارگرانی چاپ‌کردن ناچاری کردم کە هەموو بەشەکان دووجار و سێ‌جار کورت و خەست کەمەوە ؛ تا لەئەنجامدا ئەم دەردەی بەسەرهات کە خۆت دەیبینی و هەستی پێ دەکەی !! هەر بۆیەشە نابێ ئەم بەشانە بە جودا جودا بدرێنە قەڵەم ، چونکە هەموویان تەواوکەری یەکترن و پێکەوە رێ و شوێنی زانیاری‌یەك روون دەکەنەوەو لێکی دەدەنەوە کە تا ئێستا لەکوردی دا بایەخێکی وای پێ نەدراوەو شوێنەکەی هەر بە بۆشی بەجێ ماوە..

ئیتر ئومێدەوارم ئـەم کتێبە جێی خۆی بگرێت و خوێنەرە دڵسۆز و راستەقینەکانی کورد زمان بە سینگێکی فراوانەوە وەری بگرن و هەرچی

کەم و کورتی هەیە لەسەری بازنەدەن و بیخەنە بەرچاوانەوە، چونکە دیارە ئێمە لە قۆناغی ئێستاماندا زیاد لە هەموو کات و سەردەمێکی تر پێویستمان بە رەخنەگرێکی بەویژدان و بێلایەن و رەخنەوەرگرێکی سنگ فراوان هەیە بۆ ئەوەی بتوانین تەکانێك بە ئەدەبەکەمان بدەین و قۆناغ بە قۆناغ پێشی بخەین، ئیتر ئێوە و ئەم بەشە و رای خۆتان و سوپاس..

عەزیز گەردی

هەولێر — ١٥/٧/١٩٧٣

١

- جوانکاری -

راستی‌یەك هەیە هیچ گومانی لێ ناکرێ ئەویش ئەوەیە؛ هەر نەتەوەیێك خاوەنی رەوانبێژی خۆیەتی کە لە ناخی زمانەکەیەوە هەڵقولاوە و مۆرکی تایبەتی ئەوی پێوە لکاوە ، رەوانبێژی بەلای هەرنەتەوەیەكو لەهەر زمانو ئەدەبێکەوە دەکرێتە سێ بەش :—

١— روونبێژی [البيـان]

٢— جوانکاری [البديع]

٣— واتاناسی [علم المعاني]

ئێمە بەرگی یەکەمی ئەم کتێبەمانْ بۆ [روونبێژی] تەرخان کرد و ئەم بەرگەش بۆ بەشی دووەم تەرخان دەکەین کە [جوانکاری] یە ،

[جوانکاری] بەشێوەیەکی گشتی لەو رەگەزو دەستوورانە دەدوێ کە لایەنی هونەری‌و جوانی ئەدەب روون دەکەنەوە، ئەویش دوو لایەنی هەیە یا دوو جۆرە هونەرنواندنی جوانکارانە هەیە :—

١— جۆری یەکەم تایبەتی‌یە بەلایەنی روخسارو شێوەی ئەدەبی‌یەوە.

٢— جۆری دووەم لەو جوانی‌یە دەدوێ کە لەناخی ناوەرۆکی بەرهەمی ئەدەبی‌یەوە هەڵدەقوڵێ و دونیای ئەدەبەکە دەڕازێنێتەوە..

لەم بەرگەدا بە دوور و درێژی باسی ئەم دوو لایەنە دەکەین و یەکە یەکە لێیان دەکۆڵینەوە و روونیان دەکەینەوە.. لەبەشی یەکەمدا قسە لە جوانکاری روخساری ئەدەب دەکەین و جۆرەکانی دەردەخەین و نموونەیان بۆ دێنینەوە.. لە بەشی دووەمیش دا باسێکی جوانکاری ناوەرۆکی ئەدەب دەکەین و هەموو جۆرەکانی دێنینە گۆڕێ و بەپێی توانا و دەرفەت لێیان دەدوێین و بەڵگەیان بۆ دێنین...

بەشی یەکەم

* ڕەگەزدۆزی [الجناس]
* سەروادار [السجع]
* کەرت کردن [التشطیر]
* گێڕانەوە [الترديد]
* هێنانەوە [التصدير]
* پات کردنەوە [التكرار]
* تێهەڵکێش [التضمين]
* پێنج خشتەکی [التخميس]

١

رەگەزدۆزی

رەگەزدۆزی [الجناس] : ئەوەیە کە دوو ووشە یا پتر بێنێ ، لە روالەت دا وەکو یەك وابن یا بەیەك بچن . بەلام هەر یەکەیان واتای تایبەتی خۆی هەبێت کە جودابێ لە واتای ووشەکانی تر . پیرەمێرد دەلێ :—

بە شەدەی لاژ و کراسی کەتان
وەك مانگ (کەتان) ی جەرگیان ئەسووتان

ووشەی (کەتان) دوو جار هاتووە ، هەردووکیان لە روالەت دا یەك شتن بەلام لە بارەی ماناوە ، هەریەکە واتاو گوزارەیەکی تایبەتی هەیە ، یەکەمیان جۆرە قوماشێکە ، دووەمیان جۆرە کولێکی جوانە لە بەهاران دا لە دەشت و دەرا دەروێ و دەلێن کە تریفەی مانگی لێ دەدا دادەفرەتێ و کەلاکانی هەلدەوەرێن .

رەگەزدۆزی دوو جۆرە :—

یەکەم : رەگەزدۆزی تەواو [الجناس التام]
دووەم : رەگەزدۆزی ناتەواو [الجناس غير التام]

یەکەم : رەگەزدۆزی تەواو :—

رەگەزدۆزی تەواو ئەوەیە کە هۆنەر یا نووسەر دوو سێ ووشەی وا بێنێ کە لە روالەت دا کت ومت وەك یەك وابن و بە ئەندازەی موویەك جیاوازیان نەبێت ، بەلام لەگەل ئەوەش دا هەریەکەیان واتای تایبەتی خۆی هەبێت واتایان جودا و روالەتیان یەك بێ .

کە گوتمان ئەو ووشـــانەی رەگەزدۆزیان لێ دەکەوێتەوە دەبێ لە روالەت و دیمەن دا وەکو یەك بن ، مەبەست ئەوەیە لەم شتانەی خوارەوە یەك بگرنەوە :—

أ- ژمارەی پیتەکان : ئەو ووشانەی رەگەزدۆزی تەواویان لێدەکەوێتەوە دەبێ هەموویان ژمارەی پیتەکانیان هەندی یەك بێت ، وەك ئەوەی هەر یەکەیان لە سێ پیت یا لە چوار پیت یا.... پێك هاتبێ.

ب- جۆری پیتەکان : کە ووشەکان ژمارەی پیتەکانیان یەك بوو دەبێ جۆری پیتەکانیشیان یەك بێت ، بۆ نموونە لەو نموونەی سەرەوە کە هێنامان ووشەی (کەتان) کە دوو جار هاتووە و هەر جارەی مانایەك دەدات ، ئەمە رەگەزدۆزی تەواوەو لەم دوو ووشەیەدا یا لەم ووشەیەدا کە دوو جار هاتووە ، لە هەر دوو لادا ووشەکە لە [٥] پیت پێك هاتووە و جۆری پیتەکانیش لە هەردووکیاندا یەك شتە ، هەردوو ووشەکان لە پیتەکانی [ك. ە. ت. ا. ن.] پێك هاتوون.

ج- شێوەی پیتەکان : مەبەست تەڵەوی و لاوازی ، یاکرانەوەو تەکرانەوەی ووشەکانە کە بە نیشانەی [٧] لێك دادەبڕێن(١) .. و دەبێ هەموو ئەو ووشانەی رەگەزدۆزیان لێ کەوتۆتەوە لەم بارەیەوە وەك یەك وابن.

د- ریزی پیتەکان : دەبی ریزی پیتەکانی ئەو دوو ووشەیەی دەکەونە بەر رەگەزدۆزی تەواو یەك بێ ، لەپێشەوە نموونەیەکمان هێنا ، دووجار ووشەی (کەتان) هاتبوو ، لە هەردووکیان دا ریزی پیتەکان بەم جۆرەیە: [ك. ە. ت. ا. ن.] ، نابێ پیتەکانی دوو ووشەکە پاش و پێش بکرێن ئەگینا نابێتە رەگەزدۆزی تەواو.

---

(١) لە عەرەبیدا سەرو بۆرو ژێر دەکرێتەوە ، بەلام چونکە بەلای منەوە سەرو بۆرو ژێر لەکوردیدا نییە و ئەوانیش هەر پیتی سەربەخۆیان هەیە دەنگەکەیان دەردەبڕێ و لەبەر ئەوەی نیشانەی [٧] لەکوردیدا دەبێ بەهۆی دەست نیشان کردنی هەندێ خەسیەتی دەنگیو بەمەوەش مانای ووشەکە تا رادەیەکی زۆر دەگۆڕێ ، ئەم نیشانەیەمان لەجیاتی سەرو بۆرو ژێری عەرەبی بە مەرجێکی رەگەزدۆزی تەواو دانا.

١

نموونەیەك : حاجی دەڵێ :ـــ

بۆ تەماشای بەڵەك و کوڵمی سپی و چاوی بەڵەك
نیشتووە لەم دەرە عاشق وەکو حاجی لەك لەك

لە نیوەی یەکەم [حاجی] دوو ووشەی هێناوە، هەردووکیان لەدیمەن و ڕواڵەتدا یەکن ، وا هەست دەکەی یەك ووشەیەو دووپات بۆتەوە ، بەلام ئەگەر لێیان وورد بینەوە دەبینین هەریەکەیان واتایەکی تایبەتی و سەربەخۆی هەیە.. ئەوانیش هەردووکیان ووشەی [بەڵەك] ن ، کە ووشەی یەکەم بە مانای پووز هاتووەو ووشەی دووەمیش خاسەوێژێکی چاوە ، ئەو چاوەی ڕەشەکەی زۆر ڕەش و سپێنەی زۆر سپی بێت.

ئەم دوو ووشەیە [بەڵەك] [بەڵەك] بەر ڕەگەزدۆزی تەواو دەکەون ، بۆیەش بەری دەکەون چونکە هەر چوار مەرجەکەی سەرەوەیان لێ هاتۆتە دی.. ژمارەی پیتەکانیان هەندی یەکە کە هەریەکەیان لە پێنج پیت پێك هاتووە ، جۆری پیتەکانیشیان یەکە کە لە هەردووکیاندا ئەمانەن : [ب. ە. ڵ. ە. ك.] ، شێوەی پیتەکانیش یەکە چونکە لە هەردووکیاندا پیتی [ڵ] تەڵەوەو [۷] ێکی چۆتە سەر.. دواجار ڕیزی پیتەکانیشیان هەر وەکو یەکە ، واتە زنجیرەی ڕیزبوونی پیتەکان لەهەر دوو ووشەدا یەك شتە ؛

لە هەردوو ووشەدا یەکەم پیت [ب] و دووەم [ە] و سێیەم [ڵ] و چوارەم [ە] و پێنجەم [ك] ە .

بەشەکانی ڕەگەزدۆزی تەواو

ڕەگەزدۆزی تەواو چوار جۆری هەیە :ـــ

١ـ ڕەگەزدۆزی هاوڕەسەن ٢ـ ڕەگەزدۆزی تەبا

٣ـ ڕەگەزدۆزی ئاوێتە ٤ـ ڕەگەزدۆزی ساوێتە

١- ڕەگەزدۆزی هاوڕەسەن :ـــ

ئەوەیـە کە هـەموو ئەو ووشانەی دەکەونە بەر ڕەگەزدۆزی هاوڕەسەن بن ، واتە لەیەك ڕەسەن و ڕەگەز دابن وەك ئەوەی هەموویان [ناو] بـن یا هەموویان [کردار] بن .

أ- وا دەبێ هەموویان [ناو] بن وەکو نالی دەڵێ :ـــ

دونیا کە گوڵ گوڵی بووە قوربان ئەتۆش وەرە
طالب بە گوڵ بە قەیدی چی‌یە گوڵ گوڵی بوێ

سا ، سای بەهارە ، سروشت بە نەرم و هێمنی ، بەڕێك و پێکی گوڵ و گوڵاڵە و حاجیلەو هەڵاڵەی دەرکردووە ، بۆنێکی وا بلاو دەکاتەوە هوشیار مەست و بێدار سەرخۆش دەکا ، نالی لەو دەمە دەمی بەهارە ، تاچـارە ڕوو لە یارە ناسکۆڵەکەی بکات و پێی بڵێت : ئێستا کە بەهارەو دونیـا ڕەنگاو ڕەنگ و گوڵ گوڵی بووە ، تۆش ئەی یارە نازدارەکەم ، ئەی گوڵە گەشاوەکەم وەرە بفەرموو سەیرێکی ئەم گوڵزار و بەهـــارە بکە و داوای گوڵێکی ئەم بەهارە بکە . بەس لاف و گەزاف بەوە ئێ بدە کە خۆت گوڵیت ئێمە هەمووما ئەوەمان سەلماندووە کە گوڵیت و گوڵێکی تاقانەشیت بەلام ئەیدی چی‌یە ئەگەر گوڵێکی تەڕ و پاراوی وەك تۆ ناسك و نازدار بێت و گوڵی بەهاری بوێ ، خۆ تۆ بەم گوڵویستنە لە گولایەتی خۆت ناکەویت؟

لێرە دا کە ووشەی [گوڵ] دوو جار هاتووە ، ئەوەمان یـاد دەخاتەوە کە دوو گوڵ هەبن و ئەم دوو گوڵە لەسەر دوو چلا بە دیار یەکەوە وەستابن و بە دەم گزەباوە ووردە ووردە سەر بۆ یەکتر لار بکەنەوە بەلام لەڕاستی‌دا وانی‌یە ، ئەم دوو ووشەیە هەر یەکەیان مانایەکمان دەداتێ ، یەکەمیان بۆ دڵخواز خوازراوە ، ئەوەی تریشیان گوڵی بەهارە ئەوانەش هەر دووکیان [ناو] ن ، کە هەردووکیش ناوبوون مانای وایە ڕەگەزدۆزی هاوڕەسەنن.

ب- وا دەبێ کە هەموو ووشەکان کرداربن. پیرەمێرد دەڵێ :—

بەوە چاك ئەبی چاکی بنوێنی
نەك بە خەمەوە خەڵکی بنوێنی

ووشەی [بنوێنی] دووجار هاتووە ، هەر جارەی واتایەك دەبەخشی ، یەکەمیان مانای [پێشان دەدات] دەگەیەنێ [چاکی بنوێنی] واتە چاکە بکەیت و چاکە پێشان بدەی. دووەمیش مانای نواندن دەگەیەنێ کە لەنووستنەوە هاتووە. [خەڵکی بنوێنی] واتە : بیانخەیتە خەوەوە.. ئەمانەش هەردووکیان لە رەسەنێکن ، هەردووکیان [کردارن]. بۆیە ئەمەش [رەگەزدۆزی هاورەسەن] ــە.

٢- رەگەزدۆزی تەبا :—

ئەوەش وا دەبێ دوو ووشە بێن هەردووکیان رەگەزدۆزی تەواویان لێ بکەوێتەوەو هەردووکیشیان لە رەگەزو رەسەن‌دا لەیەك جیابن ، یەکێکیان [ناو] و ئەوی دیکەیان [کردار] بێت ، بۆیەش پێی دەڵێن [تەبا] چونکە لەگەڵ ئەوەی رەسەنیشیان جودایە لە رواڵەت دا یەك شتن و زۆر لەگەڵ یەکتردا تەبان. کاکەی فەللاح دەڵێ :—

ئەو بوو لە چەرخی بیستەما   شابازی سەرلقی هەڵبەست
لە کێوی سەختی سستەما   قەڵای شیعری تازەی هەڵبەست

[هەڵبەست] ی یەکەم ناوە مانای [هۆنراوە - شیعر] دەدات ، [هەڵبەست] ی دووەم کردارە مانای دامەزراندن و بنیات نان دەدات ، دیارە ناوێك و کردارێك پێکەوە رەگەزدۆزی‌یان دروست کردووە ، ئەمەش رەگەزدۆزی [تەبا] ی پێ دەڵێن. ، مەلا محمدی کۆیی دەڵێ :—

ئەوەی رێگای لە کوردەکان گۆڕی
لەعنەتی خوا لە ئەلحەد و گۆڕی

[گۆڕی] ی یەکەم کردارە ، مانای رێ لەبەر بزرکردن و هەڵەتە کردن

دەکەیەنی ، [گۆڕی] ی دووەم ناوە ، واتە قەبری ئەو کەسەی کە ڕێی لە کوردان گۆڕی. یەکەم کردارە ، دووەم ناوە ، ڕەگەزدۆزی نێوان ناوێك‌و کردارێك یا کردارێك‌و ناوێك پێی دەگوترێ [ڕەگەزدۆزی تەبا].

٣- ڕەگەزدۆزی ئاوێتە :ــ

ئەوەیە کە ئەو هەردوو ووشەی ڕەگەزدۆزییان لێ دەکەوێتەوە ، ووشەی لێکدراو بن واتە سادە نەبن‌و هەریەکەیان لە چەند ووشەیەکی سادە ، یا لە ووشەیەکی سادەو پارچەیەکی ووشەیەکی دی پێك هاتبێ ، لێرەدا سەیری ئەوە ناکرێ ئاخۆ دوو ووشەکە ناون یا کردارن ، بەڵکو هەر سەیری ئەوە دەکرێ کە ووشەی لێکدراون‌و بەس. کاکەی فەللاح دەڵێ :ــ

ملی ڕێ بگرەو برۆ بەرزی یا سەرداری‌یە یا سەرداری‌یە

[سەردار] ووشەیەکی لێکدراوەو دوو ووشەی سادە [سەر ، دار] خۆیان لێك داوەو دروستیان کردووە.. ئەم ووشە لێکدراوە دووجار هاتووە جارێکیان مانای پیاوی گەورەو پێشەوا دەگەیەنێ‌و جارێکیش مانای چوونە سەر داری قەنارە.. ئەم جۆرە ڕەگەزدۆزی‌یەش [ڕەگەزدۆزی ئاوێتە] ی دەبێژنێ.

ڕەگەزدۆزی ئاوێتە دوو جۆرە :ــ

أ- ئەوەیە هەردوو ووشەکە ئاوێتە بن و لە شێوەی نووسینیش دا یەك بن و جیاوازی‌یان نەبێ. زیوەر دەڵێ :ــ

با نەچێتە لای ڕەقیبان یار ئەنیسی خانەبێ
لازمە ئەو ئاسکە لەولا نەبێ لەو لانە بێ

ڕەگەزدۆزی لە [لەولانەبێ] دایە.. زیوەر دەڵێ با یارە ئاسکۆلەکەم نەچێتە لای دووژمان و ناحەزو قسە چنانەوە بەڵکو هەر متووی ماڵەوەبێ‌و پێ لە کۆسپەی ئاوا نەکا.. [لەولا نەبێ] واتە لەلای ڕەقیب و ناحەزان

١

نەبێ ؛ [لەولانەبێ] ی دووەم واتە لەم هێلانەیە بێ کەماڵەوەیە ؛ هەردوو [لەولانەبێ] ش کە کەوتوونەتە بەر سێبەری رەگەزدۆزی یــەوە شــێوەی نووســینەوەیان یەك شتە و مانایان جودایە...

ب- ئەوەیە کە هەردوو ووشەکە ئاوێتە بێ و لە خوێندنەوەدا وەك یەك بێ بەلام لە شێوەی نووسیندا جیابن و هەریەکە بە جۆرێك بنووسرێ. زێوەر دەڵێ :

عارف حەق بێن چە باکی زینەت و ئارایشە

وای ئەوێ ناو شار و دێ وانەبێ، دێوانە بێ

دەڵێ : پیاوی ووردبین و راست پەرست ، پیاوی زاناو هوشیار ، لە بەر لێکدانەوەو ووردبوونەوە زوو بەراستەقینە دەگات و کە لەراستیش گەیشت هیچ باکی بە رازاندنەوە و ئارایش دان نی یـە ، وای دەوێ کە خەڵکی تێکرا لە شارو دێهاتەکاندا وانەبێ ، واتە رازاوە و بەخۆدا هاتوو نەبێ ، بەڵکو دێوانەو قەڵەندەربێ.. رەگەزدۆزی لە [دێوانەبێ] و [دێوانەبێ] کەوتۆتەوە.. یەکەمیان لە [دێ ، وا ، نەبێ] و دووەمیان لە [دێوانە ، بێ] دروست بووە.. ئەمانەش لە خوێندنەوە و قسەکردن دا وەکو یەك وان ، بەلام شێوەی نووسینیان جودایە.

٤- رەگەزدۆزی ساوێتە :

ئەوەیە نووسەر یا هۆنەر دوو ووشە بێنێ ، ئەم دوو ووشەیە لەرواڵەتدا وەکو یەك بێ و هەریەکە واتـای تایبـەتی خۆی هـەبێت و یەکێکیان ووشەیەکی سادەو ئەوەی تریان لێکدراوبێت.. حاجی قادری کۆیی دەڵێ :-

زۆر سەگم دیوە فقط ئەمدی رەقیبی هەندە سە

وەزعی نامەوزون دەبێ وەك خانووی بێ‌هەندەسە

حاجی قادر دووجار ووشەی [هەندەسە] ی هێناوە ، هەرجارە کردوویە بەکالای گوزارەیەك دا. یەکەمیان لەدوو ووشەی سادە پێك هاتووە [هەندە ،

سه] واته ئەوەندە سەك.. دووەمیشیان لە یەك ووشەی سادە پێك هاتووە [هەندەسە] کە لقێکە لە لقەکانی زانیاری.

أ- ئەوەیە کە دوو ووشە بێن ، یەکێکیان سادەو ئەویکەیان لێکدراو بێت، لێکدراوەکە بریتی بێ لەچەند ووشەیەکی سادە یا ووشەیەکی سادەو پاژەی ووشەیەکی‌تر.. دەبێ ئەم دوو ووشەیەش کە رەگەزدۆزی‌یان لێ‌کەوتۆتەوە لە شێوەی نووسین‌دا وەکو یەك وابن. حاجی قادر دەڵێ :—

سەد وەکو رۆستەم بەدڵ قەمچی لەرەخشی‌دا ، بـەزی
وەك کەیشتە خەندەکی دوامێـــنی عومری دابـــەزی

[دابەزی] دووجار هاتووە ، هەریەکە واتایەکی تایبەتی دەبەخشێ ، یەکەمیان لە ووشەیەکی سادە [بەزی] - واتە شکا و کۆڵی دا - لەگەڵ پاژەیەکی ووشەی پێشەوە [دا] پێك هاتووە.. دووەمیشـــیان ووشەیەکی سادەیە [دابەزی] واتە هاتە خوارەوە. لێرە بەووشـــەیەکی سادەو پاژەی ووشەیەکی‌تر لەنگەری رەگەزدۆزی بۆ ووشەیەکی سادە رادەکرن.

ب- ئەوەیە دوو ووشە بێن یەکێکیان سادەو ئەویتریان لێکدراو بێت ، جا ووشە لێکدراوەکە لە چەند ووشەیەکی ســادە پێك هاتبێ یا بریتی بێ لە ووشەیەکی سادە و پاژەی ووشەیەکی تر.. وە ئەم دوو ووشـــەیەش کە رەگەزدۆزی‌یان لێ‌کەوتۆتەوە لەشێوەی نووسینیانەوە جودابن ، واتە هەریەك بە جۆرێك بنووسرێ ، مەولەوی دەڵێ :—

بکیـانـە پەیکێ وەپارانەوە پەی کێ؟ پەی مەجنون بیارانەوە
مایەی بێ مەیلت بشارانەوە یا بلست نەشۆ بەشـارانەوە (١)

واتە : بە لالانەوەو پارانەوە نامەیەك یا راسپێرێك بنێرە. بۆ کێ ؟ بـۆ

(١) بکیانە : بنێرە ، پەیك : نامە یاخود راسپێر ، بیارانەوە : بگێرنەوە بشارانەوە : بشارنەوە ، نەشۆ : نەروا ، پەی : بۆ.

١

١

مەجنون ، نامەیەك بۆ مەجنوونی شێت و شێدا بنێرە . تۆش مایەی ساردیو بێمەیلی خۆت بشارەوەو داپۆشە ، نەبادا ناوت لەناو ناوانەوە بزڕێو لۆمەو سەرزەنشت بکرێی . [پەیکێ] جاری یەکەم ، مانای نامە یا راسپێر دەدات ، ووشەیەکی سادەیە . [پەی ، کێ] لە دوو ووشە پێك هاتووە واتە [بۆ کێ] بەم جۆرە رەگەزدۆزی بال بە سەر ئەم دوو ووشەیەدا دەکێشێ [پەیکێ] و [پەی کێ] کە یەکەمیان لە یەك ووشەو دووەمیان لە دوو ووشەی سادە پێك هاتووە . جگە لەمەش شێوەی نووسینیان جودایە .

دووەم : رەگەزدۆزی ناتەواو :

لەپێشەوە کوتمان رەگەزدۆزی تەواو ئەوەیە دوو ووشە یا پتر لەم چوار شتە وەکو یەك بن‌و مانایان جودابێ :—

* ژمارەی پیتەکان   * جۆری پیتەکان

* شێوەی پیتەکان   * ریزی پیتەکان

جا ئەگەر بێت‌و دوو ووشەکە لە یەکێ لەم چوار شتە یەك نەبن و لە هەرسێ‌کەکەی تر یەك‌بن ئەو حەلە رەگەزدۆزی ناتەواو دروست دەبێ چونکە بەتەواوی هەر چوار مەرجی لێ نەهاتۆتە دی . وا دەبێ ژمارەی پیتەکانیان ئەوەندەی یەکتر نابێ یەکێکیان پیتێك یا دوو پیت لەوەی تر پتر بێ ئەوەش پێی دەکوترێ **رەگەزدۆزی زیاد**. یا وادەبێ جۆری پیتەکانیان جودا بێ ، واتە یەك پیتیان یەك نەبێت و جیابێ ئەوەش پێی دەکوترێ **رەگەزدۆزی جودا**. یا وادەبێ شێوەی پیتی ووشەکان یەك نەبێ لەبارەی هەبوون‌و نەبوونی نیشانە [٧] کە بۆ قەڵەوی‌و لاوازی یا بە کرانەوەو نەکرانەوەی هەندێ دەنگ دەخرێتە سەر هەندێ پیتەوە ، بەوەش دەڵێن **رەگەزدۆزی لار**. یاخود وارێدەکەوێ هەردوو ووشەکە ریزی پیتەکانیان جودا بێ وەك ئەوەی پیتەکان پاش و پێش کرابن ، ئەوەش

ـ رەگەزدۆزی ئاڵۆز ـ..

خۆ ئەگەر دوو ووشە هاتن لەم چوار مەرجە دووانیان تیا هاتە دی و دووانیان تیا نەهاتەدی ئەو حەلە رەگەزدۆزی دروست نابێ ، تەنیا ئەو کاتە رەگەزدۆزی ناتەواو دەبێ کە سێ مەرج لەو مەرجانەی سەرەوە هەبن و تەنیا یەك مەرج نەهاتبێتە دی.

جا ئێستا یەکە یەکە لەگەڵ ئەم چوار جۆرە رەگەزدۆزی‌یە پێدا دەچین و بەپێی توانا لێیان دەدوێین و روونیان دەکەینەوەو نموونەیان بۆ دێنین :ـ

یەکەم : رەگەزدۆزی زیاد : (۱)

رەگەزدۆزی زیاد ئەوەیە ئەم دوو ووشەیەی کەوتوونەتە بەر کاریگەری رەگەزدۆزی جۆرو شێوەو ریزی پیتەکانیان یەك بێ بەلام ژمارەی پیتەکانیان ئەوەندەی یەکتر نەبێ ، یەکێکیان پیتێك یا دوو پیت لەوەی‌تر پتر بێت ، هەر لەبەر ئەمەشە پێی دەکوترێ رەگەزۆزی زیاد. نالی دەڵێ :ـــ

من لە بێ‌بەرگی [عەه] م پرسی کە بۆچ رووتی ووتی
یارەبی شێت بم ئەگەر شـــاد بم بە بەرگی عاری‌یە

ووشە [رووتی] و [ووتی] رەگەزدۆزی‌یان لێ کەوتۆتەوە ، ئـــەم دوو ووشەیە ژمارەی پیتەکانیان جودایە ، ووشەی [رووتی] پیتی [ر] ی پترە لە ووشەی [ووتی] ، ئەم پیتە پترەش لەسەرەتای ووشەی یەکەمەوە هاتووە

(۱) لەعەرەبی‌دا بەم جۆرە رەگەزدۆزی‌یە دەڵێن ـ الجناس الناقص ـ واتە بەناوی ئەم ووشەیەوە کە ژمارەی پیتەکانی کەمترە لەوی ترەوە ناونراوە.. بەلام من وام بەپەسند زانی کە بەناوی ووشە زیادەکە ناوی بنێین.. چونکە ئێمە هەمیشە حیسابی پیتە زیادەکان دەکەین ، ئاخۆ چەند پیت زیادە و پیتە زیادەکان کەوتوونەتە کوێ ، بۆیە چاکتر وایە رەگەزدۆزی‌یەکەش هەر بەناوی ئەوەوە بێ.

— رەگەزدۆزی زیاد دوو جۆرە —

١ـ ئەوەیە کە جیاوازی دوو ووشەکە لە یەك پیت بێت و بەس ، واتە ووشەیەکیان تەنیا یەك پیت لە ووشەکەی تر پتر بێت ، ئەم پیتە زیادەش لە سێ شوێندا دەردەکەوێ :—

أـ لە سەرەتای ووشەیەکەوە ، نالی دەڵێ :—

لەنێو رێکەی رەوانی قوم نقوم بوو ووشتر بوو گوم
ئەما کوێ بیبێ قوم قوم چە جای ئیمکانی هەستانە

رەگەزدۆزی لە نیوەی یەکەم لە بەینی [قوم] و [نقوم] دایە . [قوم] زیخ و چەقت و وورده بەرده ، [نقوم] رووچوون و ختم بوونە ناو شتە ووشەی [نقوم] پیتی [ن] ی زیادە لەووشەی [قوم] و ئەم پیتە زیادەش لەسەرەتای ووشەی [نقوم] دوە هاتووە .

ب ـ یا وادەبێ پیتە زیادەکە لە ناوەراستی ووشەیەکیان بێت .
نالی دەڵێ :—

بێ فایدە بوو لانی دەمی خونچە لە دەمیا
با خستی بری خوستی کە مشتێکی لە دەمدا

دەڵێ : راستە خونچەی بەهار خۆی هەڵدەکێشاو لاف و گەزافی لێدەدا بەلام هەموو لاف و گەزافەکەی پووکایەوە چونکە لەپرێکدا [با] هات و مشتێکی لەدەمداو خستی ، هەربۆیەش با ئەم مشتەی لەقەپرغەی خونچەکە دا چونکە دیتی لاف لە سەر جوانی یارەکەی لێ دەدا ، ئەم هونەرە کە - جوانی بایس - حسن التعلیل - ی پێ دەڵێن جوانیێکی زۆرو کاریگەرێکی زۆر بەهێزی تێدایە ، ئنجا دەڵێ [با] یەکە هەستو خوستی لەبەر خونچەکە بری و مەیدان هەر بۆ یار مایەوە . رەگەزدۆزی لە ووشەی [خستی] و [خوستی] دایە ، دووەم پیتی [و] ی لەناوەراستەوە زیاترە لەووشەی یەکەم.

جـ ـ یا وادەبێ پیتە زیادەکە لەبنەتای ووشەیەکیان دا بێت وەکو نالی دەڵێ :

رەقیب و مودەعی وەك [پووش] و [پوشوو] ن
بســـووتێنین کە وەك بەرقـــین لەبەر قـــین

جارێ لەنیوەی دووەم رەکەزدۆزێك لەنێوانی [بەرقین] و [بەرقین]دا هەیە و رەکەزدۆزی تەواویشە • ووشەی یەکەم لە ناوێك و راناوێك پێك هاتووە [بەرق ـ ین] ، دووەمیش لە ناوێك و لەپاژەیەکی ووشەی پێشەوە پێك هاتووە [بەر ـ قین] ، ووشەی [قین] مانای رق و کینە و تووڕەیی دەگەیەنێ ، [بەر] یش پاژەیەکە لەووشەی [لەبەر] کە لەپێش [قین]ەوە هاتووە • • • ئەمەشیان رەکەزدۆزی تاوێتەیە • • • لە نیوەی یەکەمیش دا رەکەزدۆزی کەوتۆتە نێوان [پوش ـ پوشوو] ، پوش : ئەو گیا ووشك و نەرم و خۆڕسکەیە کە لە بوورو بەیارا دەڕوێ و کەمترین پڕوشکە ئاگری بکاتێ کڵپە دەسێنێ و ئاگر دەگرێ • پوشوو : شتێکی نەرم و ووشــکی پفەڵەیە لەهەندێ دار پەیدا دەبێ ، بە بەردو ئەستێ دائەگیرسێنرێ(١) لـە ناوچەی هەولێر بە [قاوە] باوە • [پوشوو] پیـــتی ـ وو ـ ی زیاترە لە ـ پوش ـ ئەم زیادەش لەبنەتاو کۆتایی ووشەکە هاتووە •

٢ـ جۆری دووەمی رەکەزدۆزی زیاد ئەوەیە کە ئەو دوو ووشـــەیـەی رەکەزدۆزییان لێ کەوتۆتەوە یەکێکیان دوو پیت لەوەی دی پترێنت ئەم دوو پیتە زیادەیەش دەبێ بەدوای یەکەوەبن ، جا ئەو دوو پیتە زیادەیـە لە سەرەتا یا لەکۆتایی یا لەناوەڕاسـق ووشەوە بێت :ـــ

أـ وا دەبێ دوو پیتە زیادەیکە لەسەرەتای ووشەکەوە بن •

ئەمخول لە تاك رەکەزێك دا ـ الیتیم ـ(٢) دەڵێ :ـــ

---

(١) فەرهەنگی خاڵ ب [١]

(٢) تاك رەکەز : ئەوەیە هۆنەر دێڕە هۆنراوەیەك بەتەنیـــا بهۆنێتەوە ، ئەمەش بە عەرەبی پێی دەگوترێ « البیت الیتیم » •

١

لەبەر زار و گرین چاوم خەریکی پەردە پۆشینە
لەعەشقی نەوجەوانێ سوخمەکەی ئاڵەوکەوا شینە

رەگەزدۆزی لە ووشەی [پۆشین] و [شین] دایە ، یەکەمیان مانای داپۆشین و شاردنەوە دەدات و دووەمیان رەنگێکە . ووشەی یەکەم دوو پیت ـ پۆ ـ لە ووشەی دووەم پترە ، ئەم دوو پیتە زیادەش ـ پۆ ـ لە سەرەتای ووشەی یەکەمەوە هاتوون .

ب ـ یا وادەبێ ئەم دوو پیتە زیادەیە بکەونە ناوەڕاستی ووشەیەکیانەوە ، وەکو پیرەمێرد دەڵێ :ـ

ئەمەندە وێڵی بەرگ و خۆراکین
نازانین خۆمان خۆراکی خاکین

ووشەی [خۆراکین] پیتەکانی ـ ۆر ـ ی زیاترە لەووشەی خاکین ، ئەم دوو پیتەش لەناوەڕاستی ووشەکەوە هاتوون .

ج ـ یا وادەبێ دوو پیتە زیادەکە لەبنەتا و کۆتایی ووشەکەوە هاتبن ، رەشوانی دەڵێ :ـ سەر دەبێ شەیدای سەر سەرین نەبێ
دوور پەرێز خۆشی و تاڵی ژین نەبێ

رەگەزدۆزی لە ووشەی [سەر] و [سەرین] دایە ، ووشەی [سەرین] لەبنەتاوە ئەم دوو پیتەی [ین] لەووشەی [سەر] زیاترە . . .

دووەم : رەگەزدۆزی جودا :

ئەو جۆرەش وا دەبێ دوو ووشە یا زیاتر بێنێ کە ژمارەو شێوەو ریزی پیتەکانیان یەك بێ بەڵام جۆری هەموو پیتەکانیان یەك نەبێ و لە تاکە پیتێك دا لێك جودابن . . نالی دەڵێ :ـ

یەعنی گوڵاوی تودسە کلاوێ دەفع دەکا
ئەو خاکە پاکە چاکەو ئەو ئاوە مطهرە

جگە لەوەی کە رەگەزدۆزی زیاد شاپەڕی بەسەر ووشەی [کولاو] و [کلاو] داکێشاوە . رەگەزدۆزی جودا کەوتۆتە نێوان ووشەکانی [خاکە، پاکە ، چاکە] . ئەم سێ ووشەیە ژمارەی پیتەکانیان هەندی یەکە ، ریزی پیتەکان لەهەموو ووشەکاندا وەکو یەکە ، شێوەی پیتەکانیشیان هەر یەکە، بەلام جۆری پیتەکانیان یەك نییە ، هەرسێکیان لەپیتی یەکەم لەیەك دادەبڕین کە پیتی یەکەم لەووشەی یەکەم [خ] و لەووشەی دووەم [پ]و لەووشەی سێیەم [چ] ە . . . مەولەوی دەڵێ :—

قازان چون یاران ئاواتە خوازان
تەتارە بەستەن مەکەران رازان
بێ لەیل ئاخ ئامێ جە ئێلاخەوە
پەی ئاخ داخ تەك دان بە [ئاخ داخ] ەوە

ئامێ : هاتن ، تەك دان : پاڵ دان ، پاڵیان داوە. ئاخ داخ : کێوێکە نزیك قەسری شیرین . . .

قازەکانی کوێستان لەبەر سەرماو بەستەلەکی زستان سەریان هەڵگرت و رووە و گەرمەسێر هاتنەوە ، وەك هاوڕێ و برادەری موشتاق بە ئاواتەوە ریزیان بەستووە و راز و نیازی دڵیان بۆ یەکتر هەڵدەڕێژن ، بەلام داخی داخانم لەیلایان لەگەڵ دا نەبوو . . بەتەنیایی و بێ لەیل لەوسەرەوە بەئاخ و ئۆف و حەسرەتەوە هاتنە خوارەوە ، لەداخ و خەفەت و پەشێوی و سەرگێژی و ناڕەحەتیدا چوون پاڵیان بەکێوی [ئاخ داخ] ەوە دا ، لەپێش دا رەگەزدۆزی لەنێوانی [ئاخ داخ] ی یەکەم و [ئاخ داخ] ی دووەم هاتووە ، یەکەم بریتییە لەدوو ووشەی هاوتا کەبۆ دەربڕینی خەم و خەفەت و پەژارەو پەستی بەکاردێن دووەمیش ناوێکە ، ناوی شاخێکە لە نزیك قەسری شیرین ، ئەوەشیان بەر رەگەزدۆزی ساوێتە دەکەوێ وەك لەپێشەوە باسمان کرد . .

١

جگە لەمەش [ئاخ] و [داخ] ی یەکەم رەگەزدۆزی‌یان لێ‌دەکەوێتەو
چونکە تەنیا پیتی یەکەمیان جودایە ، بۆیە رەگەزدۆزی‌یەکە رەگەزدۆز
جودای پێ دەکوترێ .

سێیەم : رەگەزدۆزی لار :

ئەوەش وا دەبێ ، دوو ووشە یا پتر بێنێ ، لە ژمارە و جۆر و ریز
پیتەکانیان وەکو یەك بن ، بەلام شێوەیان جودابێ ، شێوە جودایی‌یەکە ل
یەکێ لەمانەی خوارەوە دەبێ :

أ ـ لەبەر هەبوون و نەبوونی خاڵ [٠] وەکو پیتی [ر ـ ز] کە ئێسک
بنەڕەتی‌یان یەکە بەلام بەهۆی یەك خاڵ لەیەك جودا دەبنەوە یا وەکو [ح
خ ـ ج] یا وەکو [ف ـ ق] ..

ب ـ لەبەر هەبوون و نەبوونی نیشانەی [٧] وەکو پیتی [ڕ ـ ر] یا وەک
[ل ـ ڵ] یا وەکو [و ـ ۆ] یا [ی ـ ێ] .

أ ـ ئەگەر دوو ووشەکە لەبەر هەبوون و نەبوونی خاڵ لێك جودا بکرێتەو
وەکو صافی دەڵێ :—

ئەی نیگارا بەسیە با دەرگەی وەفا بکرێتەوە
تابەکەی هەر دڵ لەزیندانی جەفا بکزێتەوە

ئەم دوو ووشەیە [بکرێتەوە ـ بکزێتەوە] ئێسك و تەشك و کەلەخیا
یەکە ، بەلام ئەوەندە هەیە لەووشەی دووەم خاڵێك پەڕیوەتە سەر پیت
[ر] و بووە بە [ز] ، واتە [بکرێتەوە] بووە بە [بکزێتەوە] ، ئەمەشیا
بەبێ ئەوەی شێوەی بنەڕەتی‌یان بشێوێ ، بەدانانی یەك خاڵ تەواوی دەنگ
ئاوازو واتای ووشەکە لە بن و بۆتکەوە دەگۆڕێ .

لەگەل ئەوەشدا دەتوانین بڵێین ئەم دوو ووشەیە بەر رەگەزدۆزی جود
دەکەون ، پیتی سێیەمیان جودایە ـ ر ، ز ـ ، بەم جۆرە هەموو رەگەزدۆزێک

لار بەر رەگەزدۆزی جودا دەکەوێ چونکە بەخاڵێك یا بە [٧] ێك لێك جودا بوونەوە مانای وایە دوو ووشەکە لەم دوو پیتە دا جیاوازی‌یان هەیە کە یەکێکیان [٠] یا [٧]ی لەسەرە یا لەژێرەو ئەوەی‌تر نی‌یەتی ٠٠ بەلام مەرج نی‌یە هەموو رەگەزدۆزێکی جودا رەگەزدۆزی لار بێت ، چونکە لە رەگەزدۆزی جودادا ئەوەندە بەسە کە دوو ووشەکە پیتێکیان جودابێ، چا پیتەکان لەبنەرەتەوە جودابن وەك [ل٠ م] یا [ك٠ ق٠] یا بەهۆی[٧] یا [٠] لێك جودابن ٠٠ واتە هەموو رەگەزدۆزێکی لار رەگەزدۆزی جودایە بەلام هەموو رەگەزدۆزێکی جودا رەگەزدۆزی لار نی‌یە ٠

ب- یا وادەبێ دوو ووشەکە لەبەر هەبوون و نەبوونی نیشانەی [٧] بەسەر یا لەژێر پیتێکەوە دەنگ‌و واتای ووشەکان بگۆڕێ و بیانکا بە رەگەزدۆزی لار٠ نالی دەڵێ :—

ئاو دەلاقەی تێ دەخا چێشت و مەکی پێدا دەبا
من لەوێ حەیران دەبم وەك ماڵ بڕاو ماڵ براو

ئێـك و شێوەی ئەم دوو ووشەیە [ماڵ بڕاو ، ماڵ براو] یەکە بـەلام ئەوەندە هەیە [ر]ی ووشەی یەکەم بەم نیشانەیە [٧] قەڵەو کراوەو بەم قەڵەوکرانەش مانای گۆڕاوە ٠٠ واتە هەریەکەیان مانایەك دەدات ، ئەوەش رەگەزدۆزی لارە ، چونکە مال بڕاو ، ئەوکەسەیە کە ماڵی بڕاوەو شتی لێ دزراوە ، ماڵ براویش ئەوکەسەیە کە خەڵکی‌تر هاتوون ماڵیان بردووە جا دیارە هەریەکە لەم دوو ووشەیە واتایەك دەدات‌و لەرواڵەت‌و ئێسکیشدا زۆر لە یەك نزیکن ، ئەوەشیان هەر وەکو بەشەکەی‌تر بەر رەگەزدۆزی جودا دەکەوێ ، چونکە لەم هەردوو ووشەیەدا پیتی -ر- جودایە ، لەیەکێکیان قەڵەو و لەوەی‌تر لاوازە ، ئەو دوو پیتەش [ر-ڕ] دەنگیان جودایە ، نووسینیان جودایە ، کەواتە ئەم دوو ووشەیە لە پیتێك جودان کە لە پیتێکیش جودابن دەبێتە رەگەزدۆزی جودا ٠٠٠

چوارەم : رەگەزدۆزی ئاڵۆز :

رەکەزدۆزی ئاڵۆز ئەوەیە دوو ووشە یا پتر بێنێ کە ژمارە و شێوە و جۆری پیتەکانیان یەك بێ بەلام ریزی پیتەکانیان یەك نەبێ ، واتە پیتەکان پاش‌و پێش‌کرابن‌و شوێنیان ئاڵ‌وگۆڕ کرابێ وەکو : [بەرداش شابەردێکی زلە] .

[شابەرد ـ بەرداش] ئەم دوو ووشەیە کەوتوونەتە ژێرسێبەری رەکەزدۆزی، ژمارەی پیتەکانیان هەندی یەکە هەر یەکە لە شەش پیت دروست بووە ، جۆری پیتەکانیشیانڵ یەکە و هەردووکیان لەم پیتانە (ش. ا. ب. ە. ر. د.) پێك هاتوون‌و هیچ پیت نی‌یە کە لە یەکێکیاندا هەبێ‌و لەوەی‌تردا نەبێت هەروەها شێوەی پیتەکانیش یەکەو هیچ پیتێك لەپیتەکانی ئەم دوو ووشەیە بەهۆی (٠) یا (٧) شێوەکەی نەگۆڕاوە . . . بەلام ئەوەندە هەیە ریـــزی پیتەکانیان جودایە ، واتە ئەو شەش پیتەی دوو ووشەکەیان دروست‌کردوە لەهەردوو ووشەدا بەیەك جۆر ریز نەکراون بەڵکو ریزی پیتەکان لەیەکەمەوە دەگۆڕێ تادووەم ، ئەوەش پێی دەگوترێ رەکەزدۆزی ئاڵۆز . نالی دەڵێ :ـ

خاطرێکی شۆخ و خۆشی بێ غەم‌ؤ جەمعم هەیە
ئێستە بۆ زولفی کەسێ مەشقی پەرێشـــانی دەکا

ووشەی (شـــۆخ) و (خۆش) کە شوێنی پیـــتی (ش ـ خ) گۆڕاوە ، رەکەزدۆزی ئاڵۆزیان پێك هێنـاوە .

هەندێ جۆری رەگەزدۆزی

لەسەرەتاوە تائێستا رەکەزدۆزیمان کردە دووبەش : رەکەزدۆزی تەواوو رەکەزدۆزی ناتەواو . زانیمان کە رەکەزدۆزی تەواو دەبێتە چوار جۆر : رەکەزدۆزی رەسەن ، رەکەزدۆزی تەبا ، رەکەزدۆزی ئاوێتە ، رەکەزدۆزی ساوێتە ؛ هەریەکە لەمانەمان بەپێی توانا روون کردەوەو بەڵکەو نموونەمان

بۆ هێنا. ئەوەشمان زانی کە رەگەزدۆزی ناتەواو چوار بەشە : رەگەزدۆزی زیاد ، رەگەزدۆزی جودا ، رەگەزدۆزی لار ، رەگەزدۆزی ئاڵۆز • هەریەکە لەمانەشمان روون کردەوەو نموونەمان بۆ هاوردن • •

جگە لەو جۆرە رەگەزدۆزیانەی تا ئێستا باسمان کردوون ، هەندێ جۆری تری رەگەزدۆزی هەن کە لەمەودوا دەیانخەینە بەرچاو :ـ

١ـ رەگەزدۆزی جووت :

ئەوەیە کە ئەو چەند ووشەیەی دەکەونە ژێر ئالای رەگەزدۆزی ـ جا هەر جۆرە رەگەزدۆزیەك بێ ـ لەتەك یەکەوە بێنو هیچ ووشەی دابڕیان لە نێوان دا نەیێت • نالی دەڵێ :

لەگەڵ مورغی چەمەن نالی دەنالێ
کە یەعنی عاشقی هەم فەردو فەردین

[نالی ـ دەنالی] ، [فەرد] [فەردین] ، ئەمانە کە رەگەزدۆزی زیادیان لێ کەوتۆتەوە ، هەر دوو دوو بەدوای یەکەوە هاتوون و رەگەزدۆزی جووتیان دروست کردووە • • • دوو پارچە بەناوبانگەکەی [زیـوەر] ، هەردووکیان بەر ئەم جۆرە رەگەزدۆزیە ـ جووت ـ دەکەون • کەپارچەی یەکەم سەرەتاکەی بەم دێرە دەست پێ دەکا :ـ

با نەچێتە لای رەقیبان یار ئەنیسی خانە بێ
لازمە ئەو ئاسکە لەولا نەبێ لەو لانـە بێ

پارچەی دووەمیش سەرەتاکەی بەم جۆرە دەست پێ دەکا :ـ

کێیە تا سەر لەنەزای دەرد و غەمایێ مابێ
ئەوە هەر کوردە کە چاوی لە هەوابێ وابێ

٢ـ رەگەزدۆزی دووپات :

ئەوەش وا دەبێ دوو ووشە بێنێ کە رەگەزدۆزیان لێ کەوتبێتـەوە و

١

هەردووکیشیان لەتەك یەك هاتبن واتە رەگەزدۆزی جووت بن ، سەرەرای ئەمەش دەبێ ووشەی دووەم پیتێك یا دوو پیتی لە بنەتا و کۆتایی یەوە لە ووشەی یەکەم پتر بێت ..

لەم جۆرە رەگەزدۆزی‌یە کە خوێنەر یەکەمجار ووشەی یەکەم دەخوێنێتەوەو ئاوازو ماناو کاریگەری ووشەکەی دەرژێتە دڵو دەروونو دێتەسەر ووشەی دووەم و نیوەی دەخوێنێتەوە بەگوڕ ئەو هەستەی بە مێشكو دڵو خەیاڵ دا تێدەپەڕێ کە ئەمە هەر ووشەکەی پێشووە دووپات بۆتەوە ، کەچی ئەوەندەی پێ ناچێ سەر لەبەردی ئەلحەد دەداتو لەم خەیاڵە دەگەڕێتەوە ، ئەوەشیان ئەو کاتە دەبێ کە تەواوی ووشەکە دەخوێنێتەوەو بۆی دەردەکەوێ کە ئەم ووشەیە ووشەیەکی سەربەخۆیە و دووپاتکردنەوەی ووشەی پێشوو نی‌یە..

ئـەو لەحزە پڕ تاسەو شەوق و خرۆشی‌یەش کە باری دەروونی خوێنەری پێدا دەڕوا تین و تاپێکی تایبەتی و کاریگەرێکی بەهێز دەکاتە سەر دڵ و ویژدان و دەروونی‌یەوەو لاناوی سۆزو کوڵازی هەڵدەکات . پیرەمێرد دەڵێ :

شەو شەونمی ئەوانە چیمەن ناو ئەخواتـەوە

رۆژ هەڵمی ناوی چاوی منە سەربەخاتـەوە

[شەو ـ شەونم] دوو ووشەن ، رەگەزدۆزی زیاد باڵی بەسەردا کێشاون ، چونکە ووشەی دووەم دوو پیتی لە ووشەی یەکەم زیاترە ، سەیـر دەکەی کاتێك کە پیاو ووشەی یەکەم دەخوێنێتەوە (شەو) و ئنجا دێتەسەر ووشەی (شەونم) ، لێی ناگیرێ ئەگەر سەرەتا ئەوەی بەدڵ دا تێ بپەڕێ کە هەمان ووشەی پێشووە دەڵێتەوە ، چونکە نیوەی یەکەمی ووشەی دووەم بریتی یـە لە ووشەی یەکەم (شەو ـ نم) . بەلام لەپڕ خەیاڵی تیژڕەوی سەر لەتاسەی ئاسمان دەدات و دەرژێتەوە سەر زەوی لێکدانەوە ، کاتێ کە چاوی بەپیتە زیادەکان دەکەوێ و دەزانێ هەمان ووشەی پێشوو نی‌یە دووپـات بۆتـەوە بەڵکو ووشەیەکی سەربەخۆیە .

هەروەها لە رەگەزدۆزی دووپات دا کوردی دەڵێ :

چوار چت قەت مەکە خواهش لەدونیا کوردی تاماوی

لەخۆت بەقڵو لەدل صیدو لەبەخت امداد لەیار یاری

هەندێ تێبینی :

أ - رەگەزدۆزی جووت دەکونجێ رەگەزدۆزی تەواو بێ ، هەروەها دەشکونجێ رەگەزدۆزی ناتەواو بێ ، ئەوەندە بەسە بۆ رەگەزدۆزی جووت کە ئەو ووشانەی رەگەزدۆزییان لێ دەکەوێتەوە لە تەنیشت یەك بێن ، ئیتر گرنك نییە هەر جۆرە رەگەزدۆزییەك بن .

ب - هەموو رەگەزدۆزێکی [دووپات] رەگەزدۆزی [جووتە] ، چونکە رەگەزدۆزی جووت ئەوەیە کە ئەو ووشانەی رەگەزدۆزی دەیانگرێتەوە لەتەك یەك بێن ، جا هەر جۆرە رەگەزدۆزییەك بێ هەر دەبێ ، بەڵام لە رەگەزدۆزی [دووپات] دەبێ دوو ووشەکە لە تەنیشت یەکەوە بێن لە هەمان کاتیشدا دەبێ رەگەزدۆزی زیادیان لە نێوان دا بێ ، ئەم زیادەش دەبێ لە کۆتایی ووشەی دووەمەوە بێت... بەڵام مەرج نییە هەموو رەگەزدۆزێکی [جووت] رەگەزدۆزی [دووپات] بێ ، چونکە ئەو دوو ووشەیەی رەگەزدۆزییان پێك هێناوە و لە تەنیشت یەکەوە هاتوون ئەشێ رەگەزدۆزی تەواو یا رەگەزدۆزی رەسەن یا تاڵۆز یا لار یا رەگەزدۆزی جودا بن...

ج - رەگەزدۆزی دووپاتیش بەر رەگەزدۆزی زیاد دەکەوێ ، واتە هەموو رەگەزدۆزێکی دووپات رەگەزدۆزی زیادە ، بەڵام مەرج نییە هەموو رەگەزدۆزێکی زیاد رەگەزدۆزی دووپات بێ ، چونکە لە رەگەزدۆزی پات هەر دەبێ ووشە زیادەکە یا ووشە زیادەکان لە کۆتایی ووشەی دووەمەوە بێن کەچی لە رەگەزدۆزی زیاد بۆی هەیە لە کۆتاییەوە بێن هەر وەکو بۆیشی هەیە لەسەرەتا یا لەناوەراستەوە بێن.. هەروەها ئەشکونجێ ووشەی

یەکەم لەووشەی دووەم پتر بێ وەک چۆن ئەکونجێ ووشەی دووەم لەیەکەم پتر بێ ، کەچی لە رەگەزدۆزی دووپات دا هەر دەبێ زیادەکە لە ووشەی دووەمدا بێت و ئەم زیادەیەش هەر دەبێ لە کۆتایی ووشەی دووەمەوەبێ ٠

ـ سەروادار ـ

سەروادار ئەوەیە کە دوو هەڵوێستی پەخشان یا پتر لە سەر یەک پیت یا پتر بوەستێن ، سەروای هەڵوێستەکان وەکو سەروای هۆنراوە وایە ٠
ئەوەندە هەیە لە هۆنراوەدا دەبێ کێشیشیان یەک بێ بەڵام لە پەخشان دا مەرج نی یە ٠ وەکو :
[تەقیلە لەسەر تەقیلە ، هەرکەس نەیڵێ زەلیلە ، پشکۆ لەسەر سەبیلە]
ئەم سێ هەڵوێستە هەرسێکیان کۆتایی یان بەم برگەیە [یلە] هاتووە ئەم یەک گرتنەش لە پیتی یا برگەی کۆتایی دەیانکا بە سەروادار ، یاخود وەکو : [بابی بابی ، حەمەدەی رابی ، تەقڵەی لە چەندان دابی](١)
دوابەندی ئەم هەڵوێستانە بە [ابی] هاتۆتەوە ٠
ئەوەش بزانین باشە کە سەروادار روو لەم دونیایە دەکا کە قسەی تیا

---

(١) ئەمە یاری یەکی منداڵانەیە ٠ پیرەمێردیش لە پەندەکانی دا ناوی ئەم یاری یەی هێناوە و دەڵێ :

ئێستا ناوێری لە کون دەرکەوێ
بە (بابی بابی) مەگەر سەرکەوێ

بابی بابیشمان لە بەهارایە
بەهاریش هێشتا شەڕ لە کارایە

بڕگە بڕگە دەوەستێ و بڕگەکانیش بەرامبەر یەك رادەوەستن ، ئەم بەرامبەر بوونەش هێزێکی دەروونی توند بەرپا دەکات . لەگەڵ ئەوەش دا سەروادار هەر تەنیا بەهۆی بەرامبەر یەك بوونی بڕگەی هەڵوێستەکان نی یە ، چونکە ئەگەر هەمووی هەر ئەوەندە بوایە ، ئەوەی دەستی قەڵەم بگرێ دەیتوانی شت بخاتە قالبی سەروادارەوە ، سەروادار دەبێ ووشەی نەرم و ناسك و هەڵبژاردەو لەجێ بن ، مانایەکی قووڵ و خەست بدا بەدەستەوە . . خۆ ئەگەر بێت و نووسەر هەر بەدوای ووشەدا بکەرێ و مانا پشت گوێ بخات ئەو حەلە نووسینەکەی ساردو سڕ و خاو و خلیچك دەردەچێ و کیاتێکی وای تێدا ناگەڕێ کە کاریگەرێکی بێ ، بۆیە دەبێ ووشە بۆ مانا بێت و مانایەك دەرببڕێ ، ئەگینا نرخی نابێ . . واتە دەبێ ووشە دەربڕی مانا بێت نەك واتاکان شتی سانەوی بن و شوێن پێی ووشە بژراوەکان بکەون واتە ئەو حەلە سەروادارى ڕاستەقینە دروست دەبێ کە نووسەر واتایەکی لە دڵدا بێت و واتاکە بە تەواوی رابگەیەنێ و بەدەم واتا راگەیاندنەکەوە ووشەکان خۆیان بۆ خۆیان سەروایەك دروست بکەن ، نەك لە پێش دا لە فەرهەنگ بکەڕێ ووشەی سەروادار هەڵبژێرێ ئنجا بێت و لە تەنیشت یەکتریان رابکات و هەوڵ بدات مانایەکیان لێ پەیدا ببێ جا هەرچی مانایەك بوو .

توخوا سەیرێکی [مێژووی ئەدەبی کوردی]ت نەکردووە؟ نەتدیوە ماموستا سجادی پێشەکی شاعیرەکانی بە چ جۆرە سەروادارێکەوە رازاندۆتەوە ؟ هەستیشت بەوە نەکردووە چۆن لە گەڵ خوێندنەوەی ئەم پێشەکی یانە دا پیاو لەناخی ناخەوە دەهەژێ و هەست و سۆزی دەبزوێ و جۆش و خرۆشێکی کەف کردووی دەکەوێتە دڵ و دەروونەوە ؟. . ئەگەر هێز و تەووژمی سەروادارە سروشتی یەکە نەبێت دەبێ چ شتێ ئەو تەلەسم و ئەفسوون و کاریگەرەی رژاندبێتە ناو ئەو پێشەکی یانە . . . ئەمەش

١

نموونەیەك لەو پێشەکی‌یە کە بۆ نالی نووسیویە :

« لە ئاســـمانی خەیالات دا بازی بێ پەروا ، لە زەوی و زاری نوکتەزانی دا سکەیەکی خۆش ڕەوا ، زەوقی بــە خاکی پاکی شارەزوور پشکووتوو ، خۆیشی بە چەشمەزاری پڕ نیــگاری کوردستان دڵ تینوو ، شەیدا بە دوڕ و قسەو باسی بەرزەوە ، زانا بە گەوهەری مەعنای جۆار و جۆری سەد تــەرزەوە ، هەندێ قسەی ڕەوان و گەوارا وەکو ئاوی ساف هەندێ ووتەی ڕەق و قایم وەکو تەلیسمی قاف ، هەندێکی شـــووشــە نەباتێکە پێی ئەڵێ جناس ، ئەمە بۆ لاف ، ئاوی ژیانی شیعری لە بادەی تەبعی ڕەوانا خواردۆتەوە ، دەمار و فکری جوانی بەبۆنی باخچەی ئەدەب بووژاندۆتەوە ، گیانی بە دەنگ و باسی گەلێ عیلمی بەنرخ گەشاندۆتەوە ، ئنجا بەنازەوە پێی ناوەتە مەیدانی شاعیران و گەوتۆتە ڕەوتەوە . . »

ئایا دوای خوێندنەوەی ئەم پێشەکی‌یە و پێشەکی‌یــەکانی دی ناکەویە سەر ئــەو بــاوەڕە کە سەروادار لە زمانی کوردی دا زۆر جوان دێت و زۆر چاکیش لە [سجادی] دەوەشێتەوە و ئەو بڕوایەت لا نــاپووکێتەوە، کە دەڵێ ئەدەبی کوردی. بەخشانەکەی ئەوەندە بــەهێز نی‌یە و بە تەواوی نــاکەویە سەر ئەو باوڕە کە ئەدەبی کوردی زۆر بە هێزەو زۆر چاکیش سەروادادی لێ دەوەشێتەوە . .

ئەمە دەربارەی ئەو سەروادارەی کە لە بەهرەیەکی گەشاوە هەڵدەقوڵێ و بەشێوەیەکی تەبیعی دادەڕژێ ، بەڵام ئایا چۆن دەزانین ئاخۆ سەروادار لەسروشتەوە هاتووە ؟ یا دەستکردی خۆکوشین و ئــازار کێشــانە ؟ ئەگەر ئەو ووشانەی بەکار هاتوون هەریەکە بەتەواوی وەك خشتی دیــوار جێگەی خۆی گرتبێ و لادانی ئەو ووشانەو دانانی هەر ووشەیەکی تر لەشوێنی ئەوانەوە ماناکە بێ هێز بکا نەك بەهێز ، دیارە سەروادارەکە ســروشتی‌یە ودەستــکردی خۆ کوشین نی‌یە . . جگە لەم هەموو مەرج وتەرجــانەش

که باسمان کردن دەبێ سەروادار هەموو هەڵویستەکانی مانای تایبەتی خۆیان هەبێت و نابێ مانایان یەك شت بێ . .

بەکورتی سەروادار ئەم شتانەی تێدا بەدی نەکرێ تەواو دەرناچێ :

١ ـ لەبارەی ووشەکانەوە ، دەبێ نەرم و ناسك بن و تەڕ و پڕ و پاراو بن .

٢ ـ لەبارەی بڕگەکانی هەڵویستەکانەوە دەبێ بڕگەکان تەباو تفاق بن و بەرامبەر یەك بوەستن و ووشە یا بڕگەی کۆتاییان وەکو یەك بێ .

٣ ـ ووشەکانی خزمەتی گوزارە بکەن ، نەك گوزارەی لاوەکی بکەونە بن پەلکی ووشەکانەوە .

٤ ـ دەبێ هەر هەڵویستێك واتای سەر بەخۆی هەبێ ، دوور بێ لەواتای هەڵویستەکانی تر ، که دەڵێم دوور بێ مەبەستم ئەوەیە هەمان شت نەبێ کەوتبێتە بەرگێکی ترەوە بەڵکو تەواو کەری هەڵویستەکانی تر بێت و پێکەوە ماناکە رابگەیەنن .

١

سەروادار لە ئەدەبی کوردی‌دا

کورد لە کۆنەوە لەبەر هەر هۆو سەبارەتێك بووبێ نەیتوانیوە خەریکی نوسینەوەو پێش خستنی زمان و ئەدەبەکەی بێت ، بەڵام کە نەیتوانیوە مانای وانی‌یە دەستە پاچە دانیشتووەو رازی دلی کردۆتە گرێ‌و دەری نەبڕیوە ، چونکە کورد هەموو رێکایەکی دەربڕینی لێ گیرابێ کەرووی قسە کردن‌و گۆرانی گوتنی هەر ماوە کە ببێ بە کەلێنێك‌و دەریای رازی تیا سەربکا ، بۆیەش کورد لەکۆنەوە تائەمرۆ لە هەموو شتێ زیاتر پابەندی گۆرانی‌و ئاواز خوانی بووە ، چونکە سروشتی کوردستان بەناوو خاك‌و شاخ‌و دۆڵ‌و هەوایەوە لەلایەك ، چەرخی زەمانەو رۆژگاری دژواریش لەلایەکی ترەوە ، هانیان داوەو سۆزی دەروونیان تەقاندووەو وایان لێ کردووە کە ئەشقی گۆرانی بێت هەر بۆیەشە کورد لە کۆنەوە ئەشقی هۆنراوە بووە ، تابەم دەورانەی دوایی هەر هۆنراوە باوی بووە جا وورده وورده پەخشانیش سەری قیت کردەوەو کەوتە ناوەوە ، وا خەریکە ئەویش راست دەبێتەوە بۆ ئەوەی دەست بداتە دەستی هۆنراوەو هێزیان بکاتە یەك‌و ئەدەبی کوردی بۆ چلەپۆپەی بەرزی بفرێنن .. بەڵام قەیدی چی‌یە ، با بەو دوایی‌یە پەخشانی کوردی خۆی بەسەر کاغەزەوە دیبێ ، ئایا ئەوە ئەوە دەردەخا کە کورد پەخشانی نەبووە ؟ نەخێر . چونکە کورد مادام نەتەوەیەکی سەربەخۆیەو رازی دلی بە زمانێکی تایبەتی گۆڕیوەتەوە کە زمانی کوردی‌یەو بەو زمانە لە هاورەکەزو هاو زمانەکەی گەیشتووەو گەیاندووە ، ئەو گفت‌وگۆو راز گۆڕینەوەیە پەخشان بووە بانەش نووسرابێتەوە ، جا ئەگەر ئێمە بمانەوێ لە پەخشانی کوردی بدوێین نابێ تەنها چاو بدەینە ئەم چەند ساڵانەی کەپەخشانی تیا کەوتوتە سەر کاغەزو بەرنووکی قەلەم .. ئەدی چۆن بتوانین پەخشانی کۆن

دەست بخەین‌و زیندووی بکەینەوە ؟ بێ‌گومان فۆلکلۆری دەوڵەمەندی کوردیمان بەچیرۆک‌و داستان‌و ئەفسانەو بە پەندی پێشینان‌و قسەی نەستەق‌و مەیل‌و مەتەڵ‌و بەستەو گۆرانی‌و ... تێکرا تیشکێکی ئەدەبی کۆنمان خۆیان بۆ ئەم زەمانە پاراستووەو هێشتۆتەوە .. کە ئێمە باسی پەخشانی کوردی دەکەین مەبەستی هەرە گەورەمان سەروادارە کە جێگەی باسی ئێرەمانە .. سەرواداریش لە کوردی‌دا زۆر هەبووەو هەیە ، بەڵام بۆیە دیارنی‌یە کە نەنووسراوەتەوە ، بەڵکەشمان ئەم هەمــوو مەیل‌و مەتەڵ‌و پەندو قسەی نەستەق‌و گۆتەی منداڵان‌و چیرۆک‌و داستان‌و ئەفسانانەیە کە کە ئێستا پشت بە پشت‌و سنگ بەسنگ ماون‌و پارێزراون ..

جارێ سەروادار لە پەنـدی پێشینان‌دا :

١ - نەپێلاوی تەنگ ، نەخانەی بەجەنگ

٢ - هەتا نەینا لە تەبەق نەیکوت سەددەق

٣ - ئەوەی سەری نەپۆشی ، ژێری نەفرۆشی .

٤ - سم سمی کەرەو چنگ چنگی مەیاسێ ، من سەرم لەم کارە نەناوسی .

٥ - فەقیر نەیەڵێ لە ئاش بێتەوە ، دەوڵەمەند نایەڵی لەساج بێتەوە .

٦ - کە هەتیوچە سوار نەبێ ، لای لنکەکەی خوار نەبێ ، ئەگەر نەیگریت هار نەبێ .

٧ - گولۆڵەم کەوتە لێژی ، کەس چاکم پێ نانێژی .

٨ - ماڵەکەی تۆ نەخۆم بە بەلاش ، هێنەکەی خۆم ئەخەمە پاش .

٩ - من بووم بەتۆ ، تۆ بووی بەمن ، من بووم بەجن ، تۆ بووی بەژن .

١٠- نوێژ کەری نووریێت ، فەرمانکەری شیرینێت .

ئنجا سەروادار لە مەیلی کوردیدا :

١ ـ سەری هەسانە ، بنی قورعانە .

٢ ـ تەیرەك دێ بە هانە هان ، شاقەل سپی دندووك کەوان ، عیسا لە مووسا دەپرسی ، ئەو تەیرە لۆ هەندە برسی .

٣ ـ هەورۆکە ، لێی دەباری بەفرۆکە .

٤ ـ تەپ لەسەر تەپی ، دەست لەناو رەپی .

٥ ـ چوار مامم هەیە لە دۆلەکێ ، تیران داوێنە جۆمەکێ .

٦ ـ سەری قەسپە ، ملی هەسپە ، کلکی دارە ، پێی مشارە .

٧ ـ هانیانو مانیان ، بەردە سپی‌یێ‌کانیان ، دەکری رێی کاروانیان .

٨ ـ کلاوی هەمزە پالەوان ، ئەتیکی هەیەو ئەدوورمان .

٩ ـ مامەکم هەیە لە دەشتێ ، سی‌وسێ کون لە پشتێ .

١٠ـ سەری تیژە بنی کونە ، کەرە فامکە سووژنە .

ئنجا سەروادار لە ئەفسانەو چیرۆکی کۆن

ئەم چیرۆك و ئەفسانەو داستانانەی دەم بە دەم بۆمان گێردراونەتەوە ئەگەر ئەش نووسرابنەوە بەلام پراو پری سەروادارن ، بۆ نموونە با باسی چیرۆکی سێ کۆسەکە بکەین :ـ

دەگێرنەوە دەڵێن سێ کۆسەی زۆر سەگو فێلباز دەبن ، شەیتان ناوێری خۆیان لەتەرە بدا ، پارەیەکی زۆریان دەبێ ، پارەکە لای پیرە دایکیان دادەنێن ، رۆژێك هیچێکیان لەماڵ نابن کابرایەکی لایدە دێتو بەهەر فرتو فێلێك بێ پارەکە لەبەر دەستی پیرەژن دەردێنێو لێ دەدا دەڕوا ، ئێوارێ کە کوڕە کۆسەکانی دەگەرێنەوە ، پیرەژن هوردوبارێك مەسەلەکەیان بۆ دەگێرێتەوە . . کوڕەکان دەورە لە پیرەدایك دەدەنو

لێی دەپرسن ئاخر ناوی چی بوو ؟ لەکوێ هـاتو کوێوە چوو ؟ کابرایەکی چۆن بوو ؟ نیشانەی چی‌بوو ؟ پیرەژن گوتی بەخوا هەر ئەوەندە دەزانم (مێوانێکی سەر بەپۆت بوو) .. ئیتر ئەم قسەیە بەس بوو بۆ ئەوەی سەرەداوێکیان چنگ بکەوێ. بەم چەشنەی خوارەوە بکەونە راوێژو گفتو کۆ کردنو کابرای دزە بدۆزنەوە :ـ

یەکەم : مێوانە .

دووەم : لەسەری پۆتە .

سێیەم : لەسەری پۆتە ، لەبنی هەمبانە .

یەکەم : لەسەری پۆتە ، لە بنی هەمبانە ، هەمبان هەمبانی نانە ،

دووەم : لەسەری پۆتە ، لە بنی هەمبانە ، هەمبان هەمبانی نانـــە ، سێ نووردیان لەناو نانە .

سێیەم : لەسەری پۆتە لەبنی هەمبانە ، هەمبان هەمبانی نانە ، سێ نووردیان لەناو نانە ، دەی‌بەن لە بۆ کاروانە .

یەکەم : لەسەری پۆتە ، لەبنی هەمبانە ، هەمبان هەمبانی نـانە ، سێ نووردیان لەناو نانە ، دەیبەن لەبۆ کاروانە ، بۆ وولاتی هەمەدانە .

دووەم : لەسەری پۆتە ، لە بنی هەمبانە ، هەمبان هەمبانی نـانە ، ســێ نووردیان لەناو نانە ، دەیبەن لەبۆ کاروانە ، بۆ وولاتی هەمەدانە ، ماڵیان لەگەرەکی نالبەندانە .

سێیەم : لەسەری پۆتە ، لەبنی هەمبانە ، هەمبان هەمبـانی نانە ، ســێ نووردیان لەناو نانە ، دەیبەن لەبۆ کاروانە ، بۆ وولاتی هەمەدانە ، ماڵیان لەگەرەکی نالبەندانە ، پیاوەکە ناوی مام رەمەزانە .

یەکەم : لەسەری پۆتە ، لەبنی هەمبانە ، هەمبان هەمبانی نانـە ، ســێ نووردیان لەناو نانە ، دەیبەن لەبۆ کاروانە ، بۆ وولاتی هەمەدانە .

١

ماڵیان لەکەرەکی ناڵبەندانە ، پیاوەکە ناوی مام رەمەزانە ،
ژنەکەی ناوی پوور خەندانە .

دووەم : لەسەری پۆتە ، لەبنی هەمبانە ، هەمبان هەمبانی نانە ، سێ
تووردیان لەناو نانە ، دەیبەن لەبۆ کاروانە ، بۆ وولاّتی هەمەدانە ،
ماڵیان لەکەرەکی ناڵبەندانە ، پیاوەکە ناوی مام رەمەزانە ،
ژنەکە ناوی پوور خەندانە ، پارەکە لەناو ئاخوڕێ کایانە .

سێیەم : لەسەری پۆتە ، لەبنی هەمبانە ، هەمبان هەمبانی نانە سێ
نووردیان لەناو نانە ، دەیبەن لەبۆ کاروانە ، بۆ وولاّتی هەمەدانە ،
ماڵیان لەکەرەکی ناڵبەندانە ، پیاوەکە ناوی مام رەمەزانە ،
ژنەکەی ناوی پوور خەندانە ، پارەکە لەناو ئاخوری کایانە ،
دوو قرانیان بەسبیل دانە .

کە کۆسەکان بەم ئەنجامە گەیشتن هەستان و بەرەو وولاّتی هەمەدان کەوتنە رێ ، لە هەمەدان چوونە دیوەخانی پاشاو سکاڵای پارە دزینەکەیان لا کردو گوتیان مام رەمەزان پارەکەی دزیوین دەبێ بۆمان رەت کاتەوە ، پاشا بانگی مام رەمەزانی کرد مام رەمەزانی کەلەکەوێت گوتی حاشاو حاشا من پارەم نەدیوە ، پاشا رووی لە کۆسەکان کردو گوتی بەڵگەتان چی یە کە مام رەمەزان پارەی دزیون ؟ برا گەورەکە مەسەلەکەی بۆ گێرایەوەو گوتی بەم چەشنە تواتیمان ماڵی دزراومان بەسەر بکرینەوەو کابرای دزە دەست نیشان بکەین ، پاشا گوتی باشە تاقیتان دەکەمەوە ئەگەر شتی واتان پێ کرا دیارە راست دەکەن و مام رەمەزان دزە ئەگەرنا ئێوە بوختان کەرو شەڕ فرۆشن و دەبێ شەرەکەتان بە سزایەکی زۆر توند لێ بکرێ . . پاشا سێ کۆسەکەی ناردە دەرەوەو نارنجێکی هێنا لەژێر ئەو مافوورەدا شاردیەوە کە لەسەری دانیشتبوو ، ئنجا بانگی ژوورەوەی کردن و رووی لێ نان

که شتێکی شاردۆتەوە بزانن ئەو شتە چییە ..
یەکەمیان چەند جارێك سەری باداو گوتی هۆۆ هۆ .
دووەم گوتی : خرە وەکو گۆ .
سێیەم گوتی : ترشە وەکو دۆ .
یەکەم گوتی : یـان نارنجە یـان لیمۆ .

پاشا کە ئەمەی دی دەسەر مام رەمەزانی کرد ، مام رەمەزان چوو لە ئاخوڕی کایان پارەکەی دەرهێناو بۆی هێناوەو تەوازۆی خواستەوە کە بەو پارەیە سیبیلێکی بە دوو قڕان کریـوە ..

هەرچیو چۆنێك بێ ئەم ئەفسانەیە سەرتا بەخوار هەمووی سەرواداروو هەمـوو هەڵویستەکانی بە (انە) کۆتایی هاتووە ، ئەوانەی بەم دوایییەش بە (ۆ) کۆتاییان هـاتووە .

بەکورتی سەروادار دوو جۆرە :ـ
یەکەم : سەرواداری کورت .
دووەم : سەرواداری درێژ .

زۆربەی رەوانبێژی زاناکان باوەڕیان وایە کە سـەرواداری کـورت ئەوەیە کە هەر هەڵویستێك لە هەڵویستەکانی ژمارەی ووشەکانی لە (دە) رەت نەکا ، خۆ ئەگەر لە (دە) رەت بوو ئەوا دەبێ بە سـەرواداری درێژ . بەڵام بەلای منەوە دەبێ سەرواداری کورتو درێژ بەهۆی بڕگەوە دیار بکرین نەك ووشـە ، چونکـە بۆی هەیە دوو هەڵویست ژمارەی ووشەکانیان هەندی یەك بێ بەڵام ووشەکانی یەکێکیان لە ووشەکانی ئەوەی تر درێژتربن ، بۆیە باشترین رێگا بۆ ناسینی سەرواداری کورتو درێژ ئەوەیە کە بە بڕگە بکێشرێو بەلای منەوە سـەرواداری کـورت ئەوەیە ژمارەی بڕگەی هەڵویستەکانی لە (١٠) بڕگە پتر نەبێ ، وە سـەرواداری درێژ

١

ئەوەیە ژمارەی بڕگەی هەڵویستەکانی لە (١٠) بڕگە پتر بێ .

سەرواداری کورت وەکو :

« دووی زەق ، دووی لەق ، دووی رەق ، چاری چەق . »

سێ هەڵویستەکەی بەرایی یەکەو دوو بڕگەن بەلام چوارەمی

سێ بڕگەیە . یاوەکو :-

« سەری قەسپە ، ملی هەسپە ، کلکی دارە ، پێی مشارە »

هەریەکە لەم هەڵویستانە چوار بڕگەیە .

یا (علاءالدین سجادی) دەڵێ :

« رەندو دێوانەو قەلەندەر ، خواناس‌و پارێزکارو هەردەکەر »

یەکەم هەڵویست (٨) بڕگەیەو دووەم هەڵویست (١٠) بڕگە

(سەرواداری درێژ) یش وەکو مامۆستا سجادی دەڵی :-

« کلپەو کرەی دەروونی لە شۆڕی عەشقەوە کێوێنکی ئاگرین کەمەو نەوای زەبوونی لەبەشقی شەوقەوە بلوێرێکی ئاسنین . »

یەکەم (١٩) بڕگەیە ، دووەم (٢٠) بڕگەیە .

سەروادار کورت بێ یا درێژ بە تێکرایی دەکرێ بە سێ بەشەوە

یەکەم : ئەوەیە هەردوو هەڵویستەکە لەبارەی کێشەوە وەکو یەك بن و ژمارەی بڕگەیان هەندی یەك بێ ، خۆ دیارە هەردووکیشیان لەیەك سەروا دەڕۆن . جا دیارە بەشی یەکەم ئەوەیە ئەو هەڵویستانە بەر ئەم جۆرە سەروادارە دەکەون لە بارەی کێش‌و سەرواوە یەکسان بکرێنەوە . وەکو :

(تەپ لەسەر تەپی ، دەست لەناو رەپی)

ئەم دوو هەڵویستە کێش‌و سەوایان یەکە .

یا وەکو (علاءالدین سجادی) دەڵێ :

« پابەندی ووردی مەعنا بـە هەمـــوو هێزێکیەوە ، دڵبەندی پیزی قسە بە هەموو تینێکیەوە . . »

ئەم دوو هەڵویستە هەردووکیان (١٤) بڕکەیین ، هەردووکیشیان سەروایان بە (ێنکەوە) هاتۆتەوە .

دووەم : ئەوەیە کە دوو هەڵویستەکە یا هەموو هەڵویستەکان لەسەر یەك کێش نەڕۆن ، کێشیان جودابێ ، هەڵویستی یەکەم لە هەڵویستی دووەم کورت تر بێ بەڵام نابێ ئەم کورتی‌یە ئەوەنـدە زۆر بێ کە سەرواداراکە دزێو بکا . . وەکو :

« هەورۆکە ، لێی دەبارێ بەفرۆکە . »

هەڵویستی یەکەم کە ســێ بڕکەیە کەمترە لە هەڵویستی دووەم کە (٧) بڕکەیە .

سێیەم : ئەوەیە کە کێشی هەڵویستەکان یەك نەبێت ، هەڵویستی دووەم لە هەڵویستی یەکەم کورت تر بێ . (علاءالدین سجادی) ئەڵێ :ـ

« هەندێ قسەی ڕەوان‌و کەوارا وەکو ئاوی ساف ، هەندێ ووتەی ڕەق‌و قایم وەکو تەلیسمی قاف . »

هەڵویستی یەکەم (١٥) بڕکەیە ، دووەم (١٤) بڕکەیە ، واتـە دووەمیان لە یەکەمیان کورت ترە . . دیسان دەڵێ :ـ

« وەفا نەبوو کەتۆ لە دیاری کامەرانی چاوی نەڕێژیت ، لە بازاری ژیانا بەرگێ نەپۆشیت ، لە ناو یارانا بڕێ نەبەخشیت . . »

ئەمەیان سێ هەڵویستە ، یەکـەم (١٨) بڕکەیە ، دووەم (١٢) بڕکەیە ، سێیەم (١٠) بڕکەیە ، چۆن دووەم لە یەکـەم کەمترە ، ئاواش سێیەم لە دووەم کەمترە ، تا هاتووە هەڵویستەکان کورت بوونەوە .

ـ دابەش کردنێکی تری سەروادار ـ

پێش ئێستا دوو جار سەروادارمان دابەش کرد ، جارێك بۆ سەروادارى کورتو سەروادارى درێژ ، جاریکی تریش بۆ ئەو سەوادارەى کێشی هەڵویستەکانی هەندی یەك بێو ئەوەى هەڵویستی یەکەمی لە دووەم کورت تر بێو ئەوەى هەڵویستی دووەمی لە یەکەم کورت تر بێ ، ئێستاش بە جۆرێکی‌تر دەکەینە سێ بەش :ـ

١ ـ سەروادارى هاوسەر : ئەوەیە کە هەڵویستەکان سەروایان یەك بێ بەڵام کێشیان یەك نەبێ ، جا یەکەم لە دووەم کەمتر بێ یا دووەم لە یەکەم کەمتر بێ گرنگ نی‌یە ، گرنگ ئەوەیە کێشیان جوداو سەروایان یەك بێ . . ماموٚستا (سجادى) دەڵێ :

« کاهێ لالەزارى زەوى بارەکای بووە ، کاهی جریوەى ئەستیرەى ئاسمان شەو چراى بووە . » ئەم دوو هەڵویستە سەروایان یەکە کێشیان یەك نی‌یە .

٢ ـ سەروادارى داڕژراو : ئەوەیە هەڵویستەکان کێشو سەرواى گشتی‌یان یەك بێ سەرەراى ئەمەش زۆربەى ووشەکانی هەڵویستی یەکە، لەگەل ووشەکانی هەڵویستی دووەم تەن بەتەن هاوکێشو هاوسەروا بن ماموٚستا (سجادى) دەڵێ :ـ

« سەرخۆشی مەیخانەى ئاهەنگی زەڕپۆشان ، دەنگ خۆشـو نەیخانەى یەك رەنگی مەى نۆشان » .

ئەم دوو هەڵویستە سەروایان یەکە (ۆشان) ، کێشیشیان یەکە هەریەکەیان (١٢) برگەیە ، جگە لەمەش ووشەى « سەر خۆشی دەنگ خۆشی » هەر وەها ووشەى « مەیخانەى ـ نەیخانەى » وە ووشەى « ئاهەنگی ـ یەك رەنگی» و ووشەى « زەڕپوشان ـ مەى نۆشان » لە

دوو هەڵویستەدا بەکێش و سەرواوە بەرامبەر یەك دەوەستن .

٣ ـ سەروادری هاوڕوو : ئەوەش وا دەبێ دوو هەڵویست یا پتر بە شوێن یەکدا بێن و ووشەی کۆتایی یان لە بارەی کێش و سەرواوە وەکو یەك بێ بەبێ چاو دانە بەشەکانی تری هەڵویستەکان . مامۆستا (سجادی) دەڵێ :

« خەرمانی ژیری و دانایی ، بووبە هاوڕازی نوکتە بێـژی دەریـای زانایی » هەڵویستی یەکەم بە ووشەی (دانایی) بڕاوەتەوە ، هەڵویـستی دووەمیش بە ووشـــەی (زانایی) کۆتایی هاتووە ، ئەم دوو ووشەیەش « دانایی ـ زانایی » کە لە کۆتایی هەردوو هەڵویستەکەدا هاتوون لە کێش و سەروادا یەك شتن ، بگرە ڕەگەز دۆزیشیان لێ دەکەوێتەوە . .

کەرت کردن

لە پێشەوە باسی سەروادارمان کردو دەرمان خست کە سەروادار بە زۆر لە پەخشاندا هەیە بەڵام لە گەل ئەوەشدا زۆر جـــار سەروادار دەستی دەکاتە کەردنی هۆنراوە وە دەیڕازێنێتەوە ، واتە هۆنەر بێجگە لە سەروای کشتی هۆنراوەکەی لە کاتی هۆنینەوەی هۆنراوەدا سەروادار بـەکار دێنێ و ئەم هونەرەش پێی دەگوترێ (کـەرت کـردن) چونکە لـــە بەر سەروادارەکانەوە وا دەر دەکەوێ کە هۆنراوەکە کەرت کەرت کـرابێ . زیوەر دەڵێ :ـــ

بە توندوتیژی هـــاتە پێشەوە هیتلەر بـــەڵام دوایی
پەتی پچڕا ، هیـوای بڕا ، دەفی دڕا ، نەمـا چاری

سەروادار لەم هۆنراوەدا لە نێوانی هـەڵویـسە کانی « پەتی پچڕا ، هیـوای بڕا ، دەفی دڕا » دا هەیە .

کەرت کردن لە هۆنراوەدا کەڵێ شێوەی هەیە لەمانـە هەندێکیان بۆ

١

نموونە باس دەکەین :ــ

١ ـ وا دەبێ هۆنراوەکە لە سەرەتاوە تا کۆتایی هەمووی بەیەك جۆرو لە سەر یەك کێش کەرت بکرێ و هەر نیوە هۆنراوەیەك یا هـەر سێ چوار هەڵوێست پێکەوە سەروایەك دروست بکەن ، هۆنراوە بەناو بانگەکەی (مەلای جەزیری) ــ من دی سەحەر ــ باشترین نموونەو بەڵگەیە بۆ ئەم قسەیەمان کە دەڵێ ــ :

من دی سەحەر ، شـاهی مەجەر ، لەبسێ ذەبەر ، مەخموور بوو
ئەودیم زەری ، سوورموشتەری ، یـارب پەری ، یا حـوور بوو
حـۆری وەشە ، شـرین مەشە ، کاکـۆل ڕەشە ، خال حەبەشە
خالین دقەر ، مسکی تەتـەر ، نازك بـەشەر ، کانوور بوو
نازك لەتیف ، کەردن خەفیف ، لە بـێ شەریف ، کیخمەو قەدیف
من دی بەوەخت ، ئەونیك بـەخت ، ئیرۆ لە تەخت ، مەغفوور بوو

ئەم هۆنراوە بەرزەیە لە سەرەتاو تابنەتا هەمووی لـە سەر یەك جۆر دەڕوا ، هەر دێرێکی دابەش (٨) هەڵوێست کـراوە ، هـەر هەڵوێستی چوار بڕگەیە ، بێجگە لـە سەروای گشتی هەموو هۆنراوەکەش هەموو کەرتەکانی هەر نیوە هۆنراوەیەك سەروایەکی سەر بەخۆیان هەیە .

٢ ـ وادەبێ کە هۆنەر کەرت کردنەکە بەرێك و پێکی نەکات و لـە دێرە هـۆنراوەیەك دا هـەندێ هـەڵوێستی سەروادار بێنێ و بەس وەکو (زێوەر) دەڵێ ــ :

بە توندو تیژی هـاتە پێشـەوە هیتلەر بـەڵام دوایی
پەتی پچڕا ، هیوای بڕا ، دەفی دڕا ، ئەمـا چاری

دیارە کەرت کردن تەنیا لە نیوەی دووەمە ، کە سێ هەڵوێستی سەرواداری لێ پێك هێنراوەو بەس « پەتی پچڕا ، هیوای بڕا ، دەفی دڕا » ئەمەشیان

وا نەبێ لە دێڕەکانی تریش دا هاتبێ بەڵکو هەر تەنیا لەم نیوەیە دا هاتووە و هیچی تر .

٣ ـ وا دەبێ کە هۆنەر هۆنراوەیەك دابنێ و هەر دێڕێکی بکاتە چوار کەرت و هەر سێ کەرتی بەرایی پێکەوە سەراوەکیان هەبێت و دوا کەرتی هەر دێڕێکیش لە گەڵ دوا کەرتی دێڕەکانی تر سەرواى گشتی هۆنراوەکە پێك بێنێ ، ئەمەشیان لە هۆنراوەی کوردی دا گەلێ زۆرە .

نالی دەڵێ :ـ

سەر بەردەبازی رێتە ، تەن تەختەبەندی جێتە
دڵ مەیلی خاکی پێتە ، روح مالی خۆتە بیبە
شاهێنی دیدەبازە ، مەستی شەرابی نازە
دڵدارو دڵنەوازە ، دڵکێش و دڵفریبە

— گێڕانەوە —

گێڕانەوە :ـ ئەوەیە کە ووشەیەك یا رستەیەك یا دەستەواژەیەك بێنی کە بە مانایەکی تایبەتی یەوە بەسترابێتەوە ، پاشان دووبارە هەمان ووشە یا رستە یا دەستەواژە بێنیتەوە بەڵام ئەمجارە پەیوەندی بەشتێکی ترەوە هەبێت . (ئەدەب) دەڵێ :ـ

لێوکوڵی ، طلعت کوڵی ، رووەمەت کووڵی ، روخسار کوڵ
کوڵ عوزاری ، نازداری ، دڵشکاوی خووسەرم
کەر عقابە هەر بەسە ، نازە بەسە ، جەوورە بەسە
وا بکە ئاخر چاوەکەم ئەمنیش بە بارێ دەر بەرم

لە نیوەی یەکەم چوار جار ووشەی (کوڵ) ی هێناوە ، هەر جارەی بە شتێکەوە بەسراوە ، یەکەم بە لێو ، دووەم بە طلعت ، سێیەم بە رووەمەت ، چوارەم بە روخسار . بەم جۆرە چوار جار ووشەی (کوڵ) ی

گێڕاوەتەوە و هەر جارەی بۆ شتێکی گێڕاوەتەوە هەر وەها لە نیوەی یەکەمی دێری دووەم سێ جار ووشەی (بەسە) ی گێڕاوەتەوە ، ئەوەندە هەیە هەر جارەی ئەم (بەسە) بۆ شتێکە ، جارێك بۆ (عقابە) و جارێکی تر بۆ (نازە) و جارێکی تریش بۆ (جەورە) . . .

هەر وەها هەژار دەڵێ :ـ

بەژن شۆڕ و کەزی شۆڕ و خەزێم شۆڕ
سەرەو شۆڕم دەکەن ، سەر شۆڕ بەرەو گۆڕ
هەژارو خوارو لەش بیمارو دڵدار
دەبا وام لێ بێ مافی خۆمە هەی گۆڕ

زۆر جار ووشەی (شۆڕ) هاتووە ، هەر جارێکیش پەیوەندی بە شتێکی تایبەتی‌یەوە هەیە .

وا دەبێ کە هۆنەر ـ شاعر ـ پارچە هۆنراوەیەك بهۆنێتەو لە سەرەتاوە تا کۆتایی لە هەموو دێرێك ووشەیێك بگرێتەوە و ئەوەندە هەیە دەبێ هەر جارێك لە گەڵ شتێکی تازە دا بیگونجێنێ و بەویوە ببەستێتەوە . وەکو ئەم پارچە هۆنراوەی [زیوەر] کە لە سەرەتاوە تا کۆتایی ووشەی [درۆیە] ی لە هەموو دێرەکان گێڕاوەتەوە کە دەڵێ :ـ

بلێسەی خەرمەنی دەولەت درۆیە
شەراوەی مەزرەعەی سەروەت درۆیە
بجم بێ صداقت مانگە یا رۆژ
تەنها مەعنای شەوی زولمەت درۆیە (١)

ـ هێنانەوە ـ

هێنانەوە لە هۆنراوەو لە پەخشان دا دەبێت ، بریتی‌یە لەوەی کە هۆنەر یا نووسەر ووشەیەك لە سەرەتا یا لە ناوەڕاستی هەڵوێست یا دێر،

---

[١] بۆ ئەم هۆنراوەیە سەیرێکی دیوانی زیوەر بکە ل ٢٥ / ٢٦

هۆنراوەیەك بێنێ پاشان هەمان ووشە لە کۆتایی هەلوێستەکە یا دێرە هۆنراوەکە بێنێتەوە . وەکو :—

« سوار تا نەکلێ نابێ بە سوار .»

ووشەی [سوار] لە سەرەتای رستەکە هاتووەو لە دوابەندیش هاتۆتەوە . نالی دەلێ :—

شەوی یەلدایە یا دەیجوورە ئەم شەو
کەدەیدەم دوور لە تۆ بێ نوورە ئەم شەو

(شەو) کە لە سەرەتا و بنەتای نیوەی یەکەم هاتووە ، لە دوابەندی هۆنراوەکەش هاتۆتەوە .

ئەم ووشەیەی کە جارێك دێتو دووبارە لە کۆتاییەوە دەهێنرێتەوە سێ جۆر دەبێ :—

١ ـ یا واد بێ ئەم ووشەیەی کە دوابەندی پێ دێتەوە هەر هەمان ووشەکەی بەرایی بێتو دووپات بووبێتەوە ، نەشێوەو نەماناشی نەگۆڕابێ . نالی دەلێ :—

فەرقی کوڕو کچ رەوشەن وەك فەرقی مەهو مەهرە
وەك فەرقی شەو و ڕۆژە ئەم فەرقە لە کوڕ تا کچ

ووشەی (کچ) لە ناوڕاستی نیوەی یەکەم هاتووە ، لە کۆتایی هۆنراوەکەش هاتۆتەوە ، کە هاتۆتەوەش هەر ووشەی جاری یەکەمە دووپات کراوەتەوە و هەر مانای ئەو دەدات .

٢ ـ یا وادەبێ ئەم دوو ووشەیە لە شێوەو روالەت دا یەك بن بەلام هەر یەکەیان واتایەك بدا بە دەستەوە ، واتە رەکەزدۆزییان لە نێوان دا هەبێ . حاجی قادری کۆیی دەلێ :—

ئەگەر خالت بلێم مشکی خەتایە
عەزیزی من ئەمەم عەینی خەتایە

١

(خەتایە) کە لە کۆتایی نیوەی یەکەم هاتووە ، لـە کۆتایی دێرە هۆنراوەکەش هاتۆتەوە ، کە هاتۆتەوەش وەنەبێ هەمـان شت بێ و دووپات بوبێتەوە و هەمان مانا رابگەیەنێ بەڵکو هـەر جارەی مانایەك دەدات ، (خەتا) ی جاری یەکەم ناوی شوێنێکە لـە ناوەراستی ئاسیا بە ئاسکی مسك دار بە ناوبانگە جـاری دووەمیش مـانای سووچ و تاوان دەدات

بەمەوەش رەگەز دۆزییان لە نێوان پەیدا بووە چونکە لە رواڵەتدا یەك شتن و لەماناشدا جودان .

٣ ـ یا وا دەبێ کە دوو ووشەکە کت و مت یەك نەبن ، بـەڵام رەگەزو بنەرەتیان یەك بێت و لەیەك رەگەوە وەرگیرابن .. نالی دەڵێ :

ئەو گەوهـەری نیکتەی کە لە نالی دەدزن خەڵق
نـاوی نی یـە وەك ئـاگری بێ شـــەوقی دزانـە

(دەدزن) کە لەناوەراستی نیوەی یەکەم هاتووەو (دزانـە) کە لە کۆتایی هۆنراوەکە هاتۆتەوە ، یەك شت نین ، یەکەمیان کردارەو کرداری رانەبوردووە ، دووەمیان ناوی کۆیە . هەردووکیان لەیەك رەگ وەرگیراون

ئیستا باسی هێنانەوەو شوێنی ووشەکان لە هۆنراوەدا دەکەین ، ئێمە کوتمان هێنانەوە ئەوەیە ووشەیەك لە ســـەرەتا یا لە ناوەراستی دێر هۆنراوەیەك بێنی پاشان هەمان ووشە لەکۆتـایی دێرە هۆنراوەکە دووبـار بێنیتەوە . کەواتە هەر دەبێ ووشەی دووەم لە کۆتایی دێرە هۆنراوەکەو بێت ، دەمێنێتەوە سەر ووشەی یەکەم ، ئەویش لەیەکێ لەم شوێنانە دێت :

١ ـ وا دەبێ ووشەکە بکەوێتە سەرەتای هۆنراوەکە . نالی دەڵێ :

شەوبۆی ســـەری سونبولی زولفت لە سەری دام
ئیستەش سەرەکەم مەستە لەبەر نەشـئەی شـەوبۆ

٢ ـ یـا وا دەبێ ووشەکە بکەوێتە نـاوەراستی نیوەی یەکەمی دێر هۆنراوەکە (کەمالی) دەڵێ :

ئەگەر شیرین دەمێکی چەشنی تۆ بیوایە ئەم چەرخە
مەحالە چۆن ئەبوو فەرهادی بێکەس عاشقی شیرین

٣ ـ یا وا دەبێ ووشەی یەکەم لەکۆتایی نیوە دێری یەکەم بێت (ئەدەب) دەڵێ :ـ

بۆ ئەو کەسە عیشقی بێ فەرقی نیە کوڕ یا کچ
هەر چەندە کە مەعلومە فەرقی نیە کوڕ یا کچ

٤ ـ یا وا دەبێ ووشەی یەکەم لە سەرەتای نیوەی دووەمی دێرە هۆنراوەکەدا بێ ؛ حاجی دەڵێ :

چوومە پارێزی کە موژگانی بڕۆم دی لە کەمین
تیری من بوو بە کەمان ، پشتی کەمان بووە تیر .

* * *
* *
*

١

« پــات کردنــەوە »

ئەوەیە هۆنەر یا نووسەر ، ووشەیەك یا دەستەواژەیەك یـا رستەیەك بێنێو چـــەند جارێك پاتی بکاتەوە ، بۆ چەند مەبەستێکی تایبەتی ، بە مەرجەی هەموویان واتایان یەك بێت‌و لە جارێکەوە بۆ جارێکی تر واتایان نـەگۆڕێ ، واتــە : نـابێ ووشەکان نە لە ڕواڵەت‌و نە لە گوزارەدا هیچ گۆڕانیـان بە سەردا بێت . مەلا محمدی کۆیی دەڵی :

ژیـانی وا بـە ئـالام‌و بـە میحنـــەت
بە لەعنەت بێ بە لەعنەت بێ بە لەعنەت

ووشەی (لەعنەت) سێ جار هاتووە ، هەموویان واتایان یەکە پات کردنەوەکەش خزمەتی دەربڕینی ئەم داخ‌و کەسەرە دەکا کە شـاعـ بەرامبەر بە ئێش‌و ئازارو ناخۆشی ژیان لە دڵ‌و دەروونیدا پەیدا بووە کاکەی فەلاح دەڵێ :

ئەی تەمی ڕەش ، ئەی بادەی‌خەم نازانم بۆ نازانم بۆ -
وا دام ئەگـری دێت‌و ئەچی ناکـەم لە تۆ ناکەم لە تۆ

(نازانم بۆ ناکەم لە تۆ) ی دووپات کردۆتەوە .

هۆنەر یا نووسەر کە ووشەیەك یا چەند ووشەیەك دووپات یا سێ پا دەکاتەوە ، دەبێ مەبەستێکی لەم پات کردنەوەدا هەبێ یا خۆیشی ئـاگـ ڕاستەوخۆی لە مەبەستەکە نەبێ‌و سۆزی هەڵچووی دەروون‌و هەستی کەر هەناوی وایان لێ کردبێ کە شتەکە دووپات‌و سێ پات بکاتەوە . . ئەوە هەندێ لەو مەبەستانە :-

١ - بۆ چەسپاندنی واتاکە لە مێشکی گوێگرو بردنە دڵیەوە :
گۆران دەڵێ :—

فەرمانێ ئەی کۆمەڵ ! فەرمانێ ! فەرمانێ !
بــــۆ دەردی بێ کاری چارەیەك دەرمانێ !

[گۆران] پڕ بەدەم هاواری ئەم کۆمەڵە دەکات بـۆ فەرمانێك ، بـۆ دۆزینەوەی داو و دەرمانێك بۆ دەردی بێ کاری ، جا بۆ ئەوەی قسەکەی کار بکات و خوێنەر بهەژێنێ و ئاگاداری کارەساتی بێ کاری بکات و هانی بـدات تا بە دوای دۆزینەوەی کاردا بکەرێ ، هـاتووە سێ جـار ووشەی [فەرمانێ] دەڵێتەوە ، کە سێ جاریش دەیلێتەوە هەر بۆ ئەوەیە کوێکر رابکێشێ و شتە مەبەستەکەی بیاتە دڵەوە . . یا وەکو نالی دەڵێ :ــ

بحمدالله دووچاوی یــــــارم ئــۆخەی
بە بێ مەی مەستی بێ مەی مەستی بێ مەی
لـە بــوستانی ئیرەم دا قــــەت نی‌یە وەك
شەمــامەی وەك شەمــامەی وەك شەمــامەی

نیوەی دووەمی هەر دێرە هۆنراوەیەك لەم هۆنراوەی سەرەوەدا بریتی‌یە لە دووپات و سێ‌پات کردنەوەی چەند ووشەیەك ، بـەڕاستی ئەم پارچە هۆنراوەیە نمونەیەکی زۆر پڕ سۆزە و نیشانەی هونەرمەندیو وەستایەتیو شارەزایی‌یە . . داڕشتنو هێنان و پاتکردنەوەی وا جوانو لە جێ و بە تەئسیر مەگەر هەر لە قەڵەمی رەنگینی وەستایەکی وەك مەلا خدری نـالی بوەشێتەوە .

٢ ـ بۆ پێشاندانی داخو خەفەتو پەرۆشی .

گۆران دەڵێ :ــ

تاقە ترووسکەی وەجاخێ بوو ئاخ — تاقە ئەمامی ناو باخێ بوو ئاخ

ووشەی [ئاخ] خۆی بۆ دەربڕین و پیشاندانی خەم و ماتەمین و ئێش و کەسەری دڵ بەکاردێ [گۆران] ئەم ووشەیەی دوو جار هێناوە .

١

دووپاتکردنەوەکەشی هەر بۆ دەربڕینی رادەی داخ و حەسر
دەروونی یەتی .

٣ ـ بۆ دامەزراندنی کێشی هۆنراوە : (١)

زۆر جار هۆنەر لە سەرەتای پارچە هۆنراوەکەی دا چەند ووشە
یا نیو دێر دووپات دەکاتەوە ، ئەمەشیان هەر بۆ ئەوەیە تا هەستی دەروو
بکەوێتە رێژگەی ئەو کێشەوە کە دەیەوێ هەستەکەی پێ دەر ببڕ
هەر وەها بۆ ئەوەی خۆ ئامادەکردنێکی دەروونی بۆ پەیدا بێ و رێگ
بەردەمی تەخت بێ و زنجیرەی هۆنراوەکە بە نەرم و لووسی

---

(١) عەرەبەکانیش ئەدەبی کلاسیکی یان شتی وای زۆر تێدایە و زۆر
هۆنەر لە سەرتای هۆنراوەکەی دا هەندێ ووشە دووپات دەکاتەوە تا جۆ
کێشەکەی بۆ مل کەچ بێ و بیخاتە بن رکێفی خۆیەوە . وەکو :ـ

ومن وجنى سلمى أقبل لم أ ... ومن من ومن من ثم من من ومن

یا وەکو :ـ

اسائل عنها كل من راح وارت ... وكم كم وكم كم ثم كم كم وكم وكم

یاخود وەکو [نعم لا] کە دەڵێن [خەلیل] بە بنەرەتی زانیاری عەرو
داناوە .

وەکو لە عەرەبی دا هەیە ، لە ئینگلیزیش ئەم جورە شتە هەیە ئەوەتا
[درایدن dryden] لە ئاهەنگی ئەسکەندەردا دەڵێ :ـ

Fallen Fallen Fallen Fallen
Fallen from his high state
and welteriag in his blood .

خوارەوە . سەلام دەڵێ :

تۆزێ لەنجەولار تۆزێ لەنجەولار
ناسك و نازدار تۆزێ لەنجەولار

لەم دێرەی سەرەتادا سێ جار (تۆزێ لەنجەولار) هاتووە ، ئەوەش هەر بۆ ئەوەیە کە کێشی هۆنراوەکەی بۆ بکرێتەوە وسۆزی هەناوی هەڵبڕژێت و تێکەڵ کێشەکە ببێ .

٤ - بۆ برینەوەی هۆنراوەو بەجێ هێشتنی کاریگەرێکی بەهێز :

زۆر جار وا دەبێ هۆنەر لە کۆتایی هونراوەکەی دا ووشەیەك یا چەند ووشەیەك چەند جارێك دەڵێتەوە ، بۆ ئەوەی شەوت و تەئسیری ئەم دووپات کردنەوەیە لە دڵ و دەروونی گوێگر بزرنگێتەوەو سەدای هەر بمێنێ ئەو کاتەی کە هۆنراوەکە بەجێ دێڵێ ، ئەمەشیان بە تایبەتی لە شیعری هاوچاخدا هەستی پێ دەکرێ و لە شیعری کلاسیکیدا کەمتر دەست دەکەوت . . وەکو شێرکۆ بێکەس دەڵێ :-

ئێمەش خاکی سك سووتاومان . .
پێتی داخ کراوی ناومان
جێ ناهێڵین
جێ ناهێڵین

کە لە کۆتایی هۆنراوەکەدا [جێ ناهێڵین] دووپات دەکاتەوە ، بۆ ئەوەیەتی کاریگەری ئەم جێنەهێشتنە لە دڵی گوێگر یا خوێنەر دا دەنگ بداتەوە بۆ ماوەیەکی زۆر هەر بمێنێ .

٥ - بۆ داکرتنی هەموو لایەنێکی شتە باسکراوەکە :

سەلام دەڵێ :

رۆژێ ڕاوکەرێ بۆ ڕاووشکار

وورد وورد ئەکەڕا بن‌دار بە بن‌دار

کە دەڵێ [بن دار بە بن‌دار] مانای وایە یەکە یەکە پێدا هاتووە و بن دارەکانی پشکنیوە و هیچێکیانی بازنەداوە و پشکنینەکە هەموو دارەکانی گرتۆتەوە . . دیسان دەڵێ :

حقووقی قەومی یەك یەك بپرسێ   لە کەس نەترسێ کە

دەڵێ (یەك یەك بپرسێ) مانای وایە پرسینەکە هەموو کەسێ بگرێتەوە و کەس نەنێتە لاوە .

***

— تێهەڵکێش —

تێهەڵکێش ئەوەیە کە هۆنەر یا نووسەر نێو دێرە هۆنراوە یا دێرە هۆنراوەیەک یا پارچە هۆنراوەیەکی تەواوی هۆنەرێکی تر بێنێ‌و لە نووسین یا هۆنراوەکەی خۆی هەڵبکێشێ و پێی برازێنێتەوە .

علی کمال باپیر دەڵێ :

مانگت ئەوا گیرا وەکو حەمدی ئەڵێ تا بەر ئەبێ
« هەر لە تەشتی سینەیی زامارو تەپڵی سەر ئەدەم »

دیارە ـ کەمالی ـ یاری لە بەر چاو وون بووە ، چونکە ئەو یارەش وەک مانگ وایە بۆ ئەو ، بۆیە وون بوونی یارەکەی بە مانگ گیران چواندوە جا کە بزربوونی یارەکەی مانگێک بێ و گیرابێ دەبێ ئیشێکی وا بکات کە مانگەکە بەری بەر بدرێ و دەربکەوێتەوە ، بۆ ئەمەش بە دوای چارەیەکدا دەگەڕێ و چارەکەش لە نێودێرە هۆنراوەی [حەمدی] بەدی دەکات و خێرا پەنای دەباتە بەرو وەری دەگرێ و ماناو مەبەستەکەی دڵی خۆی پێ تەواو دەکاو دەڵێ هەر لەتەشتی سینگت وتەپڵی سەر دەدەم تا مانگەکە بەر دەبێ .

[حەمدی] لە نێو دێرە هۆنراوەکەیدا ڕەوشتێکی کۆنی کوردەواریمان یاد دەخاتەوە ، کە وابوو لە کاتی مانگ گیراندا خەڵکی دەستیان دەکرد بە تەپڵ و دەف لێدان بۆ ئەوەی مانگەکە بەر بێ ، چونکە باوەڕیان وا بوو کە لە کاتی مانگ گیراندا دێوێکی زۆر گەورە هەیە دێتە بەر مانگ‌و نایەڵێ تریفەی ئەو مانگە بەم خەڵکە بکات ، جا بۆ ئەوەی دێوکە بترسێنن وەرای‌بەڕێنن‌و لە سەر مانگی لا بدەن دەهاتن پۆل پۆل دەستیان بە تەپڵ کوتان‌و دەف لێدان دەکرد تا مانگ بەر نەبوایە وازیان نەهێنا .

١

جا کەمالی دەڵێ چۆن لە کاتی مانگ گیراندا خەڵکی دەکەونــە دە
لێدان و تەپڵ کوتان و تا مانگیان لێ دەرنەکەوێتەوە واز ناهێنن ، منی
هەر بەم جۆرە کە خۆشەویستەکەم لــە بەر چاو بزربوە هــەر لە تە
سەر و سینگی برینداری دەدەم و واز لە شین و شەپۆڕ ناهێنم تا یارەک
لێ بەدەر نەکەوێتەوە و دڵم بە تریفەی جوانی‌یا ڕۆشن نەبێتەوە .

تێهەڵکێش دوو جۆرە :

١ — وا دەبێ هۆنەر یا نووسەر لە کاتی وەرگرتن و تێهەڵکێش کردنی
هۆنراوەیەك ناوی هۆنەرە لێ وەرگیراوەکەش بیات . وەکو پیرەمێرد دێر
هۆنراوەیەکی (مەولەوی) تێهەڵکێش دەکات و دەیخاتە ناو (تاقگەی زەڵم)
ە وەو ناوی خاوەنەکەشی دەبات کە مەولەوی یە :ـ

لــە دواوان دا کــە یــەك نەکەوێ
دوو مصرعی بۆ بەیتی مـــــــەولەوی
« سیروانی ئەم چەم تانجەڕۆی ئەو چەم
بدەن بە یەکدا ئەم چەم تا ئەو چەم »

یا وەکو علی کمال باپیر دەڵێ :

بۆ فەلەك ناکەم تنزل هەر وەکو نوری دەڵێ :
« من بە چەرخی ئاسمانی سپلە استهزا ئەکەم »

وەکو چۆن تێهەڵکێش لە هۆنراوەدا دەبێ ئاوا لە پەخشانیش دەبێ .
وەکو پیرەمێرد لە (وەسیەتنامەکەی) دا دوو هۆنراوەی خۆی تێهەڵکێش
کردووە و ناوی خاوەنەکەشی بردووە کە خۆیەتی و بــە ڕاناوی دوننەری
تاك ئیشارەتی بۆ خۆی کردووە . . دەڵێ :ـ
«ئامۆژکاریم ئەوەیە بخوێنن ، کوڕ و کچ تا خوێندەوار نەبن بێ سوودە ،

هەموو شتێك بە علم و فەنەوەیە ، وەكو وتوومە :-

لای من بە خوێندەوارییە ، ئـاە خوێندەواری یە
هەر میللەتێ كە فەنی نەبێ دەردی كـــاریە
ئاخ خۆزكە خوێندنیش وەكو من ئارەزووی ئەكەم
ببینم و نەبێتە گرێی قورسی كفنـــــــەكەم

ئامۆژكاریم ئەوەیە بە شوێن مـادە مەكـەون . . . . . .

٢ ـــ یا وادەبێ هۆنەر یا نووسەر لە كاتی وەرگرتن و تێهەلكێش كردنی هۆنراوەیەك ناوی خاوەنەكەی هەر نەبـات ، ئەمەشیان لە بەر ناوداری و زۆر بڵاو بوونەوەی هۆنراوەكە . . بۆیە راستەو راست هۆنراوە وەرگیراوەكە لە ریزی هۆنراوەكەی خۆی هەڵدەكێشێ ، بەڵام ئەوەندە هەیـە هـۆنراوە وەرگیراوەكە دەخاتە نێوان جووت كەوانەوە تا خوێنەر هەر زوو بـزانێ ئەم هۆنراوەیە هی خۆی نییە و وەرگیراوە ،

علی كمال باپیر دەڵێ :

سەیری كە ئەڵێی خوێنی ڕژای كەشی تۆیە
« سیروانی سروشكم كە ئەكا هاژە لەسەردا »

ئەمە دێرە هۆنراوەیەكە بە پارچەیەكی دوور و درێژ ، كەمالی بـە ناوی « شیوەن بۆ شاعیری بە ناوبانگ احمد مختار بەگی عثمانی پاشای جاف » هۆنیویەتەوە و كڵپە و كڕی دەروونی سووتاوی تیادا دەڕێژێ ، لە پـــر پڕوشكێك لە جەرگی هەڵقرچاوی (طاهر بەگ) ی برای (احمد مختار) بورز دەبێتەوە و لەگەڵ پڕوشكە ئاگرینەكانی هەناوی داگیر ساوی كەمالی تێكەڵ دەبێو هۆنراوەكە گەرمتر دەكات و كاریگەری پتر دەكات . . واتە ـ علی كمال ـ نیودێرە هۆنراوەی طاهر بەگی وەرگرتوەو لە هۆنراوەكەی خۆی هەڵكێشاوەو ناوی خاوەنەكەشی هەر نەبردووە .

پێنج خشتەکی

باسی تێهەلکێش ناچارمان دەکا کە ئـــاوڕێك لە پێنج خشتەکی بدەینەوەو بزانین پێنج خشتەکی چی‌یەو چۆن ئەبێ‌و لە چ سەردەمێك دا باوی هەبووە . پێنج خشتەکی ئەوەیە کە هـۆنەر پــارچە هۆنراوەیەکی هۆنەرێکی تر وەربگرێ‌و هەر دێرێکی سێ نیوە دێری بۆ زیاد بکات ، بەو مەرجەی لە سەر هەمان کێش بێ‌و سەروای هــەر سێ نیوەکە لە گەل سەروای نیوەی یەکەمی هۆنراوە وەرگیراوەکە یەك بێت و دیـارە سەروای کشتی هۆنراوەکەش هەر دەمێنێ . . بەکورتی چامەکە بەش بەش دەبێت ، هەر بەشەی دەبێتە پێنج نیوە هۆنراوە ، سێ نیوەی بەرایی هی هونەرێکەو دووەکەی دوایش هی هونەرێکی تر ، دیـان چوار نیوەی بەرایی لە سەر یەك سەروا دەڕۆن و نیوەی پێنجەم سەروای تایبەتی خۆی دەبێ کــە لە گەل سەروای کشتی هەموو پێنج خشتەکی‌یە کە تێك دەکاتەوە . .

بۆ نموونە ئەگەر هۆنراوەیەك سەرواکەی [س] بێت و هۆنەرێکی تر بێت و ئەم هۆنراوەیە بکاتە پێنج خشتەکی ، دەبێ هــەر دێرەی سێ نیوە دێری لە سەر هەمان کێشی بخاتە سەرو سەروای هــەر سێ نیوەش لە گەل سەروای نیوەی یەکەم تێك بکاتەوە ، ئەگـەر سـەروای نیوەدێری یەکەم [ا] بێ ، پارچەی یەکەم بەم جۆرە دەبێ .

[ا ، ا ، ا ، ا ، س] . وە ئەگەر سەروای یەکەم نیوەی دێری دووەم [ج] بێت بــەم جــۆرە دەبێ (ج ، ج ، ج ، ج ، س) هەروەها ئەگەر سەروای نیوەی یەکەمی دێری سێ‌یەم (ب) بێت ، بە جۆرەی لێ دێ : (ب ، ب ، ب ، ب ، س) .

وەکو ئەم پێنج خشتەکی‌یەی (هــەردی) کە لــە سـەر هەلبەستێکی شێخ نوری شێخ صالح دایناوە و دەلێ :

هەردی

ئەت ئەدەی ئازاری گیانی مەست و بێدارانی شەو
خۆت ئەخەیتە بەر شەپۆلی ئەشکێ بێ پایانی شەو
ئەی کچی خواوەندی جوانیو ئەی چرای دیوانی شەو

شێخ نوری

خـــۆت بپارێزە لە ئـاهی دل بریندارانی شەو
نەك خـــوا ناکەرد گیرابێ دوعـــای ناڵانی شەو

× × ×

هەردی

وێلم و تـــاریکە دەورم ئەرشی ڕێکـەم مەینەتە
بێ کەسم تەنهـا ئەناڵم مەرگی خۆمم عـــەزرەتە
سازی ئاهەنگی شەوانم سـۆزی جەرگی لەت لەتە

شێخ نوری

یاوەر و یاری ئەنیسم ئـــاە و ئەشکی حـەسرەثە
ئـــافەرین ئەی بارك الله دیدەیی گریـــانی شەو

× × ×

هەردی

وا ئەزانی دەمێ غـــەم یادت لە دل دا دەرئـەکا
ئەشکی خـوێنینم دەلیلە بۆ کەسێ بـاوەڕ نـــەکا
گیانەکەم بەو تیشکی چاوەی شەڕ لە گەڵ ئەختەر ئەکا

شێخ نوری

دل ئەیێتە قەترەێ خوێنو لـە دیدەم سەر ئـــەکا
هەرکە رابوورێ بە دلما سوحبەتی جـارانی شەو

× × ×

١

ساوەمی فەرمووی لەبەرچی کردەوەت گریانە هەر
تـانی لاوێتیە لاوی تەلبـەزەی سەیـرانە هەر
من ووتم سەیران و خۆشی پێشکەشی شادانە هەر

هـەردی

ئەشکی حەسرەت لازمی جەمعی سیا بەختـانە هەر
شەونمی سوبحە دەلیلی تەتـرەیێك گریانی شەو

شێخ نوری

× × ×

هـەولی زۆرم دا لە داوی زولفی ئەو بێ مروەتە
دەرچم و دوایی بهێنم بەم عـەزاب و مەینەتە
پێی ووتم بێ سوودە هـەولت تاکوماوی جێگەتە

هـەردی

نووری لەم پێنج و خەمی زولفە نەجاتت زەحمەتە
لای سەخی تەبعان مەحالە روخسـەتی مێوانی شەو

شێخ نوری

بێگومان ئەم هونەرە بە زۆری لە شیعری کلاسیکی کوردیمان د باوی هەبووە ، بە تایبەتی لە لای شاعیرانی پاش نالی و کوردی و سالم وە لەو سەردەمیش دا بە زۆری هونەری شیعر لە سەر ئەو بارە بووە کە بکەوێتە شێوەی چامەوەو چامەش دیارە بە زۆری لە سەر کێشی عەرووزی عەرەبی دەڕوات و لە سەرەتا تا کۆتای یەك سەروای هەیەو جگە لەمەش وەك شیعری کلاسیکی عەرەبی دوو نیوەی یەکەمی هەر چامەیەك سەروایان یەك بووەکە بریتی یە لە سەروای کشتی هۆنراوەکە .

١

* پێچان و کردنەوە — اللف والنشر
* دژیەک — الطباق
* بەرامبەری — المقابلة
* جێ گۆڕین — التبدیل
* پۆشین — التوریة
* جوانی بایس — حسن التعلیل
* بادانەوە — الرجوع
* راکومکی ئاشنا — تجاهل العارف
* هووشە کاری — المبالغة
* تێلنیشان — التلمیح
* روون کردنەوە — التفسیر
* کۆ کردنەوە — الجمع
* لێک کردنەوە — التفریق
* دابەش کردن — التقسیم

پێچان و کردنەوە

ئەوەیە کە ناوی چەند شتێك بە شوێن یەکەوە بێنی و لە تەك یەکتریان دابنێی و ئەیەلێ ووشەی تریان بکەوێتە نێوان ، پاشان پێچانەکە بکەوێتەوە ، واتە چەند ووشەیەکی تر بێنی کە پەیوەندیان بە ووشە پێچراوەکانەوە هەبێت و بۆ ئەوان بگەڕێنەوە ، بە بێ ئەوەی ئەوە دیار بکەی کە کام ووشە بۆ کام ووشە دەگەڕێتەوە چونکە خوێنەر یا گوێگر خۆی توانای ئەوەی هەیە هەر یەکەیان بۆ ئەوە بباتەوە کە پەیوەندی پێوە هەیە . گۆران دەڵێ :

منیش وەك ئێوە لە دونیای گەورە گەردێکم بچووك

هەتا ناشتوانم بفڕم ، بخوێنم ، بەباڵ ، بە دەنووك

لە پێش دا (گۆران) دوو ووشەی هێناوە « بفڕم - بخوێنم » و پێکەوەی پێچاون ، ئینجا هاتووە ئەم پێچانەی کردۆتەوە ، واتە دوو ووشەی تری هێناوە (بە باڵ - بە دەنووك) کە (باڵ) بۆ فڕین و (دەنووك) بۆ خوێندنەکە دەچێتەوە . . ئەم دوو ووشەیەش (باڵ - دەنووك) هەر بە تەنیشت یەکەوە هاتوون ، بێ ئەوەی ئەوە دەست نیشان بکا کە باڵ بۆ فڕین و دەنووك بۆ خوێندنە چونکە خوێنەر یا گوێگر خۆی ئەمە دەزانێ و دەتوانێ هەر یەکەیان بۆ ئەوی تر بباتەوە . (مەولەوی) دەڵێ :

گەرمی مەی ، نەواو کزەی دەف و نەی

تێکەڵ بوو چەنی زایەڵەی وەی وەی

مەولەوی لە پێش دا (نەواو کزە) ی هێناوە ، پاشان دوو شتی هێناوە کە هەر یەکەیان ئالەتی پەیدابوونی یەکێکە لەو دوو دەنگەیە . . ئەوانیش (دەف و نەی) ن کە (نەی) نەوای لێ هەڵدەستێ و (دەف) کزە .

- بەشی دووەم -

* * *

— جۆرەکانی پێچان و کردنەوە —

پێچان و کردنەوە گەلێ جۆری هەیە لەوانە هەندێکیان باس دەکەین :

١ — پێچان و کردنەوەی رێك ، ئەمەیان وا دەبێ کە نووسەر یا هۆنە
چەند ووشەیەك بێنێ و لە تەنیشت یەك رێزیان بکات ، ئنجا دوا بەدوا
ئەوانەوە چەند ووشەیەکی تر بێنێ کە هەر یەکەیان بۆ یەکێ لە ووشەکا
بەرابی بکەرێتەوە و لە هەر دوو جاریش دا ووشەکان لـە سەر یەك ر
برۆن ، واتە ووشەی یەکەم بۆ یەکەم و دووەم بۆ دووەم و سێیەم بۆ س
یەم و . . . . بکەرێتەوە . نـالی دەلێ :

تاسمانی حوسنی مەحبوبەم لە ئەبرۆ و زولف و روو
دوو هیلال و دوو شەو و دوو ماهی تابـانی هەیـە

لە نیوەی یەکەم سێ ووشەی (ئەبرۆ ـ زولف ـ روو) هێناوەو
تەنیشت یەکی پێچـــاون ، ئنجا کە دێ ئەم پێچانە بکاتـــەوە ، یەک
(لەو چوو ـ مشبەبە) یان بۆ دێنێ ، لە نیوەی دووەم ئـەم سێ ووش
(دوو هیلال ـ دوو شەو ـ دوو ماهی تابان) یان بۆ دێنێ ، ئەوەش د
ناکا کە کامەیان بۆ کامە دەکەرێتەوە چونکە لای مسۆکەرە خوێنەر یا گوێ
ئەوەی لە باردا هەیە کە هەر یەکەیان بۆ ئەوە بیاتەوە کە پەیوەندی پ
هەیە . . یەکەم کە (دوو هیلال) ە بـۆ ووشـەی یەکەم دەچێتـــەوە
(ئەبـرۆ) یـە ، دووەمیش (دوو شـەو) بـۆ ووشـەی دووەم (زولف
دەچێتەوە و سێ یەمیش (دوو ماهی تابان) بۆ ووشەی سێ یەم (رو
دەکەرێتەوە . لێرەدا ئەم ووشانەی کە لە تەك یەك پێچراونو ئەو ووشا
کە پێچانەکەیان پێ کراوەتەوە ، بە یەك جۆر لە تەنیشت یەك رێز کراو

بۆیە ئەم جۆرە پێچان‌و کردنەوە پێی دەگوترێ (پێچان‌و کردنەوەی ڕێک).
(مەنفی) کوێ بیست بووە کە گوتوویانە: ڕۆژ و مانگی یەکشەوە و مانگی چواردە قەتاو قەت پێکەوە کۆنابنەوە، کە ڕۆژ هەبێ مانگ حوکمی نی‌یە، کە شەویش بێ دیارە ڕۆژ بەدەرەوە نی‌یە و ئەگەر مانگ یەك شەوە بێ دیارە لە هەمان کات دا مانگی چواردە نی‌یە، ئەگەر مانگ لە چواردە بێ دیارە لە هەمان کات دا مانگی یەك شەوە نی‌یە.. ئەمە ڕاستی‌یەکەو قەت نکول‌و لالووتی لێ ناکرێ بۆیە، ئەویش باوەڕی پێ هێناوە و ئەوەی لە دڵ چەسپاوە کە ئەم سێ شتە (ڕۆژ ـ مانگی یەك شەوە ـ مانگی چواردە) قەت پێکەوە کۆنابنەوە.. کەچی کت و پڕ ڕۆژێ ڕووی یارو هیلالی دوو ئەبرۆکەی‌و مانگی چواردەی نیو چەوانی پێکەوە لی‌یێ دەرکەوتووەو پێی‌وایە وا هەر سێکیان پێکەوە کۆ بووینەوە، دەم‌و دەست لە باوەڕی پێشووی دا بەزیوەو بەیەك گەیشتنی ئەم سێ شتەی بە شتێکی زۆر ناسایی زانیوە:ـ

دەڵێن ڕۆژ و هیلال و ماهی چواردە قەت جەمع نابن
لە ڕوو ئەبرۆ و جەبینی یار تەماشا چۆن نمایانە

(ڕۆژ ـ هیلال ـ ماهی چواردە) ی هێناوە، کە هەموویان (لەوچوو) ن، ئنجا بەڕیز (لێ چوو ـ مشبە) کانی بۆ هێناون کە (ڕوو ـ ئەبرۆ ـ جەبینە) ئەمەشیان کردنەوەیەکی ڕێکە، چونکە (ڕوو) بە (ڕۆژ) دەچێت‌و (ئەبرۆ) بە (هیلال) دچێت و (جەبین) بە ماهی چواردە..

٢ ــ پێچان و کردنەوەی ناڕێك: ئەوەش وا دەبێ کە لە پێش دا چەند ووشەیەك لە تەنیشت یەکەوە بێنێ، ئنجا دوا بە دوای ئەوانەوە چەند ووشەیەکی تر بێنێ کە هەر یەکێکیان پەیوەندی بە یەکێ لە ووشەکانی پێشەوە هەبێت و جۆری ڕیز کردنی ووشەکانیش لە هەر دوو لادا وەکو

یەك نەبێ ، واتە مەرج نی یە لە كاتی كرانەوە دا ووشەی یەكەم بۆ یەكەم بۆ دووەم و سێ یەم بۆ سێ یەم و . . . بچێتەوە ، بەڵكو هەر ئەوە هەیە كە بۆ هەر ووشەیەك لە ووشەكانی پێشەوە شتێك دێنێ و گوێ بەوە نادا كە بەڕیز بیانهێنێ . . دلدار دەڵێ :

دڵ لە بەینی تەلعەتی روو و زولفەكەی دەیجوورتــە
كـاهێ مەیلی شـەو ئەكات و كـاهێ مەیلی نوورتـــە

لە پێشەوە كە (روو ـ زولف) ی هێناوە ، (رووی) پێش (زولف) خستووە . بەڵام كە بە لێكچواندن دەیانكاتەوە و (روو) بە (نـوور) (زولف) بە (شەو) دەچوێنێ . . (شەو) پێش (نوور) دەخا . . و یەكەم ووشەی كرانەوەكە كە (شەو) ە بۆ دووەم ووشەی پێچان دەچێتەوە كە (زولف) ە و دووەم ووشەش كە (نوور) ە بۆ یەكەم دەچێتەوە كە (روو) ە . . ئەمیشیان پێ ی دەگوترێ (پێچان و كردنەوەی نارێك)

طاهر بەگی جاف دەڵێ :

برۆ و روخسـار و زولف و لێوی ئاڵت
شەو و رۆژ و هیلال و عەقد و مەرجـان

٣ ــ پێچان و كردنەوەی رێك و نارێك .

ئەوەش وا دەبێ كە نووسەر یا هۆنەر چەند ووشەیەك لـە تەك یەك بێنێ و لەپاتی جارێك دوو جار یا پتر بیان كاتەوە و جاری یەكەم كرد كە بە رێكی بێت و جاری دووەم بە نارێكی . . وەفایی دەڵێ :

من پەرێشانم لە بەر زولفت بە روو دا كەوتووم
زولف و رووی تۆ سونبول و گوڵ یا كەنوور و زولمەتە

لە نیوەی دووەم وەفایی (زولف و روو) ی بەدوای یەكەوە هێنا

واتە لە تەنیشت یەکی پێچاون ، ئەم پێچانەشی دوو جـــار کردۆتەوە ، جاری یەکەم بە (سونبول و کول) ی کردۆتەوە ، ئەمەشیان کـردنەوەی ڕێکە چونکە (سونبول) کە یەکەم جار هاتووە بۆ (زولف) دەچێتەوە کە ئەویش یەکەم جار هاتووە ، وە (کول) کـە دووەم جار هاتووە بۆ (ڕوو) دەچێتـەوە کە ئـەویش دووەم جار هاتووە . ، ئەمە بە کوێرەی کردنەوەی یەکەم بەڵام کاتێ کە بۆ دووەم جـــار بە (نوورو زولمەت) دەیکاتەوە ، کردنەوەی نارێکە ، چونکە (نوور) کە یەکەمە بۆ (ڕوو) دەچێتـەوە کە دووەمە ، (زولمـــەت) یش کـە دووەمە بۆ (زولف) دەگەڕێتەوە کە یەکەمە .

بەم جۆرە بۆمان دەرکەوت کە وەفایی پێچانەکەی دوو جار کردۆتەوە ، جاری یەکەم بەڕێکی و جاری دووەم بە نارێکی .

٤ — پێچان و کردنەوەی نارێک و ڕێک :

ئەوەش هەروا دەبێ کە هۆنەر یا نووسەر چەند وشەیەك لە تەنیشت یەکەوە بێنێ و پێکەوەیان بپێچێ و لە کاتی کردنەوەدا دوو جاریان بکاتەوە ، جاری یەکەم بە نارێکی و جاری دووەم بە ڕێکی .

سالم دەڵێ :

یارم لە ئەندەروون هـات دەسی ڕەقیب لە دەستا
غەمناک و شادومانم ، ڕەحمـەت عـــەزابی هێنـا

(سالم) دوو وشەی هێناوە (یار - ڕەقیب) . . لە کاتی کردنەوەدا دوو جاری کردۆتەوەو جـــاری یـەکەم بە (غەمناك ـ شادمان) ی کردۆتەوە ، کە هاتنی یار مایەی شادمانییە و دەرکەوتنی ڕەقیب جێگەی غەمناکی یە . (غەمناك) بۆ (ڕەقیب) و (شادمـــان) بۆ (یار)

دەچێتەوە ، ئەوەش کردنەوەی نارێکە . . . سالم هـەر بەوەندە ناوەستێ بەڵکو جارێکی تریش پێچانەکە دەکاتەوە و ئەمجارە بە دوو ووشەی تـر (رەحمەت ـ عەزاب) دەیکاتەوە ، کە (رەحمـەت) ە کە سەبارەت هاتنی یارو و (عەزاب) ە کە بە هۆی دەرکەوتنی رەقیبە . . ئەمەشیان پێچانو کردنەوەی رێکە ، چونکە یەکەم شت (رەحمەت) بۆ یەکەم شت (یار) دەگەڕێتەوەو دووەم (عەزاب) بۆ دووەم (رەقیب) دەچێتەوە.

بەم جۆرە دەردەکەوێ کە (سالم) دوو جار پێچانەکەی کـردۆتەوە جاری یەکەم بە نارێکی و جاری دووەم بە رێکی .

٥ — پێچانو کردنەوەی زۆر :

ئەوەش وا دەبێ کە هۆنەر یا نووسەر چەند ووشەیەك لە تەك یەكدا بێنێ و زیاتر لە دوو جـا بیانکاتەوە ، جـا کردنەوەکان بە رێکی بن یان بە نارێکی . (مصباح الدیوان) ی ئەدەب دەڵێ :

تا چەند بـە میهروستەم ئەوبیم و ئومێدە
یا بمکوژە یا رووم بدەیە خەوفو رەجا چەند

(ئەدەب) ئەم دوو ووشەی هێناوە (میهر ـ ستەم) دوا بـەدوای ئەوەوە سێ جـار کردوویەتیەوە ، جـاری یەکەم بە (بیم ـ ئومێد) ی کردۆتەوە ، ئەوەش کردنەوەی نارێکە . جاری دووەم بە (بمکوژە ـ رووم بدەیە) ی کردۆتەوە ، ئەوەش هەر کردنەوەی نارێکە ، جاری سێیەمیش بە (خەوف ـ رەجا) ی کردۆتەوە ، ئەوەش دیسان هـەر کردنەوەی نارێکە . بەم جۆرە ئەگەر کردنەوە لە دوو جار پەڕیەوە ، پێی دەگوترێ « پێچان و کردنەوەی زۆر » .

— دژیەك —

دژیەك بریتی یە لـە هێنانی دوو ووشەی مێمڵ و دژیەك ، یـا روو بە روو کردنی دوو واتای پێچەوانە . جا ئەم دژیەك و پێچەوانەیە داوێك بێ لە تان و پۆی هۆنراوەدا یا تەفنێك بێ لە زنجیرەی پەخشاندا .

وەکو : تاریکی و رووناکی ، پیس و پاکژ ، بەرز و نزم ، رۆژ و شەو ، رەش و سپی ، گەورە و کچکە ، ئەمانە هەموویان دژو پێچەوانەی یەکترن وەکو : « لێکچواندن لە بنەڕەتەوە لە سەر ئەوە هاتووە : کەم بە زۆر ، ناتەواوی بە تەواو ، نزم بە بەرز ، بچووك بە گەورە ، کورت بە درێژ ، نەزان بە زانا ، پیس بە پاکژ ، ناشیرین بە جوان ، بێ باکی بە چالاکی ، تەنگی بە شەنگی و خـراپ بە چاك بکەیەنرێ . » لە سەرەتای ئەم پەرەگرافە تا کۆتایی شتی مێـڵو دژیـەك بێ پسانەوە بە دوای یەك هاتوون و هەموویان پێکەوە بەڵگەیەکی زۆر گەشو رووناکنو راستەقینەی دژیەك دەردەخەن .

یا وەکو : (علی کمال باپیر) دەڵێ :

تیشکی عیرفانت بەسە بۆ کەشفی هەورازو نشێو
چاوی دڵ بینا بوو بام چـاوی دڵت بینا نەبێ

ووشەی (هەورازو ـ نشێو) دژیەکن ، واتە جێگایەك هەوراز بێ لە هەمان روودا لێژو نشێو نی یە ، ئەگەر نشێو بێ رك و هەوراز نی یە . ئەوەند هەیە هەر شوێنێکە ، بۆ ئـەو کەسەی سەر دەکەوێ هـەورازەو بۆ ئەو کەسەی دێتە خـوارەوە نشێوە . ئەومش هەیـــە کە هەر هەورازێك نشێوێکی بە دواوەیە ، پەندێکی کوردی هەیە دەڵێ :

« هەر هەورازێك نشێوێکی هەیە . »

ئەم دوو ووشەیەی کە دژیەك دەبن جۆریان زۆرە :

١ — وا دەبێ هەر دووکیان ناوبن . وەك ئــەو نموونەی کە لە سەر
هێنامان ، یا وەکو مامۆستا علاءالدین سجادی لــە بارەی بنەڕەتی ئاینی
زەردەشتی یەوە دەڵێ :

« دوو هێز هەیە ، ئەم دووەش بەدرێژایی سال لـە جەنگ دان
دووەکەش یەکی راست و یەکی درۆ ، یەکی رووناکی و یەکی تاریکی
یەکی پاك و یەکی پیس ، یەکی چاکە و یەکی خراپە . . . »

نووسەر لەم دەقەدا چەند ناوێکی هێنـاوە ، بە شوێن ئـەو ناوانە
دژەکەیانی هێناون و بەرامبەری کردوون کە بریتین لە : (راست ـ درۆ)
(رووناکی ـ تاریکی) (پاك ـ پیس) (چاکە ـ خراپە) . ئەوانە
هەموویان ناون .

ئەم ووشانەی کـە لــەم دێرە هــۆنراوەدا دژیەك دەوەستن
هەموویان ناون .

٢ — یا وا دەبێ هەر دووکیان پیتی مانا ـ حرف المعنی ـ بن : وەکو
لە وەرگێرانی هۆنراوەیەکدا کە لە پاشکۆی گـۆڤاری (الادب العراقی)
بلاو کراوەتەوە دەڵێ :

لە هەر ساتێکا هەڵئەچێ ئەڵێ (نا) و ئەڵێ (با)

(نا ـ با) کە دوو پیتی مانان هەر دووکیان دژیەکن .

٣ — یا وا دەبێ هەر دووکیان کردار بن . . جا کردارەکان رابوور
بن یا رانەبردوو یا داخوازی . وەکو (سەلام) دەڵێ :

هەر دوو یەك تیپن (نوتی) و (وتنی) (١)

مودیر کـە بیستی کریـــاو پێکەنی

(کریا ـ پێکەنی) دوو ووشەی دژیەکن ، هەر دووکیان کردار
کرداری رابوردوون .

— دژیەك دوو جۆرە —

پاش ئەم دابەش کردنەی سەرەوە ئێستا دێینە سەر ئەوە کە دژیەك بە جۆرێکی تر دەکرێتە دوو بەش :-

١ — دژیەکی ئیجاب : ئەوەش وا دەبێ ئەو دوو ووشەیەی کە ناویان دەبرێ و دژیەکیان لێ دەکەوێتەوە لە بارەی رەگەزەوە هیچ پەیوەندی یان پێکەوە نەبێ ، هەر یەکەیان لە رەگەزێکی سەر بەخۆ بێت . وەك ئەو نموونانەی کە لە سەرەوە هێنامان ، یا وەکو ئەوەی [کامەران] دەڵێ :

لە خۆبایی بوون لە سەر کەوتنا
یا نائومێدی لە ژێر کەوتنا
لە ناو دڵێکا پەروەردە نەبێ
تیا نەبێ مانای ژیان و مردن

(لە خۆبایی بوون - نائومێدی) . (سەر کەوتن ، ژێر کەوتن) (ژیان - مردن) ئەمانە دژیەکن . . ئەو دووەی کە دژیەکیشن لە رەگەزەوە هیچ پەیوەندییان پێکەوە نییە ، واتە ئەسلیان جودایە و هەر یەکە لە رەگێکەوە وەرگیراوە .

٢ — دژیەکی سەلب : ئەوەش وا دەبێ کە لە پێشدا ووشەیەك بێنی (ناو بێ یا کردار) ، پاشان ووشەکە نەفی بکەی وەکو (ئەچم - ناچم) (پیاو - ناپیاو) (یار - نەیار) (هەڵسا - هەڵنەسا) . کەواتە دژیەکی سەلب بریتییە لەوە دوو ووشە بێنی یەکێکیان نەفی ئەویکەیان بێت . واتە ووشەکان هەریەکن ئەوەندە هەیە یەکێکیان ئەوزاری نەفی - نەهێشتنی -

هاتۆتە سەر . کاکەی فەللاح دەڵێ :

بەڵام ئەو شتەی لە لای من روونــە
لەم کەین و بەینی بوون و نە بوونــە
رێی ناچاری یە ژیان و مردن
لە پاش دەرکەوتن ئەنجام وون بوونە

دژیەکی ئیجاب لە نێوان ووشەی (ژیان) و (مــــردن) بەدەکرێ . لە گـــەڵ ئەمەشدا دژیەکی سەلب لــــە نێوان (بوون) (نەبوون) دا هەیە کە دووەمیان نەفی یەکەمە .

* * *

— دوو سەرنج —

سەرنجی یەکەم : دژیەکی سەلب سەراپا بەر رەگەز دۆزی ناتەواو دەکەوێ چونکە وا دەبێ یەکێ لە پیتەکانی نەفی ـ نەهێشتن ـ (نە ، نا ، مە ، بێ . . .) بخرێنە سەر ووشە نەژادی یەکە بۆ ئەوەی مانای پێچەوانە بیەخشێ ، دیارە ئەوحەلەش ووشە نەفیەکە ئەو دوو پیتە زیاد کراوەی لە ووشە نەژادی یەکە پتر دەبێ و بەمەوەش رەگەز دۆزی زیاد دروست دەبێ ، کە یەکێ لە ووشەکان دوو پیت لەوی تر زیاترە . پیرەمێرد دەڵێ :

هەندێ بە جیرەی دڵن بێ هۆش ئەبن
هەندێ بە بۆنی خـۆش نەخـۆش ئەبن

(خۆش ـ نەخۆش) کە دژیەکی سەلبیان لێ کەوتۆتەوە ، بەر رەگەز دۆزی زیاد دەکەون ، چونکە مانایان جودایە و رواڵەتیان بە یەك دەچێ ئەوەندە هەیە ووشەی دووەم دوو پیتی سەرەتـای لە ووشەی یەکەم پترە ، بۆیە رەگەز دۆزی یەکەی نێوانیان رەگـەز دۆزی زیـادە . . یا وا دەبێ هیچ پیت بۆ ووشە نەژادی یەکە زیاد نەکرێ بەڵکو پیتی یەکەم یا یەکەمو دووەمی بگۆردرێ بۆ نەفی کردنی مانای ووشەکە وەکو (ئەچم ـ نەچم) ، کە پیتی یەکەمیان جودایەو بەس ، بۆیە لە پاڵ بوونیان بە دژیەکی سەلب رەگەز دۆزی جوداش باڵیان بە سـەردا دەکێشی . بـە کـورتی هەموو دژیەکێکی سەلب رەگەز دۆزی ناتەواوە بەڵام مەرج نیە هـەموو رەگەز دۆزێکی ناتەواو دژیەکی سەلب بێ . سەرنجی دووەم : زۆر جار وا دەبێ کە هۆنەر یا نووسەر دوو ووشە دێنێ لـە رواڵـەت دا یەك شتن بـەڵام گوزارەیان دژو پێچەوانەیە ، واتە لە سەرەوە رەگەز دۆزی تـەواو دەیـان

کەیێنێتە یەکترو لــە ژێرەوەش دژیەکی ئیجاب پێکەوەیان دەبەستێتەوە .
وەکو :

ملی ڕێ بگرە و بڕۆ بۆ بەرزی
یا سەرداری یە یا ســەرداری یە

(سەردار) دوو جـــار هاتووە ، یەکێکیان مانای بوونە رابەرو پێشەوا دەدات و ئەویتریان مانای چوونە سەرداری قەنارەو خنکان دەدات ، لێرەدا کە (سەردار) دوو جار هاتوو.و هەر جـــارەی واتایەك دەدات رەگەز دۆزی تەواو دروست دەبێ ، لە هەمان کاتیشدا گوزارەی (سەردار) ی یەکەم دژو پێچەوانەی (سەردار) ی دووەمــە کەواتـــە دژیەکیان لێ کەوتۆتەوە . . ئەم دوو ووشەیە لــە لایەکەوە رەگەز دۆزی تەواون و لە لایەکی تریش دژیەکی ئیجابن .

* * *

— بەرامبەری —

بەرامبەری وەکو دژیەك وایە ، یا خود خۆی دژیەکە ، ئەوەندە هەیە جۆرە دژیەکێکی تایبەتی یە ، لە دژیەك تەنیا یەك ووشە دێنت و دژەکەی بە شوێنەوە دەهێنرێ بەڵام لە بەرامبەری وانی یە ، بەڵکو لە پێشاندا چەند ووشەیەك دێنێ ئینجا بەڕێکی یەکە یەکە دژەکانیان دێنێت ، بێ گومان ئەمەشیان جۆرە پێچان و کردنەوەیەکە وەك لەمەولا باسی دەکەین ، چونکە نووسەر یا هۆنەر لە پێشا چەند ووشەیەك پێکەوە دێنێ ئینجا دەیانکاتەوە کە دەشیانکاتەوە بە دژەکانیان دەیانکاتەوە .

نالی دەڵێ :

طیبە کە یەعنی رۆژ و شەوی طیبی عالەمە
رۆژی کە ووشکە شەو تەڕە کافوری عەنبەرە

لە نیوەی یەکەم (رۆژ ـ شەو) دژیەکن ، چونکە یەك ووشە هاتەوەو راستەو خۆ دژەکەی بۆ هێنراوە . بەڵام لە نیوەی دووەم بەرامبەری هەیە چونکە یەکەم جار دوو ووشەی بە دوای یەکەوە هێناوە (رۆژ ـ ووشك) ئنجا بە شوێن ئەوانەوە دژی هەر یەکەیانی بەڕیز هێناوە (شەو ـ تەڕ) و بە رێكو پێکی بەرامبەری کردوون . کە (شەو) دژی (رۆژ) ە و (تەڕ) دژی (ووشك) ە .

ئەمە بریتی بوو لە بەرامبەر کردنی دوو شت بە دژەکانیان واش دەبێ سێ شت بەرامبەر سێ شت بکرێ وەکو : « رۆژ بە هوشیاری لە

دەرەوە ، شەو بە نووستن لە ژوورەوە ، بە سەر دەبەین . » لە پێشا سێ ووشە هاتوون (رۆژ - هوشیاری - دەرەوە) ئنجا دژەکانیان یەك لە دوای یەك هاتووە (شەو - نووستن - ژوورەوە) بە کورتی ، بەرامبەری بریتی یە لە هێنانی چەند ووشەیەك بە دوای یەکەوە ئنجا هێنانی دژەکانیان کە چی لە دژیەك تەنیا یەك ووشە دێنێ و راستە و خــۆ دژەکەی بە دواو دەکوترێ ، بۆیە دەتوانین بڵێین بەرامبەری جۆرێکی تایبەتی یە لە دژیەك .

— سەرنجێك —

لە پێچان و کردنەوەدا کوتمان نووسەر یا هۆنەر لە پێشەوە چەند ووشەیەك دێنێ و لە تەنیشت یەکیان ریز دەکا ، ئنجا لە کاتی کردنەوەدا چەند ووشەیەکی تر دێنێ کە پەیوەندی یان بە ووشەکانی پێشەوە هەبێ ، ئەو پەیوەندیەش وا دەبێ پەیوەندی لێکچواندن بێ ، یا هۆو سەبارەت بێ ، یا دژو پێچەوانە بێ یا . . .

لە (بەرامبەری) ش کوتمان ، ئەوەیە کە لە پێش دا چەند ووشەیەك لە دوای یەکەوە بێنێ ئنجا بەریز دژەکانیان یەك لە دوای یەك بۆ بێنێ ، ئەگەر ووردی لەم دوو قسەیە بکەین ئەوەمان بە تەواوی بۆ دەر دەکەوێ کە (بەرامبەری) جۆرێکە لە پێچان و کردنەوەو بگرە پێچان و کردنەوەی رێکە ، چونکە لە (بەرامبەری) دا مەرجە دژەکان بە رێکی یەك لە دوای یەك بێن . . بۆیە دەتوانین بڵێین کە هەموو (بەرامبەری) یەك پێچان و کردنەوەی رێکە ، بەلاّم مەرج نییە هەموو پێچان و کردنەوەیەکی رێك (بەرامبەری) بێت . .

❀ ❀ ❀

— جێ گۆڕین —

جێ گۆڕین وا دەبێ کە لە پێش دا دوو وشە یا دوو دە- یا دوو رستە بێنێ ، ئنجا بە دوای ئەوەوە هەر دوو وشە یا دەستەو رستە دووپات بکەیتەوە بەو مەرجەی جێگۆڕیان بکەیت ، ئەوەی پێ تبوو پاشی بخەی ، ئەوەی لە دواوە بوو لە بەرایی‌یەوە بیهێنی .

وەکو : « ئایا خۆشەویست جوانە ، یا جوان خۆشەویستە . »

یەکەم جار دەڵێ [خۆشەویست جوانە] واتە [خۆشەویست پێش [جوان] هێناوە . بەڵام کە جاری دووەم دوو وشەکەی هێ پاش و پێشی کردوون دەڵێ [جوان خۆشەویستە] ، واتە وشەی [جو ی پێش وشەی [خۆشەویست] خستووە .

مامۆستا علاءالدین سجادی دەڵێ :

« شێخێ کە پیری بە بیری بەرزی پەری بووبێ هەر ئەو بووە ، کە شێخی لە بیری چاوی شۆخی کەری بوو بێ هەر ئەو بووە . . . »

لە هەڵویستی یەکەم وشەی (شێخی) پێش وشەی (پیری) هێنـ بەڵام لە هەڵویستی دووەم جێگەی ئەم دوو وشەیەی ئاڵ وگۆڕ کردوو وشەی (پیری) پێش وشەی (شێخی) هێناوە .

نالی دەڵێ :

ئەو رووی لە کەعبەو کەعبە بە رووی ئەو مشرفە
یـــا جەبینی قیبلە و محراب و مینبــــــــەرە

یەکەم جار (روو) پێش (کەعبە) هاتووە ، دووەم جـــار (کەعبە پێش (روو) کەوتووە .

احمدی خانی دەڵێ :

ئەو جەوهەری تاج و تاجی جەوهەر
ئەو ئەفسەری زیب و زیبی ئەفسەر

لە نیوەی یەکەم شوێنی (جەوهەر - تاج) پاش و پێش کراوە و لە نیوەی دووەمیش جێگەی (ئەفسەر - زیب) گۆڕدراوە .

جێ گۆڕین جۆری زۆرە :-

١ — وا دەبێ ئەو دوو وشەیەی کە جێیان دەگۆڕێ هەر دووکیان دەبن .

نالی دەڵێ :

گەرچی ظاهر سەر لە تەن مەهجورە ئەعا تەن لە سەر
گونبەدی دەواری دەوری عەرشی غەوثی أعظمە

(تەن - سەر) کە جێگایان گۆڕاوە ، هەر دووکیان ناون .

٢ — یا وا دەبێ دوو (راناو) جێیان بگۆڕدرێ .

سەلام دەڵێ :

ئەتۆ بەبێ من ، ئەمن بەبێ تۆ ئەژین لە ژیان
ناڵێن بە یەك دا وەکو تان و پۆ یەك لاشە یەك گیان

یەکەم جار (تۆ) ی پێش (من) خستووە ، کە دووپاتی کردوونەتەوە (من) ی پاش (تۆ) خستووە ئەوانەش (تۆ - من) هەر دووکیان راناون و راناوی جوێن .

٣ — یا وا دەبێ ئەم دوو وشەیەی جێگایان دەگۆڕدرێ یەکێکیان (ناو) و ئەوەی تریان (راناو) بێت .

شێرکۆ بێکەس دەڵێ :

ئەی شارەکەی نۆی حوزیران
تۆ سەیوانی یا سەیوان تۆی.

یەکەم جار (تۆ) ی پێش (سەیوان) هێناوە ، ئنجا (سەیوانی پێش (تۆ) هێناوە . ئەوانەش یەکێکیان ـ تۆ ـ زاناوە و ئەوەی تر ـ سەیوان ـ ناوە .

— پۆشین — (١)

پۆشین که بـه عەرەبی پێی دەکوترێ ـ التــوریە ـو پیشەیەکی تەشەنکە لە پیشە ڕەوانبێژییەکان مانای ئەوەیـە کە هۆنەر یــا نووسەر ووشەیەك بێنێت ، ئەو ووشەیە دوو واتا بگەیەنێت ، یــەکی دوورو یەکی نزیك .. کە دەڵێین واتایەکی دوور ، مەبەست ئەوەیە کە پیاو درەنگ بۆی دەچێ و ئەختێ لێکدانەوەی پێ دەوێ . . بەڵام کە دەڵێین مانایەکی نزیك مەبەست ئەوەیە کە گوێگر یا خوێنەر هەر زوو بۆی دەچێ و وەری دەگرێ جا مەرجە لە پۆشین کەهۆنەر یانووسەر مەبەستی بەم ووشە جووت واتایە، واتا دوورەکە بێت کە دەبێ بەنیشانەیەکی پــۆشراو هێمای بۆ بکات . بێ گومان ئەم واتا دوورەش وا نەبێ لە پیاوی زرنگ و هوشیار وونو شاراوە بێت بەڵکو هەر ئەوەندەیە کە سەر لە پیاوی کەم بین دەشێوێنێ و نەزاکە-تێکی تەڕیش پەیدا دەکا . بۆ نموونە شێخ سەلام دەڵێ :

(ژیـان) نـازانم تاوانت چییە ؟
بۆچ لە لای ئێمە ڕەغبـەتت نییە ؟

(ژیان)ووشەیەکە دوو مانا هەڵدەگرێ ، یەکی نزیك کە پیـاو زوو بۆی دەچێ ئەویش ڕابواردنو ژیانی گیان لەبەرە ، وە مانایەکی دوور کە پیـاو پاش زانینی هۆی نووسینی ئەم پارچە هەڵبەستە بـۆی دەردەکەوێ ئـەویش ئەوەیە کە (ژیان) ناوی ڕۆژنامەیەکی هەفتانە بوو پیرەمێردی زیندوو لە سلێمانی دەری دەکرد ، جا لێرەدا شێخ سەلام وا نەبێ مەبەستی واتا نزیکە کە بێ کە ژیـانی ڕۆژانەیە بەڵکو مەبەستی مانـا دوورەکەیە کە نــاوی ڕۆژنامە هەفتانەکەی پیرەمێردە .

---

(١) لــە ژمارەی تایبەتی ساڵی دووەمی ڕۆژنامەی هاوکاری پوختەی ئـەم باسە بڵاو کراوەتەوە .

— جۆرەکانی پۆشین —

پۆشین جۆری زۆرە لەمانە هەندێکیان بۆ نموونە باس دەکەین :

١ - **پۆشینی رووت** : پۆشینی رووت ئەوەیە کە ئەو ووشەیەی پۆشیـ لێ دەکەوێتەوە رووت و رووت بێو تەنها هاتبێ ، واتە پەیوەندی بە هیـ ووشە یا گوزارەیەکی تری رستەکەوە نەبێ ، واتـە نابێ ووشەکە شتێـ وای لە گەڵدا باس کرابێ کە پەیوەندی بـە مانـا دوورەکەی ووشەکە هەبێت یا پەیوەندی بەمانا نزیکەکەوە هەبێ .

پیرەمێرد دەڵێ :

ئۆخەی گەلاوێـــژ وا دەرکەوتیەوە
وەك چرای بەختی کورد سەرکەوتیەوە

لێرەدا ووشەی (گەلاوێژ) دوو مانا دەدات ، یەکی نزیك کە زوو دەکەوێتە زەینەوە ، ئەویش ئەستێرەیەکی جریوەدارە پـــاش چـ هاوین دەر دەکەوێ . وە پیرەمێرد مەبەستی ئەم ئەستێرەیە نی یە . . وەها مانایەکی دووریشی هەیە کە ناوی گۆڤارێکی کوردی بووە ، گۆڤارە مانگانە - گەلاوێژ - لە شـــاری بەغدا دەر دەچوو و نووسە رۆشنبیرانی کورد دەیان بـــرد بەڕێوە ، پیرەمێـــرد مەبەستی بە وو - گەلاوێژ - ئەم مانا دوورەیە . ووشەی - گەلاوێژ - کە پۆشینی لێ تۆتەوە هیچ ووشەیەکی وای لە گەڵدا نەهاتووە کەپەیوەندی بە ئەستـ کەشی بەرەبەیانی پاش چلەی هاوینەوە هەبێت ، یا پەیوەندی بە گـۆ تێکۆشەری گەلاوێژەوە هەبێت . بەڵکو ووشەکە رووت و بە تـــاقی هاتووە . . واتە لە هۆنراوەکەدا نەهێماو ئیشارەت بۆ مانا دوورەکە

ئە بۆ مانا نزیکەکەش ... ئەم جـــۆرە پۆشینەش پۆشینی (رووت) ی پێ دەڵێن .

٢ — **پۆشینی پالاو** : بریتی‌یە لەوەی کە ئەو ووشەیەی پۆشینی ان دەکەیتەوە لە رستەکەدا شتێکی وای لـە گەڵ دا هـــاتبێ کە ئەو شتە پەیوەندی بە واتا نزیکەکەوە هەبێت . ئەمەشیان هەر بۆ ئەوەی تـا زیاتر بیروهۆشی گوێگر بۆ لای مانا نزیکە نا مەبەستەکە بچێت و زەین و هۆشی لە مانا دوورە مەبەستەکە دوور بکەویتەوە . پیرە مێرد دەڵێ :

(ابراهیم) لە نـێو (نـار) ا ســووتاوە
(سجـادە) ی تەقـوا بێ رایەڵ مـــاوە

ئەم بەیتەی پیرەمێرد دێرێکە لە هۆنراوەیەکی دوور و درێژ کە لە ٢٥ ی ئابی ١٩٤٩ دایناوە ، ئەمەشیان پاش داخستنی گۆڤاری گەلاوێژ کە (ابراهیم احمد) خاوەنی امتیاز و مامۆستا (علاءالدین سجادی) ســەر نووسەری بوو . لەم هۆنراوەیەدا ووشەی (ابراهیم) ، دوو مانای هەیە ، یا دوو (ابراهیم) هەن ، یەکی نزیك کە (ابراهیم) پێغەمبەرە و مەبەست ئەو نی‌یە . هەر لە بەر ئەوەش پیاو زوو بیری بۆ لای ئیبراهیم پێغەمبەر دەچێ چونکە پیرەمێرد لە هۆنراوەکەدا ووشەیەکی هێناوە پەیوەندی بە (ابراهیم) پێغەمبەرەوە هەیـە ئەمەشیان کە دەڵێ : (لە نـــاو نارا ســووتاوە) . ئەمەیـــان چیرۆك و داستانی (ابراهیم) پێغەمبەرمان بۆ دەگێڕێتەوە کە دەڵێن گاورەکان مەنجەنیقێکیان گرتەوە و حەزرەتی (ابراهیم) یان تێ فڕێدا بەڵام نەسووتاوە چونکە خوا فەرمانی بە ئاگرەکە کرد « یا نار کونی برداً وسلاماً علی ابراهیم) » . . ئەمە مانـــای نزیکی ووشەی (ابراهیم) مانا دوورەکەش مەبەست (ابراهیم احمد) . کە خاوەنی

امتیازی گۆڤاری گەلاوێژ بوو . بێگومان ئاشکرا پیرەمێرد ئەم مانا دووره مەبەستە . لەم هۆنراوەیەدا دەبینین کە ووشەی (ابراهیم) کە پۆشینی کەوتۆتەوە ووشەیەکی تری لە تەك هاتووە ، ووشەی (نار) ی لە گ هاتووە کە پەیوەندی بە مانا نزیکەکەوە هەیە و نزیکتری دەکاتەوە . ه وەها ووشەی (سجادة) دوو مانای هەیە یەکی نزیك کە بەرماڵی نوێژ تەقواو خواپەرستی‌یە ، پیرەمێردیش ووشەی (تەقوا) ی لە تەکەوە هێنا کە ئەمەشیان زیاتر پیاو بۆ لای بەرماڵ و خـــوا پەرستی دەبا ، کە پیرەمێرد مەبەستی ئـەوە نی‌یە ، مەبەستی مانایەکی ترە کە ئەختی دوو ئەویش بریتی‌یە لە مامۆستا (علاءالدین سجادی) کە بـــە (سجادی ناوبانگی دەرکردووەو سەر نووسەری گۆڤاری گەلاوێژ بووە . . بەم جۆ ئەگەر ووشەی پۆشین ووشەیەکی وای لە گەڵدا هـــات کە پەیوەندی مانا نزیکەکەوە بێت ئەوا دەبێتە ـ پۆشینی پاڵاو ـ .

مەولەوی‌دەڵێ :

ئەیاز هەمراز ناڵە و ئاخ و دوود

عەرزش هەن وەخاك ئاسانەی مەحموود

مەحموود دوو مانا دەدات . یـا دوو مەحموود هـەن یەکی نـزیك کە دەکەوێتە بـەر بیرو خەیاڵی پیـاو ئەویش « سلطان محمودی گو مەبەکتەگینی غەزنەوی‌یە » و مەولـــەوی مەبەستی ئەمە نی‌یە . . لـ هۆنراوەیەدا ووشەی (ئەیاز) هاتووە کە پیاوی سلطان محمود بەگت واتە ئەو ئەیازە پەیوەندی بـــە مانـــای نزیکی محمودەوە هەیە کە ع سلطانە . هەر وەها ئەشێ ئەم محمودە مانایەکی تری هەبێ یا محمودێکو هەبێت . . کە محمود پاشای جافە . . بێ گومان مەولەوی مەبەستی

ئەم محمودە بووەو رووی قسەی هەر لـــەو کردووە . وەکاتێ کە ووشەی (ئەیاز) ی هێناوە مەبەستی خۆیەتی کە خۆی بە خزمەتکاری محمود پاشای جـاف دانـاوە . .

***

٣ – **پۆشینی ئاشکرا :** ئەوەیە کە لە کەڵ ئەو ووشەیەی پۆشینی لێ دەکەوێتەوە ووشەیەك یـا شتێکی تـر بکوترێ کە پەیوەندی بە مانـا دوورەکەوە بێت و تۆزێ دەری بخا . جا چونکە بەم ووشە یا ئەم شتـە باس کـراوە-مانا دوورەکـە نـەختێ ئاشکرا دەبێ بۆیە پێی دەکوترێ پۆشینی ئاشکرا ئەوەی شایەنی باسە مامۆستا (عـلاءالدین سجـادی) لـە (ئەدەبی کوردی و لێکۆڵینەوە لە ئەدەبی کوردی) دا ل ١٠٤ بە کورتی چەند دێرێکی لە سەر ئەم پیشە ردوانبێژی‌یە نووسیوە و (توریە) ی بە کـوردی ناو ناوە (توانج پۆشی) . . نـازانم مامۆستا سجادی بـە چ مەبەستێکەوە ئەم ناوەی بۆ داناوە ؟ خۆ مەرج نی‌یە ئـەو شتـەی دەپۆشرێ هەر توانج بێ تا ناوی لێ بنرێ (توانج پۆشی) . زۆر جار وادەبێ کە هۆنەر یا نووسەر ووشەیەکی وا دێنێ و مانایەکی وا دەپۆشێ کـــە هیچ توانج و پلار نی‌یە وەکو ووشەی (ژیان) کە لە سەرەوە باسمان کردو کوتمان مانا دوورو پۆشراوەکە ناوی رۆژنامەێکی هەفتانـــە بوو پیرەمێرد دەری دەکرد یا وەکو ووشەی کەلاوێژ کە مانا دوورو پۆشراوەکەی نـاوی کۆڤارێکی کوردی‌یە . یا وەکو ووشەکانی (ابراهیم ـ سجادە) کە ناون .

هەر وەها بە کوێرەی نموونەکانی تریش کە خستمانە بەر چاو . جا گەرە
بلێم ئایا بە هیچ چەشنێ ئەم ناوانەی وەکو : « ژیان - کەلاوێژ
ئیبراهیم - سجادە - محمود - » کە پۆشینیان لێ کەوتۆتەوە ،
بە هیچ کلوجێك مانا دوورەکەیان توانج و پلارە ؟ ! بێ گومان نە
کەواتە چۆن و بە چ جۆرێ بەوانە بلێین توانج پۆشی ؟ !

خۆ راستە زۆر جا وا دەبێ کە هۆنەر یا نووسەر توانجێك دەپۆ
ئنجا دەیهاوێتە بەرامبەرەکەی بەڵام خۆ مەرج نییە هەموو پۆشراویك ،
توانج بێ . کەواتە بە باوەڕی من (توریە - پۆشین) بریتییە لەوەی
هۆنەر یا نووسەر ووشەیەك بێنێ ، ئەو ووشەیە دوو مانا هەڵبگرێت یە
نزیك و یەکی دوور و خۆی مانا دوورەکەی مەبەست بێ و ئەم مانا دو
لە ژێر مانا نزیکەکەوە دابپۆشێ و بیشارێتەوە جا مانا دوورەکە هەر
هەبێت : توانج بێ ، پیا هەڵدان بێ ، ناو بێ ، باس کردن بێ ، کاڵ
و گەپ بێ . » هەر لە بەر ئەمەشە وای بە پەسند دەزانم کە نا
(پۆشین) بێ نەك (توانج پۆشی) ، چونکە وەکو دەرکەوت (پۆشی
نەختێ فراوانترە و هەموو شتێ دەگرێتەوە بەڵام (توانج پۆشی) ت
توانج دەگرێتەوەو بەس . جا نازانم مامۆستا علاءالدین سجادی چی دەڵێ

— جوانی بایس —

یەکێکی تر لە هونەرە جوانکاریەکان جوانی بایسە ، جوانی بایس ئەوەیە کە داوای سەبارەت و بایسێکی جوان و بەجێ بکرێ بۆ خاسە وێژی شتێك کە ئەو سەبارەتە لە راستی دا سابارەتی خاسەوێژی شتەکە نەبێ . . ئەو داوا کردنەش کە دەکرێ دەبێ بە شێوەیەکی جوان و لێوەشاوە بێت بۆ ئەوەی شەوق و جوانی و رێك و رەوانی یەکی تر بدا بە هۆنراوەکە . .

(گۆران) دەڵێ :

مانگی بەجێ‌ملو لە سەفەری شەو
زەردە لە ترسی قاسپە قاسپی کەو

زەرد بوونی مانگ لە کۆتایی شەو دا خاسەوێژێکە هەیە . . بێ گومان ئەم زەرد بوونەی مانگ لە راستی دا سەبارەتی تایبەتی خۆی هەیە کە دەرکەوتنی رووناکی و شکانی لەشکری شەوە ، بەڵام (گۆران) چاو لەو سەبارەتە دەپۆشێ ، دێنێ لە خۆیەوە سەبارەتێکی تـــر بـۆ ئەو خاسەوێژە دەدۆزێتەوە کە قاسپە قاسپی کەوە . . دەڵێ مانگ گوێی لە قاسپە قاسپی کەوان بووە بۆیە وا رەنگی زەرد هەڵگەڕاوە . . بەم جۆرە سەبارەت دەست کرد و خۆکردی یە کە دەبێ بە سەبارەتێکی بنـاغەیی و سەبارەت رەسەن و راستە قینەش کە دەرکەوتنی رووناکی رۆژە دەبێ بە سەبارەتی دووەمین . . ئەمەشیان سەر بۆ ئەوەی بەو سەبارەت هێنانەوەیە هۆنراوەکە شەوق و جوانی یەك پەیدا بکات و بچێتە دڵەوە .

(جوانی بایس) لە سەر دوو جۆر دەڕوا :

یەکەم : ئەوەیە کە خاسەویژەکەی هەیەو گومانی تێدا نی یە ، مەبە هەر ئەوەند کە بۆ جوانیو نەزاکەتی سەبارەتی راستە قینەی خاسەویژ پشت گوێ بخرێ و سەبارەتێکی تــری بۆ دروست بکرێ . .

ئەوەشیان دوو جۆرە :

أ ـ ئەوەشیان خاسەویژەکەی هەیە و گـومانی تێـدا نیە مەبە ئەوەیە باسی سەبارەتەکەی بکرێ و سەبارەتی راستە قینەیش بەرەوشـ بە نەریت نابێ بە سەبارەت یاخود ناویستریێ بکرێ بە سەبارەت ، ، چەند لە راستی دا لە سەبارەت خالی نی یە . .

(نـالی) دەلێ :

هێند مونتەزری تۆ بوو هەتا چـاوی سپی بوو

نەرگس کە لە سەر یەك قەدەم و دیدە چەقی بوو

نێرگس خاسەویژێکی ئاشکرای هەیە کە چاو سپێتی یە ، لە رواڵە سەبارەتی ئەم سپێتی یە دەرناکەوێ ، جا هۆنەر هێناویە سەبارەتی ئەو سپی بوونەی بەوە لێك داوەتەوە کە زۆر چاوەڕێی یـاری کـردووە بەر ئەم چاوەڕێ کردنە چـاوی سپی بووە . . کەچی لـە راستیشدا خاسەویژە ـ کە چاو سپێتی یە ـ سەبارەتی راستە قینەی خـۆی هەیە چەند شتێکە لە خودی گوڵەکەوە خۆی و سپێتی یە کە دروست دەکەو بەڵام ئەو سەبارەتە ناهێنرێتە بەر چاو بەڵکو چاوەڕێ کردنەکە دەکر سەبارەت . . جا ئێمە کە تەملشای بـایس و سەبارەتی راستەقینە دەک ـ کە هەندێ شتەو لە خودی گوڵەکە دایە ـ بە رەوشتەو بە نەریت نا بە سەبارەت یا خود ناویستریێ بکرێ بە سابارەت . .

ب — ئەوەیە کە خاسەوێژەکەی هەیە و هیچ گومانی تێدا نی‌یە ، وە ئەو خاسەوێژە سەبارەتێکی دیار و ئاشکرای هەیە کە هەموو کەس دەیزانێ بەڵام مەبەست ئەوەیە هەر بۆ جوانی ئەم سەبارەتە راستەقینەیە بەلاوە بنرێ و شتێکی تر بکرێ بە سەبارەت و بایسی ئەم خاسەوێژە . .

(گۆران) دەڵێ :

لە ئێوار حەوزا گوڵاڵە و بەیبوون

ساوان ئەلەرزن لە تاو نقوم بوون

لێرە دا خاسەوێژێك هەیە کە لەرزینی گوڵاڵەو بەیبوونە ، ئەوەش خاسەوێژێکە هەیە و هیچ گومانی تێدا نی‌یە ، سەبارەتی ئەم جوولانەوەو لەرزینەش لە راستی‌دا ئەوەیە کە بە دەم کزەباوە دەلەرزێنەوە ، ئەم بایس و سەبارەتە راستەقینەش لای هەموو کەسێ ئاشکراو دیارە و کەس نی‌یە نەیزانێ و بازی کەلێ زۆرە ، کەچی گۆران ناچێ راستەوراست هۆی ئەم لەرزینە بۆ سەباردتە راستەقینەکە بباتەوە کە هاتنی کزە بایە ، بەڵکو ئەم سەبارەتە پشت گوێ دەخات و دەچێ دەگەڕێ سەبارەتێکی تری بۆ دە دۆزێتەوە ، وای لێك دەداتەوە کە گوایە هۆی لەرزینی ئەو گوڵاڵەو بەیبوونە ئەوەیە کە پاش باران بارین بینیویانە ئاوی حەوزوکە زیادی کردووە و هەڵساوە و نزیك بووە ئەوانیش دلبکرێ و نقومیان بکات ، ئەوانیش - گوڵاڵەو بەیبوون - کە ترسی نقووم بوونەکەیان کەیشتووتێ لە هەژمەتان کەوتوونەتە لەرزو جوولانەوە . . . بەراستی بایسێکی جوان و هونەرمەندانەی بۆ لەرزینەکە دروست کردووە . . کە چووە کیانی بە گوڵاڵەو بەیبوونەکە بەخشیوە و وای لێ کردوون کە وەکو زیندوو و زیندووی بە ئەقڵیش هەست بە نقووم بوون بکەن و ئەم هەستە ترسیان

له دل دا پەیدا بکات و ترسەکەش بیانخانە لەرزینەوە بـــەم جۆرە سەبارەتە دروست کراوە « کە هۆی لەرزینەکە بۆ تـــرسی نقووم ! دەباتەوە » دەبێ بە سەبارەتی سەرەکیو پەل بەسەر هۆنراوەکەدا دەکێ هەستی خوێنەر یا گوێگر بە تەواوی بۆ لای خۆی رادەکێشێ و سەبار راستەقینەش لە گەڵ ئەوەدا کە زۆر ئاشکراو بەر چاوە و هـەموو ئ دەیزانێ و هەستی بێ دەکا کە (هـاتنی بایە) لە پەنـا تێن و ئەوو دووەمین ، یا هەر بیری لێ ناکرێتەوە .

دووەم : ئەوەیە کە خاسەوێژەکە نەبێ و بویستێ بوونی بـۆ درو بکرێ ، ئەمەشیان وانە خاسەوێژەکە یا دەشێو دەگونجێ یا هەر ناگونج ئەوەش دوو جۆرە :

أ — ئەم بەشەیان ئەوەیە کە خاسەوێژەکە نەبێ ، یا خود هەبێو کو لێ بکرێ . جا بویستێ بوونێك بۆ ئەم خاسـەوێژە دروست بکرێ و تەواوی بچەسپێنرێ . . ئەم بە خاسەوێژ کردنەشی شتێکی گونجاو و شاوەبێت . .

(مەجدی) دەڵێ :

مینندەتی ئیحسانی (واشی) م وا لە سەر ئەی ئەهلی شەرق
ترسی ئـــەو بوو رستکار بوو چاوەکانی من لـــە غەرق .

(واشی) ئەو کەسەیە کە قسە لە نێوان دۆست و برادەران دێنێ و بۆ ئەوەی لێکیان بتۆرێنێ و دڵیان لە یەك برەنجێنێ ، ئەم جۆرە کە پێێ دەگوترێ (قسە چن) چونکە بۆ مەبەستی پیسی خـۆی بـە ئ خۆی قسە هەڵدەبەستێ . . (قسە چن) ئومێدی چاکەی قەت لێ ناکـ ئەم خاسەوێژە « کە ئومێد کردنی چاکەیە لە قسە چن . » لە (قسە

دا نی یە ، ئەگەر هەش بێ گومانێکی زۆری لێ دەکرێ . . جا هۆنەر دەیەوێ ئەم خاسەوێژە کە نی یە یا هەیە و گومان لە بوونەکەی دەکرێ بە تەواوی بچەسپێنێ و بیباتە دلی خەلکەوە کە دەلێ :

ئەی خەلکی رۆژ هەلات ا چاك بزانن کە من منەتی قسەچنم بە سەرەوەیە چونکە لە ترسی ئەوەی نەوەك قسە چن من لە جۆشی گریاندا بەدی بکات و بچێ ئەم گریانەم بە جۆرێکی تر بگێرێتەوە ، لەم ترسەوە من گریانەکەم قووت داوە و نەگریاوم ، کە نەش گریــــاوم چاوەکانم بوو مایەوە چونکە ئەگەر بگریایەوام ئەوەندە دەگریام تا ئاوی چاوم دادەهات و کوێر دەبووم . . کەواتە منەتباری قسەچنم کە لە ترسی ئەو نەگریامو ئەو بووە هۆی ئەوە کە چاوەکانم بە قازانج بۆ بمێنێتەوە ، دیـــارە لێرە (قسە چن) چـــاکەی هەبوو . . بۆیە (مەجدی) ئەوە دەسەلمێنێ کە (قسە چن) ئومێدی چاکەی لێ دەکــرێ ، کە پێش سەلماندن و بایس هینانەوەی ئەو ئەم ئومێد پێ بوونە جێگەی گومانێکی زۆر بوو .

ب — ئەوەیە کە خاسەوێژکە نەبێ و گــومانی لێ بکــرێ ، وە بویستێ بوونێکی بۆ دروست بکرێو بکرێ بە خاسەوێژ . . لە گەل ئەوەشدا کە ئەم دروست کردنی خاسەوێژەیە ناکونجێ بەلام هۆنەر هەر دەیهێنێ و بە خاسەوێژی دادەنێ . بێخود دەلێ :

ئەگەر جەوزا نیـازی بەندەگی شۆخی لـە سەر نەبوای
نەدەبینرا کەمەر بەستە لە سەر ئەو ئەوجی ئەفلاکە

(جەوزا) چەند ئەستێرەیەکن لە شێوەی جووتێ منالی رووت دا بە هەر چوار دەوری ئەم جەوزایە کۆمەلە ئەستێرەیەك ئاخلەیان بەستووە و بووێن بە پشتێن بۆی کە پێیان دەلێن « نطاق الجوزاء » . . جا بێخود دەلێ :

ئەگەر (جەوزا) مەخسەدی ئەوە نەبوایە کە بێ بە بەندەو حەلقە لـ گوێو خزمەتکاری یار بەم جۆرە لەو سەرەوە پشتێنی بەندایەتی نەدەبەست پشت .

لێرەدا خاسەوێژی « خزمەت کردنی یار لە لایەن جەوزاوە » شتێکە نە هەیەو نە دەش گونجێ . جا چۆن یێخود دەیەوێ بوونەکی ! پێك بێنێ ، ئاواش دەیەوێ گونجانی بسەلمێنێ ئنجا گونجانی بـەوە لێك دەداتەوە کە لە سەرەوە کەمەر بەستەو دەست لە سەر دەست بۆ خزمەتی یـار راوەستاوە . . ئەمە ناگونجێ جەوزا بۆ خاتری خزمەتی یار چووبێ لەوێ کەمەری بەستا بێ بەڵام لە گەل ئـەوەش دا هـونەر هــەر دەیێ بە خاسەوێژ .

— بادانەوە —

بادانەوەش پیشەیێکی تەشەنکی ترە لە پیشە جوانکاری یەکانو بریتی یە لەوەی کە لە پێش‌دا قسەیەك بکەیتو بە دوای قسە کردنە کە راستەو خۆ نکوولو لالوتی لە قسە کە بکەیت شتەکە بە جۆرێکی تر هەلبگیڕیتەوەو لێك بدریتەوە . . لە فۆلکلوری کوردی‌دا یە دەلێ :

کاغەز ئەنووسم بە خوێنی دلم   ئەیدەم بە شەمال بیبا بۆ گولم
نایدەم بە شەمال پێچ و پەنایە   بە خۆم بۆی ئەبەم داخم لە دلایە

لێرەدا لە پێشەوە بڕیارێك دەداو دەلێ کاغەز بە خوێنی دل بۆ یارەکەم دەنووسمو کە نووسیشم دەیدەمە شەمالی نەرمو ناسك تا هەلی بگری و بیگەیەنیتە لای یارە نازدارەکەم . . پاش ئەوەی لەم بڕیارە دەبیتەوە ، ئەختێ بیر دەکاتەوە و لێك دەداتەوە و ئەوەی دیتە بەر چاو کە شەمال بە پێچو پەنایەو لە ترسی ئەوەی نەوەك کاغەزەکەی لەم پێچو پەنایە بزر بێ ، دێ لە بڕیارەکەی پێشووی دیتە خوارەوە و لە قسەکەی بەرایی پەشیمان دەبیتەوە و بڕیارێکی تر دەدا کە ئەم بڕیارە تازەیە بڕیارەکە و قسەکەی پێشوو قووت دەداو دەی سڕیتەوە ، کە دەلێ (نایدەم بە شەمال) ئەمە سەرەتای پەشیمان بوونەوەیە ، کە پەشیمانیش بووەوە دەبێ چارەیەکی تر بکات و ڕێگایەکی تر بدۆزیتەوە بۆ ناردنی کاغەزە خوێناوی‌یەکە ، چارەش هەر ئەوەیە کە دەلێ : (بە خۆم بۆی ئەبەم) هۆی ئەم بڕیارە نوێ‌یەش بەوە لێك دەداتەوە کە دەلێ : (داخم لە دلایە) واتە ئەم داخە گەرمەی دلیەتی وای لێ کردووە کە متمانە بە (شەمال) نەکات و خۆی کاغەزەکەی بۆ یار بەرێت .

نالی دەڵێ :

وەرە بنـــوارە دوو دەستی خـەناویت

خەناوی چی ؟ هەمووی هەر خوێنە قـوربان

سەرەتا (نالی) دەمی قسە دەکاتە یارەکەی‌و پێی دەڵێ سەیری دوو دەس
خەناویەکەی یەکەی خۆت بکەو لێیان وورد بەوەو بزانە چۆن لە خەن
هەڵکێشراون . بەڵام ئەوەندە نابات کە لـــە نیوەی دووەمدا بادەداتەو
قـەی پێشووی دەخواتەوە و شتێکی تری لـە شوێن دادەنێ . . ئەوکات
کە دەڵێ : خەناوی چی ؟ واتە دەستەکانت خەناوی نین . . چونکە ئـ
پرسیار کردنە پرسیاری نکوڵی‌یە - استفهام انکاری - ئنجا کە دەستەکا
خەناوی نەبێت ، دەبێ شتێکی تر هەبێت دەستەکانی وا سوور هەڵکێرا
ئەو شتەش دیارە خوێنەو دەڵێ دەستەکانت (هـەمووی هەر خوێنە) .

سەلام دەڵێ :

باسی شەوتان بۆ بکەم جـاری لە ژووری نووستنا

ژووری چی ؟ خانوو لە کوێ ؟ بەخوا کوڵانە سەک ئەڵێم

کەواتە بە کورتی بادانەوە بریتی‌یە لەوەی کە هۆنەر یا نووسەر لە پێش
قـەیەك بكات و فەرمانێك بدا ، کەچی ئەوەندەی بـە سـەردا نەچێ ا
قـەیە پاشگەز بێتەوە و بێکێشێتەوەو قـەیەکی تر رەپێش بکات‌و لەجێ
قـەی پێشووی دابنێ ، ئەمەش هەمووی بۆ جوان کردن و شەوق پێدا
هێز بە راخستنی هۆنراوەکە .

ئەو تام و بۆ و ئەو جـوانی و خۆشی‌یەی کە لەم پیشە نایابا
هەڵدەتوولێ لەوەوە دایە کە لە پێشا شتێکی وا دەڵێ کە بە لای خۆیا
زۆر دوورە لە راستی و وا پێشان دەدا کە بە هەڵەو بێ دەستی خ

بە سەر زمانیدا تێپەڕیوە و لە دەمی دەرچووە ، بۆیە کە هۆشی دێتەوە بەر و هەست لە خۆی و لە قسەکەی رادەکرێ پەشیمانی دەکێشێتەوە و دەڵێ نەخێر وانی یە ، ئەم قسەیەی کە کردوومە لە سەر زمانمدا ترازاوە و فڕی بە سەر راستی یەوە نی یە ، ئنجا بە شوێن ئەم بادانەوەیەدا راستی چۆنە ـ بەلای خۆیەوە ـ وای دەخاتە روو .

لە گەڵ ئەم هێنان و بردن و ئەم قسەکردن و پەشیمان بوونەوەیەدا بیرو هۆشی کوێکر دەکەوێتە لەرینەوە و هات و چۆ ، یەکەم جار بۆ لای شتێک دەچێ و بە سەریەوە دەنیشێ کەچی کت و پڕ لەوێ هەڵدەفڕێتێ و لە شەقەی باڵ دەداتو بۆ سەر چڵی درەختی مەبەست دەکەوێتە رێ . بەم جۆرە ئەم هێنان و بردنە دەرگای خۆشی لە پیاو دەکاتەوە و دەیخاتە دونیایەکی کیانی پڕ کامەرانی یەوە .

وا بۆ نموونە حەیرانێک دەخەینە بەر چاو کە ئەم هونەرەی زۆر بە جوان و نەزاکەتی تێدا دەدرەوشێتەوە :

« برایێنە ! برادەرینە ! ئەگەر ئەمن مردم قەت مەرێن درەنگە . قەبرەکی لۆ من لێ بدەن لە مەعبەینی سینگت و مەمکێ نازدار حەیرانێ ، بەران توخوا لێ مەدەن بە کورێنگ و بیران چونکی بیرازی کەلە تەنگە . .

لە بۆم گاز کەنە کۆرپەکانی مەمك نەهاتی ، نەوڵلا سووکە ژنەکانی دەس بە بازن ، دەبا بێنەوە سەرێنێم شینەکم لە بۆ بکیڕن بە ئاوازو دەنگە . (۱) ... »

---

(۱) رسول گەردی لە لاپەڕە (۲٦) ی [بژار] دا ئەم حەیرانەی نووسیوە بەڵام نەختێ جیاوازی لە گەڵ ئەم حەیرانەدا هەیە . .

— راگوەکی ئاشنا —

راگوەکی ئاشناوا دەبێ کە هۆنەر یا نووسەر شتێکی دیارو ئاشکرا زانراو بێنێ ، جا بۆ نوکتەو جوانی ، یا بۆ پێ لێ هەڵبڕین و هووشەکا، خۆی لە شتەکە خەشیم و نەشارەزا بکا ، وەك هەر نەیدیبێ و نەیناسیبێ بە زۆریش وا دەبێ کە بکەوێتە بەرگی پرسیارەوە . . بێ گومان یەکێ کە پرسیار لە شتێ دەکا ، دیارە ئەو شتە نازانێ ، یا دەیزانێ و نکۆڵی دەکا ، یا بۆ خۆ خەشیم کردنە . . جا کە پرسیار دەکا بۆ ئەوەیە شتەکە بزانێ ، ئەوەش وا دەکەیەنێ یا وا پیشان دەدا کە کابرا شتەکە نەزانێ لە جوانکاری دا ئەم هونەرە بە پرسیار دەردەبڕێ و پرسیارەکە و پۆشی یەکی لێ دێت ، بۆ ئەوەی لە پەنا ئەو پۆشی یەوە خوێنەر یا گوێ هەڵبخەڵەتێنێ و وای بیاتە دڵەوە کە نەشارەزایەو پرسیارەکەی لە دڵەوە و بۆزانینی شتەکەیە . . واتە خۆی شتەکە زۆر چاك دەزانێ بەڵام پرسیار دەکا پرسیار کردنەکەی هەر بۆ ئەوەیە کە خوێنەر وابزانێ شتە کە نازانێ و ئاگای لێ نی یە .

وەفایی دەڵێ :

سەروە یا شمشالە یا خۆ عەرعەر یا نارەون ؟
یا چنارە یا کەتوبای قامەتی دلدارییە ؟
نوختەی ئایاتی قورئان یا نەهێندوی خەتی تۆ ؟
یا سەوادی عەینە ، یا خۆ خالی سەر روخساری یە ؟

ئەم هۆنراوە هەمووی و ئەم دێرەی سەرەوە بە تایبەتی تا دەرك و لێوان

هووشەکاری و پیشەیی « راکومکی ئاشنا » هەڵاخنراوە . . لە دێری یەکەم (وەفایی) قامەتی وەك تووڵە نەمامی یاری دەکەوێتە بەر چاو ، خۆی سوور دەزانی کە ئەمە بەژن و باڵای بڵندی یارەو هیچی تر . بەڵام ئەوەندەی لا پەسندو رێك و پێك و رازاوەیە دڵی هەڵناکرێ راستەو راست ورەپ بڵێ ئەمە بەژنی یارە ، بەڵکو دێ خۆی نا ئاشنا دەکات و وەك نەشارەزایەك دێتە پێشەوە ، و دەڵێ : من کە ئەو نەمامە بەرزەم دیوە سەرم سوڕماوە نازانم ئاخۆ (سەروو) ە وا لووس و باریك هەڵچوە ؟ یا شمشاڵە وا درێژو باریکە و ئاوازێکی نەرمی نەێنی لێ هەڵدەسێ و پەردەی گوێچکەی دڵ دەلەرێنێتەوە ! یا خود داری عەرعەرە ؟ کە عەرعەر دارێکی جوان و پیرۆزو بۆن خۆشە . . یا نارەوەنە ؟ . یا چنارە ؟ کە وەفایی ئەم هەموو شتانە دێنێ و دەڵێ ئایا ئەوەی من دیومە بەژنی یارە یا یەکێکە لە مانە ؟ دیارە بەم پرسیار کردنە دەیەوێ وا پیشان بدا کە بەژنی یار ئەوەندە جوان و بە نەزاکەتە لە گەڵ ئەو شتە جوانانە تێکەڵ بوە و وەفایی نایناسێتەوە ، کە نەشی ناسێتەوە دیارە دەبێ پرسیار لەم و لەو بکا تا بتوانێ وەڵامێکی دەست گیر بێ و بەم وەڵامە بەژنی یار لەوانەی تر جودا بکاتەوە . . چونکە پرسینەکە خەشیمایەتی رووکەشی کابرا دەردەخا ، ئەم خۆ خەشیم کردنەش هێزو گوڕو تەوژمێکی زۆر بە تینی تیا دە گەڕێ .

— راگوەکی ئاشنا بۆ زۆر مەبەست دەبێ —

بێگومان هۆنەر یا نووسەر کە ئەم پیشە جوانکاری‌یە دێنێ و بە دەباتە بەر بۆ دەربڕینی‌هەستی هەڵچوی هەناوی ، دەبێ لـــە دوای با هێنانی ئەم هونەرە جوانەوە مەبەستێك یا چەند مەستێك هەبێت ، ئەم هەندێ لەو مەبەستانەی کە (راکوەکی ئاشنا) خزمەتیان دەکات :—

١ — **هووشەکاری :** یەکێ لە نیشانەکانی ـ راکوەکی ئاشنا ـ ئەم کە بە تەواوی لە دەریای هووشەکاری نقووم دەبێت‌و هەر ئەو هووشەکار یەشە کە بتوانێ هەستی خوێنەر بۆ ئـاسمانی بەرزی خەیـــاڵ بفڕێنێ‌و سەرەداوێکی مەبەستی بداتە دەست‌و بۆ کرووزی سووتانەوەی بەندی جگا بە لووتا بکەیەنێ . . .

حاجی قادری کۆیی دەڵێ :

لێت دەشێوێ هەر کە زولفەینی پەشێوی لا بدا
ماهتابی سەرکەلە یا رۆژەکەی سەر بستووە

[حـاجی] نیگای چاو خومـارێك مەستی کـردووە ، شەربەتی چ کولێك سەرخۆشی کردووە ، باڵای خۆش پەیکەرێك روو خۆشی کردو وای داناوە کە ئەوەی رووی تێ کردووە و دەسك دەسك تیشکی سەر ووردی بۆ دەهاوێ وەك ماهتابی سەر کەل یـا رۆژی سەر بستوو وا بۆیە ئەمانەی هەموو لێ تێکەل دەچێ و نـــازانێ کامەیـان کامەیە . ئێمەش لێرە دا ئەختێ بسەنگلێنەوە و سەیرێکی ئـەو پەیکەرە بکەین حاجی لە بەر دەمی خۆی‌دا چەقاندوویەتی‌و وەك رووکە رووی تێ کردو

که ئەویش شۆخێکی بەدەن ناسکی وەك ئاسکە ، دوو زولفە رەشەکانی بە سەر دوو شەوچراغی بەهەشتا لەنجە دەکەن . . جا دەڵێ : ئەگەر بێت و ئەو نازدارە داوی رەشە زوولفەکانی لە سەر روخساری گەشی پڕ رەونەقی لابدات بە جارێ لێت دەشێوێ ، تا خۆ چی بوو لە ژێر ئەم داوە خاوانە دەرکەوت ؟ ئەلبەت تۆ هەر ناچی بۆ لای روخساری یار ، بەلکو لێت دەشێوێ‌و واقت وڕ دەمێنێ چونکە نازانی ئایا ئەو شەوقە شەوقی مانگی سەرکەلە ، یا ئەو تیشکە تیشکی رۆژی سەر بستووە . تەماشای بیری ووردو خەیالی تیژی حاجی بکە چۆن لە مانگ مانگی سەر کەل‌و لە رۆژ رۆژی سەربستووی دۆزیوەتەوە ، هونەرو شەکاری‌و پێ ئێ هەڵبڕین لەم هۆنراوەیەدا لەوەدایە کە خۆی خەشیم‌و نەشارەزا دەکاو ئەو نەشارەزاییەش بە پرسیار پیشان دەدا ، ئەگینا خۆ لە من و تۆ باشتر دەزانی ئەوەی کە دیویە روخساری یار بووە نەك مانگ‌و رۆژ . . یـا وەکو ئەم پارچە هۆنراوەی خوارەوە کە (کامەران) لە فارسی‌یەوە وەری‌گێڕاوە .

بەژنی تۆ یا بەژنی ڤینۆس ئەی فریشتەم شەنگترە ؟
خونچە تەنگتر ، یا دەمی تۆ ، یا دڵی من تەنگترە ؟
چاوی کاڵی پڕ لە ووڕشەت یا کەلاوێژ گەشترە ؟
خاڵی کۆنای ناسکت یا بەختەکەی من رەشترە ؟
دەنگی دڵبزوێنی تۆ ، یا شیعری من پڕ سۆزترە ؟
پەرچەمی رەیحانەییت یـا رۆژگار ئاڵۆزترە ؟
عەشقی من یا کیانی ساوا یا فریشتە پاکترە ؟
ژینی جیایی ، یا مەرگت کامیان لە کامیان چاکترە ؟

٢ — برژان بە گڕی خۆشەویستی‌یەوە :

نالی لە تاك ڕەکەزێك دا دەڵێ :

صوتی نەغمەی بولبولە ؟ یا چەهچەهەی خرخالی‌یە ؟

دەنگی سۆلە ؟ یا لە ژێر پێی نالە نالی نالی‌یە ؟

(نالی) ئەگەر ئاوازێکی بەر گوێ کەوتبێ زانیویە ئەمە چەهچەهەی دەنگ ئەوا خوانی بولبول نی‌یە ، ئەگەر چیرە چیرێکی بیستبێ سوور زانیو ئەمە ئاوازێکەو لە کەوشی بێ خەوشی یارەکەیەوە هەڵدەستێ ، بەڵام ئاوازە بۆ جەرگ هەڵقرچاوێکی وەك (نالی) شتێکی ساکارو بێ نمو نی‌یە کە بە مەرێزەی ئاگری دڵداری هەڵقرچاوەو دامرکاوەتەوە . . جا دەربڕینی ئەو سووتان‌و هەڵقرچان‌و داقرچانە (نالی) دێ‌و خۆی خەش ئایەڵەد دەکا کە دەڵێ : ئایا ئەوەی بیستم ئاوازی بولبولە ؟ یا خرنگ هۆڕی خرخاڵە ، یا خشە . خشی سۆلە ، یا نالە نالی (نالی) یە کـ ژێر پێی یاردا کەوتووەو یارەکەی سەروکوێلاکی پایەمال دەکات و ئـ دەنگەش کە دەکەوێتە بەر گوێ دەنگی کرووزانەوەیەتی ؟ بێ گومان جۆرە پرسین و خۆ نەشارەزا کردنە ، کە کەوتۆتە پێستی پرسیارەوە پەڕی سووتان‌و برژانی نالی پێشان دەدا بە گڕو بڵێسەی خۆشەویستی

٣ — بۆ خوسپ‌و داشۆرین :

وەکو یەکێ کە دوژمن و ناحەزو نەیارەکەی بە هیچ هەڵنەگ بە سووکی تەماشای بکات و لە کاتی باس کردنیشی بڵێ : « بە خ

نازانم ئەوانە ژنن یا پیاون ؟ » بەڵێ دەزانی کە ئەمانەی ئەو مەبەستییەتی پیاون ، بەڵام کە خۆی لەو راستییە کێل دەکا هەر بۆ ئەوەیەتی وا پیشان بدا کە ئەم جۆرە کەسە (پیاوە) لە گەڵ (ژنان) جیاوازییان نییە . . پرسیارەکەش یا خۆ کێل کردنە یا خزمەتی دەرخستنی ئەو داشۆرینە دەکا .

* * *

— هووشەكاری —

ئەوەیە كە نووسەر یا هۆنەر باسی شتێك بكات‌و لەو باس كردنە بە تەواوی پێی هەڵبپەڕێ و هووش بكاتێ ..

(كوردی) دەڵێ :

كەردنی كـــوردی لە كێوی بێستوون مەحكەم ترە
چونكە سەد ساڵە لـە ژێر باری غەمایە و نانەوێ

باسی توندی و مەحكەمی كەردەنی خۆی دەكات ، لە بـــاس كردنەكە ئەوەندە پێ لێ هەڵدەبڕێ كە دەڵێ كێوی بێستوون كـــە لە بەر تیش قوڵنكی ئەرهـادا خۆی راكرت نـاكاتە كەردنی من لە توندو پتەوی دا سەبـارەتێكیش بۆ ئەم پێ لێ هەڵبڕینە دینێتەوە و بەوەی لێك دەداتە كە كوایە كەردنی ئەو سەد ساڵێ رەبەق لە ژێر بار كرانی غەم دا بووە نەچەماوەتەوە ، كە سەد ساڵیش خۆی بە رووی غەمەوە راكرتووێ‌و نەچەما دیارە دەبێ لە كێوی بێستوون مەحكەم تر بێ ، ئەگەر لـەو مەحكەم نەبوایە ئەم سەد ساڵە خۆی پێ لە ژێر باری غەمدا رانەدەكیرا .

هووشەكاری پلەی زۆرە ، لە مانە تەنیا دوویان باس دەكەین :

١ — وا دەبێ هووشەكاری‌و پێ لێ هەڵبڕینەكە لە سنووری ئەقل‌و ئەریت - العقل والعادة - تێ نەپەڕێ ، واتە هەم بچێتە ئەقڵەوەو هەم بووش بە رەوشت و ئەریت ..

سەلام دەڵێ :

خوا ئەزانێ من بـە رەنگێ عاشقی روخسارتم
لەت لەتم كەن بمكوژن هەر ناعیلاجم بێمە لات

ئەم هووشەكاری‌یە دەچێتە ئەقڵەوە ، چونكە بۆی هەیە ئاگری دلداری !

جۆرێ دڵی سووتاندبێ و هەناوی جۆش دابێ و جەرگی لەت لەت کردبێ کە بشیکوژن و بە خەنجەر لەت و پەتیشی بکەن ئەم هەر واز ناهێنێ و موکوڕ بێ لە سەر چوونە لای یار . . وەکو ئەمە ئەقل دەیگرێ و بڕوا دەکرێ ئاواش زۆر جار بووەبە رەوشتو نەریت ، چونکە گەلێ جار وا قەوماوە کە پیاوێك لە پێناوی روومەت کوڵێکا خۆی بەخت کردووەو شەت و پەت کراوە . . یا وەکو ئەم دێرە هۆنراوەی خوارەوە کە دەڵێ :

با سەریشم دابنێم ممکن نی‌یە دەست هەلکرم
خوا منی بۆ ماچی ئەو لێوانە ئەوسن کردووە .

٢ — وا دەبێ پێ لێ هەڵبڕینەکە ئەستەم و موستەحیل بێ ، نە ئەقل بیگرێ و نەبووش بێ بەرەوشت . شێخ رەزا دەڵێ :

هەزار هەوسارو دەس بێن و گوریسی لێ دروست ئەکرێ
بە سەد باتمان خوری گەر بیکڕی هەرزانــە ئـەم ریشـە

جارێ هیچ ئەقڵێك ئەوە قەبول ناکا کە ریشی پیاو هەر چەندە بەر بدرێتەوەو درێژ بێ بایی ئەوە بکا کە یەك هەوسار نەك هەزار هەوسارو گوریس و دەس بێنی لێ دروست بکرێ ، یا ئەگەر بێتەو بخرێتە مەزات و مامڵەت ، بە هەزار باتمان خوری بکڕێ و هێشتا هەرزانیش بێ . . چۆن ئەمە بەر ژیری ناکەوێ واتە ئەقل نایبڕێ ئاواش نەبووە بە رەوشتو نەریت ، کە یەکی بچێ ریشی ریشدارێك بێنێ و کۆی بکاتەوە و شەی بکات و بیڕنێ و بای بداتەوەو هەزار هەوسارو دەسبێن و گوریسی لێ دروست بکا . . یا بچێ تۆپە ریهێك بە سەد باتمان خــوری بکڕێ و هێشتا هەر قازانجیشی بێت . ئەمەیە پێ لێ هەڵبڕینی زۆر و هووشەکاری بێ ئـامـــان .

— تێلنیشان —

(تێلنیشان) ئەوەیە کە هۆنەر لە هۆنراوەکەیدا هێما بۆ داستان یا کارەساتێك یا پەندێکی پێشینان یا ئایەتێکی قورئان بکا .

ئەو هۆنراوانەی کە پیرەمێرد دەربارەی پەندی پێشینان دایناون ، هەموو بەر ئەم هونەرە دەکەون (١) وەکو دەڵێ :

بەڵام کە لە پڕ هاتی بروی بە کوڕ
نان خۆری دەبێ سپڵەی سفرەدڕ

ئەم هۆنراوەیە ئیشارەتە بۆ ئەو پەندەی کە دەڵێ (کەس لە پڕ نابێ بە کوڕێ) . .

(بەکر کەردی) دەڵێ :

بە ملەوەزی مەڕۆ ناو شاران
هەموو کەوارەك نایێتە باران
زەمین بخنکێ یا بسووتێ کشت
کەس نالێ سامال پشکێ ئاوی رشت

ئەوەش ئەو پەندە دەگرێتەوە کە دەڵێ : (لە هەموو هەوران هەر باران نییە .) نالی دەڵێ :

مطمئن خاطرو ئەیمەن مەبە هەرگیز لە شەڕی
نەفسی (أمارة) کە ئەم مارە لە گەڵ تۆ شەڕییە

لێرەدا هێما بۆ ئەو ئایەتە پیرۆزە دەکا کە دەڵێ « ان النفس لأمارة بالسوء . »

---

(١) کاکەی فەلاح تا ئێستا سێ بەرگی لەو پەندانەی پیرەمێرد کۆکردۆتەوە و بەناوی (لە پەندەکانی پیرەمێرد) ، وە چاپی کردوون .

یــا ئەوەتە هێما بۆ داستان و کارەساتێك دەکــا وەکو هەژار دەڵێ :

لــە تاریکایی پــرچت بێ سەرەودەر
دڵم کێژو هوڕە چــەشنی سکەندەر
بەڵام ئاوی ژیان لاجانگی تۆیـــە
بەڵام ڕەشماری بسکت بۆتە لەمپەر

لە پەنا ئەو هەست دەربڕین و لێکچواندنە شیرینە ، هەژار هێما بۆ داستانی (ئەسکەندەر و خدر) دەکا ، کە چوون بە شوێنی ئاوی ژیان (مـــاء الحیاة) دا بگەڕێن ، (خدر) ئاوەکەی دۆزیەوە و خۆی تیا شووشت و لێی خواردەوە ، بەڵام ئەسکەندەر ، چۆن چوو وا گەڕایەوە . . ئەمە وەك داستانەکە دەی گێڕێتەوە .

— روون كردنەوە —

ئەوەيە كە هۆنەر يا نووسەر لە پێشا قسەيەك بكا يا باسی ش
بكا ، ئنجا بە دوای ئەوەوە قسەكـە روون بكاتەوە و لێكی بداتەوە
خوێنەری ئاشكرا تر بكا .

نالی دەڵێ :

خاڵت چیيە ؟ دانەی گەنمی جەننەتی رووتە
چاوت چیيە ؟ فيتنەی حەرەمی قيبلەی ئەبرۆ

لە پێشا ناوی خاڵی هێناوە ، يا ويستوويەتی باسی خاڵ بكا ،
لە بەر ئەوەی ئەوەك گوێگر نەزانێ ئەم خاڵە چ خاڵێكە . يا بەشتێك
بە نرخی نەزانێ دێ باسی ئەو خاڵە دەكات و بۆ خوێنەری روون دە
كە ئەو خاڵە چیيە و دەڵێ : ئەو خـاڵە دانە گەنمێكی جوانەو كە
بەهەشتی روومەتی يارەوە . . لە نيوەی دووەميش كە ناوی چاوی برد
هاتووە باسی دەكاو زياتر رروونی دەكاتەوە كە چیيەو چ سيحرو ئەفـ
تەلەسمێكی تێدايەو دەڵێ : ئەم چاوە گەشە فيتنەی حەرەمی قيبلەی ئا
يارە . . هەروەها دەڵێ :

ئەسيری سيلسيلەی بەندی مەـــاری سەرقەتـــارت بم
كە دەمكێشێتە روضـەی حی وەكو مەجنونی ديوانـــە
چ روضە ، روضەی جەننەت ، چ جەننەت جەننەتی قوربت
چ قوربەت قوربەتی راحەت ، چ راحەت راحەتی جانە

نالی ووشەی (روضە) ی هێنـاوە ، جا لە بەر ئەوەی ئەوە
شتێكی بەم ووشەيە مەبەست بێت و خوێنەر بـە شتێكی لێك بداتـ

هاتووه خۆی ووشه‌كه روون ده‌كاته‌وه و ده‌ڵێ ئـه‌م ره‌وضه‌یه ، ره‌وضه‌ی به‌هه‌شته . . دیسان به‌هه‌شته‌كه‌ش روون ده‌كاته‌وه و ئه‌وه ده‌رده‌خا كه به‌هه‌شتی نزیك بوونه‌وه‌یه (قوربه‌ت) . . ئه‌و نزیك بوونه‌وه‌یه‌ش هـه‌ر شه‌رح ده‌كاو ئه‌وه ده‌رده‌خا كه نزیك بوونه‌وه‌ی ئیسراحه‌ت و پشوودانه ، ئه‌و جۆره راحه‌ت و ئیسراحه‌ت و پشوودانه‌ش هه‌ر روون ده‌كاته‌وه كه ده‌ڵێ راحه‌تی گیانه . .

مه‌لا محمدی كۆیی ده‌ڵێ :

وه‌زیفه‌ی زۆر گه‌وره‌یه ، ده‌زانی ئه‌ویش چی‌یه ؟
منداڵ بوون و ته‌ربیه‌ت ، بێ مه‌سخه‌ره‌و جنێودان

باسی دایك ده‌كات و ده‌ڵێ وه‌زیفه‌ی دایك (ژن) زۆر گه‌وره‌یه ، جا له به‌ر ئه‌وه‌ی نه‌وه‌ك خه‌ڵكه‌كه نه‌زانن ئه‌م وه‌زیفه گـه‌وره‌یه چی‌یه ، دێ رووی پرسیار قیت ده‌كاته‌وه و ده‌ڵێ « ده‌زانی ئه‌ویش چی‌یه » دیـاره هه‌ر خۆیشی وه‌ڵام ده‌داتـه‌وه و به‌م وه‌ڵام دانه‌وه‌ش وه‌زیفه‌كه روون ده‌كاته‌وه و بۆ خوێنه‌ری ئاشكرا ده‌كا كه بریتی‌یه له منداڵ بوون و به‌خێو كردن و پێ گه‌یاندنی ئه‌م منداڵه به شێوه‌یه‌كی رێك و پێك .

❁ ❁ ❁

— کۆکردنەوە —

کۆکردنەوە وا دەبێ کە کۆمەڵە شتێك پێکەوە کۆبکەیتەوە هەموویان بخەیتە ژێر فەرمانی حوکمێکەوەو یەك فەرمانیان بەسەردا ببڕێ حاجی قادری کۆیی دەڵێ :

کتێب و دەفتەر و تاریخ و کاغەز
بە کوردی گەر بنووسرایە زمانی

مەلاو زاناو پیرو پادشامان
هەتا مەحشەر دەما ناوونیشانی

لە دێڕی یەکەم چوار شتی لە یەك فەرمان دا کۆکردوونەتە (کتێب - دەفتەر - تاریخ - کاغەز) ، کۆبوونەوەکەشیان لەوەدایە هەموویان بە کوردی بنوسرابوونایە . . لە دێڕی دووەمیش چوار جۆر کەسی هێناوە (مەلا - زانا - پیر - پادشا) کە لە مانی ناوونیشان رۆژی حەشر هاوبەشی کردوون . دیارە ئەم مانەوەش هەر بەوە دەبێ نووسین و خوێندەواریمان بە کوردی بێت .

کۆران دەڵێ :

قەلا ، تەلبەن ، شورا ، سەنگەر
حەیوان ، ئینسان ، شاری ، عەسکەر
ژن پیاو ، پیر جوان ، دەست قاچ ، سنگ‌سەر
بێ شێل کە هەرچیت هاتە بەر

ئەمە دوو دێڕە لە پارچەیەکی دوور و درێژ کە لە ژێر نــاوی (دیاری خوای شەڕ) هۆنیویەتەوە ، گۆران ناوی کۆمەڵە شتێك دەبــا (تەلا ـ تەلبەن ـ شورا ـ سەنگەر ـ حەیوان ـ ئینسـان ـ شاری ـ عەسکەر ـ ژن ـ پیـاو ـ پیر ـ جـوان ـ دەست ـ قـاچ ـ سنگ ـ سەر ـ) هەموویان پێکەوە کۆ دەکاتەوە و روو لە خوای شەڕ دەکات و دەڵێ هەر کامێك لە مانەت هاتە بەر پێ شێلی کە . . دیـارە ئەم هەموو شتانە لەوەدا کۆبووینەتەوە کە خوای شەڕ بێت و پێ شێلیان بکات .

حەریق دەڵێ :

روح ، دڵو دین ، هەرسێیە بجموع بە یەك دەفعە
قوربـــانی سەعلتێکی لەعلی لەبی مەرجـــانت

حەریق (روح ـ دل ـ دین) هەر سێکیانی لەوە کۆکردۆتەوە کە ببن بە قوربانی لەعلی لێوی یار . وەکو چۆن کۆکردنەوە لە (ناو) دەبێ ئاواش لە (کردار) دا دەبێ ، گۆران روو دەکاتە خوای شەڕو پێی دەڵێ :

پەلاماردە ، دەست و بـردکە !
بکرە ! ببڕە ! بدڕە ! ووردکە .

— لێك كردنەوە —

لێك كردنەوە بە تەواوی پێچەوانەی كۆكردنەوەیە .. لە كۆكردنەو دوو شت یا پتر پێكەوە لە فەرمانێك یا خاسەوێژێكدا كۆ دەكرێنەوە كا چی لێرەدا دوو شت یا زیاتر كە پێكەوە دێن لێك دەكرێنەوەو جیاوازی نێوانیان دەخرێتە ڕوو . شێخ ڕەزا دەڵێ :

تۆ هەتە تیغی دەبانو من هەمە تیغی زبان
فەرقی ئەو دوو تیغە هەر وەك ئاسمان و ڕیسمان

دیارە لێرەدا شێخ ڕەزا جیاوازی خستۆتەوە نێوان تیغی تیژی زبانی خۆی تیغی دەبانی كابرا ، كە تیغی دەبانی كابرا بە چاو تیغی زبانی شێخ هە هیچ نیەو جیاوازییان وەك ئاسمانو ڕیسمان وایە .

نالی دەڵێ :

شیعری خەڵكی كەی دەكاتە شیعری من بۆ نازكی ؟
كەی لە دیقەتدا پەتك دەعوا لە گەل هەودا دەكا ؟

ئەمانە هەردووكیان پرسیاری نكولی - استفهام انكاری - ن لە هەمان كاتدا نالی جیاوازی بەینی شیعرە ووردەكانی خۆیو شیعرە زبرەكانی خەڵك دەردەخاو بە چاو قلیمیو بە شانازییەوە ئەو ڕاستییە دەداتە بەر گوێ خەڵك كە شیعری خەڵك بە شیعری ئەو ناكەن ، ئەم جیاوازییەی نێوا شیعری خۆیو شیعری خەڵكی بە لێكچواندن ڕوون كردۆتەوە ، چۆ پەتك ناتوانێ لە بارەی ووردیو باریكییەوە پەنجە لە پەنجەی هەو - داوەدەزی - بدات ، ئاواش شیعرەكانی خەڵك ناتوانن خۆیان لە قەرە شیعرەكانی ئەو بدەن جیاوازی شیعری خەڵكو شیعری ئەو وەك جیاواز پەتكە كوریسو داوەدەزی وایە .

— کۆکردنەوەو لێك کردنەوە —

کۆکردنەوەو لێك کردنەوە هەر وەکو لە ناوەکەی دا دەردەکەوێ بریتی یە لەوەی کە دوو شت یا پتر لە ژێر فەرمانی شتێکدا کۆبکەیتەوە ، پاشان دوابەدووای کۆکردنەوەکە لە فەرمانێکی تر یا لە بارەیەکی ترەوە جیاوازی نێوانیان دەربخەی‌و لێکیان بکەیتەوە .

نالی دەڵێ :

هێنـــدە پێم خۆش بوو زمـــانی حالی ئەیووت نالیا

هەردوو حەیوانین ، ئەتۆ گوێ کورت‌و ئەمنیش گوێ درێژ

ئەمە زمانی حالی گوێ درێژێکەو نالی بۆ من‌و تۆی دەگێڕێتەوە ، وکوایە ئەو راستەقینەی درکاندووە کە نالی ـ مرۆڤ ـ و گوێ درێژ ـ وولاخ ـ هەر دووکیان حەیوانن . هەرواشە هەردووکیان حەیوانن . کەواتە لێرەدا کۆکردنەوەیەك بەدی دەکرێ لە نێوان نالی‌و گوێ درێژەکە ئەویش بوونی هەردوولایە بە حەیوان . . بەڵام ئەوەندەی پێ ناچێ پاش ئەم کۆکردنەوە لێکیان دەکاتەوەو جیاوازی‌یان دەخاتە مەعبێن ، جیاوازی‌و لێك کردنەوەکەش لەو بارەوەیە کە وایە هەردووك حەیوانن بەڵام یەکێکیان گوێ کورت ـ نالی ـ و ئەوی تریان گوێ درێژە ـ وولاخەکە ـ . .

تا بەم جۆرە وەك بۆمان دەرکەوت و ساغ بووەوە نالی لەم هۆنراوەیە دا هاتووە لە پێشەوە دوو شتی لە فەرمان‌و خاسەوێژێك دا کۆکردۆتەوەو گەیاندوونیەتە یەکتر ، ئنجا پاش ئەم کۆکردنەوەیە راستەوخۆ لێکی کردوونەتەوەو جیاوازی نێوانی پێشان داون . ئەدەب دەڵێ :

چیهرەو دەهەنی وەك گوڵە ئەمما بە تەفاوەت

یەك سوورەیی خەندان‌و یەکێ خونچە بەتەنگی

که دەڵێ : « چیهرەو دەهەنی وەك گوڵە » مانای وایە ئەم دوو ئەندامە نەرمو ناسکەی یار (چیهرە ـ دەهەن) پێکەوە لە خاسەویژێك دا کۆ دەکاتەوە ، کە هەر دووکیان وەکو گوڵ وان . . کەچی بە دوای ئەمەوە جیاوازیەکیان دەخاتە نێوانو دەڵێ وایە هەر دووکیان واتە (چیهرەو دەهەن) ە کە وەکو گوڵ وان بەڵام لە گەڵ ئەمەش دا هەندێ جیاوازیان هەیە ، جیاوازیەکەش لەوەدایە کە یەکێکیان ـ مەبەستی روخساره ـ سوورەیی خەندانە و ئەوەی تریشیان ـ مەبەستی دەمە ـ خونچەی تەنگە .

— دابەش کردن —

دابەش کردن وا دەبێ کە لە پێشەوە دوو شت یا پتر بینیت ، ئنجا بە شوێن ئەوانەوە یەکە یەکە بۆ شتێ تریان بهێنیتەوە کە پەیوەندی‌یان پێوە هەبێ . . واتە هەر یەکێکیان بدەیتە شتێکو ئەوەش دیار بکەیت کە کامەیان بۆ کامە دەچێتەوە . .

احمدی خانێ دەڵێ :

دەعوا خو دکر بە دەست و ئەزمان
دەستێ وی بە سەیفو دەڤ بە قورئان

لە پێش دا دوو شتی هێناوە « دەست ـ زمان » ئنجا ئەمانەی هەر یەکە بۆ شتێك بردۆتەوە ، هەردووکی بۆ (سەیف ـ قورئان) بردوێتەوە ئەویشی دەست نیشان کردووە کە (دەست) ە کە (سەیف) ی تێدایەو (دەم) کە شوێنی (زمانە) قورئانی تێدایە . . . واتە لە پێش دا (دەست ـ زمان) ی هێناوە ، ئنجا (سەیف ـ قورئان) ی هێناوەو ئەم دووەی بەم دووایی‌یەی بە سەر دووەکەی بەرایی دابەش کردووەو لە دابەش کردنەکەدا (سەیف) بە بەر دەست و (قورئان) بە بەر (دەم) کەوتووە .

مەولەوی دەڵێ :

مەوج دجلەی چەم طغیان کەردەوەو
گێج هەوون دل جۆش ئاوەر دەوە
ئەو سارای بەغداش ئاوەردەن وەتەنك
ئێد کەردەن سارای کەربلا رەنك

طغیان کەردەوە : دیـان هەڵساوەو لافاوی سەند ، گنج : پێچ و لوو
هوون : خوێن ، ئاوەردەن وەتەنك : بە تەنك هێناوە .. ئێد : ئەوەی
واتە : دیـان شەپۆلی دیجلەی چاوەکانم هەڵساو لافـاوی سەند ، پ
لوولی خوێنی دلم جۆشی سەندو کەوتەوە کەف و کول ، ئەویـان
شەپۆلی ئاوی چاویەتی و وەك دیجلە هەڵساوە ، دەشت و سارای بەغ
داکرت و بە تەنکی هێنا ، ئەوەی ت یشیان کە خـوێنی دلی جـ
کرتوویەتی دەشتی کەربەلای کارەسات ئامێزی بـە خـوێن گولگوّن ک
سووری هەڵگێڕا ..

(مەولەوی) لە پێشا دوو شتی هێناوە : « شەپۆلی ئاوی چاو ـ قـەڵ
خوێنی دل » بە دوای ئەوانیشەوە دوو شتی تری هێنـاوە کە پەیوەندی
بە مانەوە هەیـــە « وەتەنك هێنانی سارای بـەغدا ـ رەنگ ک
دەشتی کـەربەلا » بەڵام (مەولەوی) هەر بەوەندە ناوەستێ ، بەلک
دووەی بەم دواییە بە سەر دوەکەی پێشوو دابەش دەکاتو ئەوەدەر
کە وەتەنك هاتنی سارای بەغدا لە بەر هەڵسانی دیجلەی چـاوی
سوور داکەرانی دەشتی کەربەلا سەبارەت بە هەڵچوونی خـوێنی
سەنـدووی دلیەتی .

هەر لە دابەش کردنەکە پیرەمێرد زۆر شارەزایە ، بێ گرێو ت
بە شێوەیەکی زۆر رەوان و کەوارا ئـەم دیارە بە نرخـە رێك دەی
پێشکەش یاری نازداری دەکاتو دەڵێ :

کیانە وەنەوشە و چنـوور لـە گـەڵ گـوڵ
سەودای دیدەنی تۆیـان کـــەوتـــە دڵ

چنوور لـــە کێوان ، وەنەوشە لە چـــەم
گوڵ لە گولستان یەکیـــان گرت سەرجەم

هاتنە لام ووتیان : تـــۆ رابەرمـان بە
ئەمەمـــان بـۆ بکەو تـاجی سەرمان بە

ئەوا هەرسێکم بەستن بـــە دەستە
هـــاتنە خـــزمـــەتت بـــە دەستی بەستە

هـــەریـــەك بـە رەنگێ مـەرامی پێتـــە
بۆ نیـازی خـــۆی خـاکی بـــەر پێتە

چنـــوور بۆ زولفت لـــوول و پەشێـــوە
وەنەوشـە مـــل کەچ خـاڵی لالـــێوە

گـــوڵ کە نـازکی گۆنـای تۆی دیوە
چقلی خـــۆی لـــە ژێـر پێی هەڵچەقیوە

تۆ پایە بـــەرزی شـای شیرین نـــەندام
بـا لەسـایەتـا بکـەن بـــە مـــــەرام

(پیرەمێرد) چووە بە ناو باخ و گوڵزاردا گەڕاوەو چـاوی دونیا دیتە و شارەزای خۆی یەکە یەکە بەم گوڵو گوڵوکانەدا گێڕاوە کـە سروشتی بە پیتی کوردستان لە دەمە دەمی بەهاردا گیانی بە بەردا کردوون و وەك تەوقی بووکێنی لە سەر و زولفی خۆی داون . . . پیرەمێرد توانیویە بە چەشەی ناسك و زەوقی کوردانەی خۆی سێ جۆر گوڵ لەم هەموو گـوڵانە بژێرێو بیان چنێ « وەنەوشە ـ چنوور ـ گوڵ » کە دەیانچنێ پێکەوەیان

دەبەستێ‌و دەیانکاتە دەسکە گوڵێکی قەشەنگ‌و پێشکەش یارەکەیان دەکات بەڵام چۆنیەتی هەڵبژاردنی ئەم گوڵانەو چۆنیەتی دەسك بەستنەکەو هەروەها چۆنیەتی پێشکەش کردنەکەی بە شێوەیەکی هونەرمەندانەی واپێشان داوە کە سیحرێکی رووتی تیا رشتووەو پیاو سەر سارم‌و سەرەڤکەندە دەکات

دەڵێ : گیانەکەم - یارە نازەنینەکەم - من بە ئەنقەس نەچووم ئەم گوڵانەت بۆ بێنم و پێشکەشتیان بکەم ، بەڵکو گوڵەکان خۆیان ئارەزووی دیدەنی تۆیان پەرپیوە دڵ . . هەریەکیان لە شوێنێك دا بو (چنوور لە کێوان) (وەنەوشە لە چەم) (گوڵ لە گوڵستان) ئەمان هەر سێکیان هەوای عەشقی تۆیان کەوتە سەر و لە داخان وا وێڵ سەر گەردان‌و ئاوارە بوون تا هەر سێکیان لە بەر کاریگەری ئەشقی تۆ بە یەك گەیشتن‌و یەکیان گرت . . کە یەکیشیان گرت روویان هەڵنەهێ راستەو راست بەرەو رووت بێن . . بەڵکو پەنایان هێنایە بەر من‌و داوایا لێ کردم کە بیم بە رابەرو رێ نیشاندەریان و بیانهێنمە بارەگای شۆخێ تۆوە ، بۆیە منیش وا هەوسێکم دەست بەستە کردن و هێنامنە خزمە تۆوە . . لەم هاتنەش دا ئەمانە هەر یەکەیان مرازێکی هەیە و مەرامێک تایبەتی پێتە ، هەر بۆیەش وا خۆیان کردوو، بە گەردی بەر پاتەوە تا مرازەکەیان حاسیل بکەیت و مەرامیان بەجێ بکەیەنیت . (چنوور بۆ زولفت) لوول و پەشێوەو (وەنەوشە بۆ خاڵی لالێوت جەرگی داخ بووەو (گوڵیش بۆ کۆنای ناسکت) شێت و شەیداو سەر گەردان بووە . . دەتۆش ئەی شیرین ئەندام‌و شەکەر گفتار ، ماو ئەوەیان بدە کە لە ژێر سایەی پایە بەرزی تۆدا بە مەرامی دڵیان بگەن

لەم پارچە بە نرخەدا دوو جار دابەش کردن هاتووە .. لە پێشا کە (چنوور - وەنەوشە گوڵ) دێنێ ، پاشان سێ شوێن دێنێ (کێو - چەم - گوڵستان) و ئەم شوێنانە بە سەر گوڵەکان دابەش دەکاو هەر یەکە شوێنێکی بەر دەکەوێ (چنوور لە کێوان) (وەنەوشە لە چەم) (گوڵ لە گوڵستان) .. ئنجا لە دواوە سێ شتی تریش دێنێ (زولف - خاڵ - گۆنا) دیسان ئەوانەش بە سەر (چنوور - وەنەوشە - گوڵ) دابەش دەکات‌و (چنوور زولف) و (وەنەوشە خاڵ) و (گوڵ گۆنا) ی بەر دەکەوێ .

— دابەش کردنو پێچان و کردنەوە —

ئەگەر لە (دابەش کردن) و (پێچانو کردنەوە) وورد بینەوە پێکچوونێکی زۆریان لە نێوان بەدی دەکەین ، چونکە لەم هەر دوو پیشە جوانکاری‌یەدا هۆنەر یا نووسەر لە پێشا چەند شتێ بە دوای یەکەوە ناو دەبا ، دوا بە دوای ئەوانیشەوە ناوی هەندێ شتی تر دێنێ کە پەیوەندیان بەوانەی پێشەوە هەیەو بۆ ئەوان دەگەرێنەوە ، بەلاّم ئەوەندە هەیە لە (پێچانو کردنەوە) دا هۆنەر یا نووسەر کە ووشەکانی دوایی دێنێ هەر بە رووتی دەیان هێنێ و لە تەنیشت یەکیان ریز دەکا بەبێ ئەوەی دیار بکا کە کامەیان بۆ کامە دەچێتەوە ، چونکە خوێنەر خۆی لە ناوەرۆکی باسەکەدا تێ دەگا کە کامەیان پەیوندی بە کامەوە هەیە .. کەچی لە (دابەش کردن) دا هۆنەر یا نووسەر دەبێ یەکە یەکە ئەوە دیار بکا کە کێهانیان بۆ کێهان دەچێتەوە ئەم دیار کردنو دیار نەکردنەش نیشانەی دابری نێوان ئەم دوو هونەرە جوانکاری‌یە یە .

سەرەرای ئەوەش وا دەبێ کە هۆنەر یا نووسەر دوو سێ ووشە بە دوای یەکەوە بێنێ .. پاشان دوو سێ ووشەی تر بێنێ کە پەیوەندی‌یان بەوانەوە هەبێ بەلاّم ئەوە دیار نەکا کە کامە پەیوەندی بە کامەوە هەیە ، بەمەوەش (پێچانو کردنەوە) دروست دەبێ .. لە هەمان کاتدا بێتو چەند ووشەیەکی تر بێنێ کە پەیوەندی‌یان بە ووشەکانی هەوەلەوە هەبێتو یەکە یەکە پەیوەندی‌دارەکانیش دەست نیشان بکا ، بە مەوەش (دابەش کردن) دروست دەبێ . واتە ئەگونجێ کە لە یەك شوێن دا هۆنەر یا نووسەر چەند ووشەیەك بێنێو جارێك ئەم ووشانە بکاتەوەو جارێکی تریش چەند شتێکی تریان بەسەر دابەش بکا ، وەکو ئەم هۆنراوەی

پیرەمێرد کە دەڵێ :

بە جووت پەروانەو ماسی کە دڵدادەی چرا و گــۆڵن
نزیکی ئەم ئەسووتێنێ ، لە دووری ناو ئەوان حۆڵن .

پەروانەو ماسی : ئەویان کەسەوداسەری شەوق و رۆناکی ئەمەیــان کە لە ناو ئاودا نەبێ ناژی ، یەکەمیان هەتا لەو گڕو رووناکی یە نزیک بێتەوە زووتر پەڕوباڵی هەڵدەکڕوزێ و دەبێتــە خۆڵەمێش ، دووەمیشــیان هەتا زووتر ئاوی لێ ببڕێ حۆڵو کێژ تر دەبێو دەخنکێ .

پیرەمێرد لە نیوەی یەکــەم دووشــەی لە تەنیشت یەك هێنــــاوە (پەروانە ـ ماسی) ، ئەوەندەی پێ ناچێ دوو ووشەی تر دێنێ (چرا ـ گۆڵ) کە چراکە قیبلەی پەروانەو گۆلەکــە دالدەی ماسی‌یە ، بەڵام ئەو ئەوەی دیار نەکردووە کە (چرا) پەیوەندی بە (پەروانە) و (گۆل) پەیوەندی بە (ماسی) یەوە هەیە ، چونکە لای مەبەستی بووە کە خوێنەر خۆی ئەوەی لە باردا هەیە ئەو پەیوەندی‌یانە بدۆزێتەوەو هەر ووشەیەك بۆ خاوەنەکەی بباتەوە ، جا چونکە دیاری نەکردووە کامە بۆ کامە دەچێتەوە مانای وایە (پێچانو کردنەوە) لێرەدا هەیە ، وە لە بەر ئەوەی یەکەم ووشە بۆ یەکەم (چرا ـ پەروانە) و دووەم ووشە بــۆ دووەم (گۆل ـ ماسی) دەچێتەوە ، بۆیە ئەمەیان (پێچانو کردنەوەی ڕێکــە) . . ئەمە وا ، بەڵام لە نیوەی دووەم کاتێ کە پیرەمێرد دەڵێ « نزیکی ئەم ئەسووتێنێ لە دووری ناو ئەوان حۆڵن » ئەمە دابەش کردنە چونکە دیاری کردووە کــە نزیك بوونەوە و سووتانەکە بۆ پەروانەیەو حۆلی و لە نــــاو دوور کەوتنەوەکە بۆ ماسی‌یە . .

— دوا سەرنج —

خوێنەری ئازیز :

وەك لە پێشەکی ئەم بەرگەو لە پێشەکی بەرگی یەکەمیش دا گوتم (ڕەوانبێژی) بە هەر سێ بەرگی‌یەوە بەرهەمی کردوکۆش و هەوڵ و تەقەڵای دوو ساڵی ڕەبەقە (١٩٦٨ — ١٩٦٩) . . بە هەزار ژان و ئازارو دەردەسەری‌و ئازو فیزی ئەمو ئەوو توانیم ساڵی ١٩٧٢ بەرگی یەکەم چاپ بکەم‌و ئەم ساڵیش وا بەرگی دووەمیم خستە بەر دەستتەوە، خۆ ئەگەر کاری چاپ و چاپەمەنی کوردی وا بڕوا ، بڕوابکە بەرگی سێیەم دەبێ بە (تەیری عونقاو شاری جابولقاو پلاوی خانقا .) . .

دەمەوێ ئەوەش بلێم ئەو دوو بەرگەی تا ئێستا لە بن باری گرانی چاپ دا هاتوونەتە دەرێ ، گەلێ گۆڕان و کورت کردنەوەو پالاوتن‌و خەست کردنەوەیان بە سەر داهاتووەو وایان لێ هاتوە ئەو نرخ‌و تام‌و بۆیەیان نەماوە کە لە نوسخە ئەسلیەکەدا هەستی پێ دەکرا . . جارێ ئەگەر بەرگی یەکەمیم وەك خۆی چاپ بکردایە بەلانی کەمەوە دەگەیشتە (٣٠٠) لاپەرە ، کەچی پاش سێ جار کورت کردنەوەو لێ پچڕین تەنیا (١٠٠) لاپەرەکی لێ مایەوە . . ئەم بەرگەش هەروا ، دەستنوسە ئەسلیەکەی بکەیشتبوایە چاپ (٢٥٠) لاپەرەی پتر لێ دەردەچوو بەلام ئەعلەت لە (چلکی دەست) کە ناچاری کردوم سێ جار خەستی کەمەوەو سەدان نموونەو دەیان باسی لێرەو لەوێ لێ فڕێ بدەم‌و لە ئەنجامدا هەر ئەوەندەی لێ مایەوە کە دەیبینی ، بۆیە نادەوێ باسی بەرگی سێیەمی هەر بکەم . . کورد ئەڵێ (کوێر تا دەمری بە تەمای دوو چاوی ساغە) ، منیش

تا دەمرم هەر بە تەمای چاپ کردنی بەرهەمە بێ نازە تۆزاوی‌یەکانم و داخی هەرە گەورەشم ئەوەیە کە باری چاپ و چاپکاری لە کوردستان دا و ئەرک گرانیشی لەولا بوەستێ ماوەی ئەوەم بۆ ناهێڵێتەوە کە بە دڵی خۆم چاپیان بکەم و بەلانی کەمەوە مقەستیان لە بەر نەنێم و روویان لە لەکەی هەڵەی چاپدا خاوێن بکەمەوە . . . بەڵام هەر کوردیشە گوتویە « دونیا بە هومێد خوراوە » . . . دەی ! با بزانین .

تێبینی :ـ

لە بەر ئەوەی هەر سێ بەرگی ئەم (رەوانبێژی) یە باسێکی یەکگرتووەو لە بەرگی یەکەمدا ناوی سەر چاوەکانم نووسیبوو و ئەگەر بۆم کرا بەرگی سێیەم چاپ بکەم ئەویش سەر چاوەکان دووبارە دەنوسمەوە و ئیدی بە پێویستم نەزانی لەم بەرگی دووەمەدا دووبارەی بکەمەوە . .

Scanned with CamScanner

بابەت	لاپەڕە
١٥— جوانی بایس	٨٦
١٦— بادانەوە	٩٢
١٧— راگوەکی ئاشنا	٩٥
١٨— هووشەکاری	١٠١
١٩— تێلنیشـــان	١٠٣
٢٠— روون کردنەوە	١٠٥
٢١— کـۆکردنەوە	١٠٧
٢٢— لێك کردنەوە	١٠٩
٢٣— کۆکردنەوەو لێك کردنەوە	١١٠
٢٤— دابەش کردن	١١٢
٢٥— دووا سەرنج	١١٩

ناواخن

بابەت	لاپەڕە
١ — پێشەکی	٣
٢ — جوانکاری	٥

— بەشی یەکەم —

٣ — ڕەگەزدۆزی	٧
٤ — سەروادار	٢٧
٥ — کەرت کردن	٤٠
٦ — گێڕانەوە	٤٢
٧ — هێنانەوە	٤٣
٨ — پات کردنەوە	٤٧
٩ — تێهەڵکێش	٥٢
١٠— پێنج خشتەکی	٥٥

— بەشی دووەم —

١١— پێچانەو کردنەوە	٦٢
١٢— دژیەك	٦٨
١٣— بەرامبەری	٧٤
١٤— جێ گۆڕین	٧٧

Rhetoric

In Kurdish Liteature

V. II

By :

Aziz Gardi

دانەی بە (٤٠٠) فلسە

ژمارەی سپاردنی بە کتێبخانەی نیشتمانی ٢٠٣ ـ ٩٧٥/٣/٣٠

چاپخانەی شارەوانی هەولێر ٩٧٦/١٠٠٠